TÜRKİYE TARİHİ

2

OSMANLI DEVLETİ

1300–1600

METİN KUNT • SURAİYA FAROQHİ
HÜSEYİN G. YURDAYDIN • AYLA ÖDEKAN
Yayın Yönetmeni:
SİNA AKŞİN



cem / TARİH

TÜRKİYE TARİHİ 2
OSMANLI DEVLETİ
1300-1600

METİN KUNT
HÜSEYİN G.YURDAYDIN
AYLA ÖDEKAN
Yayın Yönetmeni:
SİNA AKSİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu ciltte Osmanlı tarihinin ilk üç yüzyılını ele alacağız. Bununla ilgili olarak söylenebilecek bazı şeyler var. Bir kez Osmanlı Devletinin Türklerin İlerlemesinde ve gelişmesindeki büyük rolünü vurgulamak ve bunun için özel ikle onu önceki büyük Türk devletleri, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleriyle karşılaştırmak yerinde olur. Yüzeysel bir bakışla dahi çok önemli farklar göze çarpmaktadır. Selçuklu devletleri, hanedanları ve kuvvet aldıkları tabanları itibariyle Türk devletleri olmalarına rağmen, resmi dil eri Farsçaydt. Demek ki bunlar, her gün: konuştukları, ana dil eri olan Türkçenin bir yönetim dili olabileceğini pek düşünemiyorlardı. Ya Türkçeleri böyle bir işleve elverişli değildi, yani henüz ilkel bir durumdaydı, ya da dil eri resmî dil olmaya elverişliydi fakat onlar bunun farkına değil erdi, yani bir bilinçsizlik söz konusuydu. Oysa Karaman Beyinin tarihî (1277) karariyle birlikte Anadolu'nun ve bu arada Osmanlı Beyliğinin resmî dili Türkçe olmuştur. İkinci bir fark, Selçuklu devletlerinin göçebeliğe daha yakın oluşlarından kaynaklanıyordu. Nizamülmülk'ürt Siyasetn&me'sinde bunun pek çok izlerine rastlıyoruz. Selçuklu başkentlerinin değişkenliği de belki buna işaret sayűabilir. Aynı şekilde Anadolu Selçuklularının esas yurt olarak Anadolu yaylasını kabul ettiklerini, kıyılardan sanki uzak durduklarını, ve dışa açılan birer 'pencere' olarak Sinop ve Antalya ite yetindiklerini görüyoruz.

Osmanlıların ise yayla kadar kıyılara da önem verdikleri söylenebilir. Gerçi Osmanlı Devletinde de Türk halkının Önemli bir bölümü gö~

cebeydi ve bunların varlığı Devletin yapısında belirleyici bir rol oynuyor-du. Fakat Osmanlı bey ve padişahları göçerlerin gem tanımayan dinamiz-mini, düzenli fetihler, akut ve savaşlarla dışa yöneltiyorlardı. Böylece Türk halkının yerleşikliğe geçiş sürecinin göçebelerce fazla aksatılma-dan, devleti parçalayarak altüstlüklere pek uğramadan gelişmesine olanak tanınmış oluyordu. Sürekli fetih ve istila siyasetinin güdüsü bir öl-

çüde bu olmak gerekir. Denebilir ki, Osmanlı'da açık seçik görülen ve devletçe özdendirilip yönlendirilen yerleşikliğe geçiş süreci, daha erken aşamadaki Selçuklu devletlerinde o denli belirgin değildi. Demek ki Türk-

çeyi resmî dil yaparak kişiliğini bulmuş olan ve yerleşikliğe geçiş sürecini dana belirginleştiren Osmanlı Devletinin kurumsallaşması çok daha ileri derecededir. Dolayısıyla Osmanlı tarihinin Türkiye bakımından birinci derecede büyük önemi vardır.

Üzerinde durulabilecek bir başka nokta, Türklerin yurtları ite ilgili'

dir. Türklerin ilk yurdu Orta Asya idi. Çinliler Türk akınlarım önlemek için Çin şeddini inşa etmişlerdi. Birinci cildin önsözünde değindiğim gibi, Türkler, Çin şeddinin ötesinde, Orta Asya'da, çok çetin iklim ve arazi şartlarında göçebe hayvancılıkla geçinmeğe çalışıyorlardı. Türklerin bundan sonraki yurdu olan, Hazer Denizinin doğusundaki Maveraünnehir ve Horasan bölgesi de büyük ölçüde çölden ibaretti. Derken Türkler Anadolu'ya geldiler. Buranın coğrafî özel ikleri Türklerin toplumsal gelişmesinde büyük bir paya sahiptir. Anadolu'nun önemli ölçüde yayla ve dağlık oluşu hayvancılık yapan göçebelere bildikleri ve ihtiyaçları olan bir ortamı sağlıyordu. Fakat bu yaylanın pek çok yerinde tarıma elverişli ova ve vadiler de vardı —örneğin, Konya, Eskişehir, Ankara gibi büyük ovalar. Yaylayı çevreleyen dağların ötesinde de bereketli kıyı ovaları sıralanıyordu— Karadeniz, Akdeniz ve özel ikle Ege ile Marmara bölgelerinin ovaları gibi Anadolu'nun çok önemli diğer bir özel iği, hiçbir yerinin çöl olmayışı, arazinin elverişli olduğu her yerde tarıma imkân verecek derecede yağmur yağmasıydı. Bu, Anadolu'yu hem Orta Asya'dan, hem Maveraünnehir 'den, hem Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan ayıran çok önemli bir özel ikti. Başka bir deyişle, Türkler, bu kıtada

tedricen, alıştıra alıştıra —bu sayede toplumsal ve kişiliksel çok büyük bunalımlara fazla düşmeden— yerleşikliğe, çiftçiliğe geçişin İdeal koşul arını buldular.

Yaylanın, dağın yont başında ova ve vadi vardı. Göçebe, çiftçiyi göre göre kendisi de gün geldi, çiftçi oldu. Anadolu'da nüfus yoğunluğunun fazla olmaması, genel ikle bu geçişin nispeten kavgasız gürültüsüz olmasını sağladı.

Metin Kunt'un yazmış olduğu siyasal tarih bölümü okununca anla-

şılacağı üzere, «klasik», yani en güçlü dönemindeki Osmanlı Devletinin doğu istibdadı (şark despotizmi) niteliği hayli belirgindir. Bu niteliğin hangi usul ve mekanizmalarla sağlandığını görelim.

1. Kul Sistemi : Sarayın olağanüstü gücünü, mutlakiyetini sağlayan mekanizmalardan birincisi kul sistemiydi. Osmanlı ülkesinin ulemadan olmayan bütün yöneticileri kul statüsü/ideydiler. Kul demek, kamu kölesi, devlet kölesi demekti. Bunların boyunları kıldan inceydi. Yani, padişah, bunları mahkemeye vermeden idam ettirebilirdi. Bunun için, bazen şeyhülislamdan fetva almıyordu ama, şart da değildi. Esasen padişah veya sadnâzamm siyaseten katil gerekip gerekmediği sorusuna olumsuz fetva vermek pek görülebilen şeylerden değildi.

Mumcu, Siyaseten Kati eserinde idam kararlarının genel ikle sükû-netle karşılandığmı, direnme ya da kaçma gibi tepkilerin çok nadir olduğunu kaydetmektedir. Başka bir deyişle, «Ya devlet başa, ya kuzgun leşe» atasözüyle de ifade edildiği üzere, idam cezası yöneticilik mesleği-nin adetâ 'olağan' bir meslek riski gibi karşılanıyordu. (Topkapı Sarayında Yaşam, 5. İH) Tavernİer de, İstanbul'dan yüzlerce kilometre uzakta bir paşanın idam emrinin nasıl dırıltıstz yerine getirildiğini anlatır. Onun anlatışına göre, kaçma, ya da direnme ihtimallerini iyice azaltmak için İstanbul'dan gelen görevli kapıcıbaşı veya bostancı, paşanın divanı toplamasını istermiş. Kati fermanını divan huzrunda sunarmış: «Paşa bu mektubu büyük bir saygı içinde alır, üç kez alnına sürdükten sonra açar ve okur. Verilen ölüm emrini şu sözlerle yanıtlar: 'Padişahımın emri yerine getirilecektir. Bana sadece, dua etme (namaz olacak) zamanını tanı.»

Reşad Ekrem Koçu, (Topkapı Sarayı, s. 33), padişah istibdadının sadrı-

âzam ve vezirlerde ne gibi duygular uyandırmış olabileceğini şöyle canlandırıyor:

«Padişahın sonsuz salahiyetli vekili sıfatiyle dilediğini bir emri, işareti ile yok ediveren Saârıâzam Paşa, göz kamaştıran bir haşmet ifade eden maiyetiyle Babı Hümâyûndan at ile girip Orta Kapu önünde atından inerek ayağını Orta Kapunun eşiğinden içeriye attı mı, o anda âdeta bir hiç

oluverirdi. Saray protokolü icabı fevkalâde hürmetkârane karşılanır, kub-bealttna sânına lâyık izzetle götürülür, orada toplanan Divânı Hümâyûnda riyaset makamına oturur, Divânın sair âzasiyle beraber Padişah adına koca bir İmparatorluğun mukadderatma müteallik emirler verirdi. Fakat her an kendisini Hükümdarının pençesinde hissederdi. Pâdişâh: «.Kaldırın şunu!» dedi mi, o sonsuz salâhiyetti makamından kaldırılır, koynun-dan Sadâret alâmeti, tılsımı olan ve al atlastan bir kese içinde bulunan

«mührü hümâyûn» alınır ve cel ât kemendi boynuna geçiriverirdi. Kimse «niçin?» diye soramazdı. İnsanı ne doğruluk, ne sadâkat, ne iffet, ne namus, ne hizmet, ne celâdet, ne vekar ve asalet, hiçbir kıymet ve fazi-let kurtaramazdı.

Sadırâzamı başta bulunduğu için misal olarak aldım. Orta Kapudan içeriye giren diğer devlet erkânı için de hal aynıdır, bir saç teline bağ"

lanmış Demokles'in kılıcı başlarının üzerindedir. Onun içindir ki Saraya gelen bir Sadırâzam ayağım Orta Kapunun eşiğinden dışarıya doğru attı mı; geniş bir nefes alır, yeniden doğmuş gibi olur ve elinin cömertliği ölçüsünde sadaka dağıtırdı.»

Kul olmanın diğer bir sonucu müsadereydi. Katledilen veya eceliyle ölen kulun malt ve mülkü olduğu gibi devlete yani Saraya kalırdı. Böylece Saray dışında büyük bir servet birikiminin oluşması önemli ölçüde önlenmiş olurdu. Bu da bizi istibdadın ikinci mekanizmasına getiriyor, 2. Servet Birikimine Karşı Olumsuz Tavır : Herhalde padişahın gözünde yöneticilerin büyük servetleri ya devletten kaynaklanıyordu, ya da devletin verdiği yetkilerin kötüye kul anılması sonucuydu. Üstelik köle-lik hukukunda, kölenin

mirasçısı onun sahibi oluyordu —efendisi onu ölümünden önce azad etmiş olsa bile. Bu bakımdan ölen yöneticilerin mal-

varlığına elkonması Saray bakımından haklı gibi görünüyor olmalıydı.

Ama büyük servetlere karşı olumsuz tavrı asıl, Sarayın daima gelenekçi loncalara arka çıkarak, kapitalizme yönelik gelişmeleri önlemesinde görebiliyoruz. Sarayın bu tutumunda Sabri ÜlgcnerVn incelemiş olduğu orta-

çağ zihniyet ve ahlâkı kadar, kendi istibdadına rakip olabilecek servet birikimlerini yaşatmamak güdüsü de rol oynamış olabilir. Büyük ulema aileleri dışında büyük sermayeye ancak onsuz olmaz alanlarda —yani şehirler, bölgeler, ülkeler arası ticarette ve sarraflıkta— tahammül ediliyordu. Ulema ailelerinin servet biriktirmesine tahammül edilmesi ise herhalde dine ve din adamlarına olan saygının bir gereği sayılıyordu. Esasen bunların yürütmeyle ilgili yetkileri (yerel nitelikte kadılık düzeyi dışında) asgarîde olduğu için, iktidara karşı bir tehdid oluşturmuyorlardı.

3. Hanedanla İlgili Yöntemler:

a. Kardeş Katili : Osmanlı istibdadı istibdadın şahikalarındandt denebilir sanıyorum. Amaç padişahı ülkenin biricik zirvesi haline getirmekti.

Bunun için Fatih Sultan Mehmet ünlü Kanunnamesinde kardeş katline cevaz vermişti: «Ve her kimesneye evladımdan saltanat müyesser ola karındaşların nizam-t âlem için katletmek münasiptir ekser ulema dahi tec-viz etmiştir anınla âmil olalar.» Böylece Osmanlı hanedanı kendi kendini

'yediği' için (hattâ Kanunî İki kez IH. Mehmed bir kez evlat katili dahi olmuşlardı), neslinin tükenmemesi için bir yandan da olağanüstü bir gayret sarfetmesi gerekiyordu. Bol kadınlı harem hayatı bîr ölçüde bunun için vardı herhalde. Her cülustan sonra yapılan küçük çapta Osmanlı katliamlarım bu şekilde dengelemek gerekiyordu. Demek ki kardeş

katlinin önemli bir amacı, padişahın istibdadını kuvvetlendirmek, onu onsuz olmaz duruma getirmekti.

b. Haremi Yalnızca Cariyelerden Oluşturmak : Yine istibdadı pekiştirmek amacına yönelik bir .uygulama. II. Beyazıt'a kadar,

kısmen de olsa padişahlar, prensesler, bey kızları, aile kızları ile evlenirlerken, II.

Beyazıt'la» sonra yalnızca cariyelerle evlenmişlerdir. Uluçay bunu iki sebebe bağlıyor (Harem II, s. 40). Biri, «zaferden zafere koşan» Osmanlı

padişahlarının kendilerini başka hanedanlardan çok üstün saymaları, di-geri de çok evlilik yaptıkları için düğün masraflarından kaçınmaktır. Bu iki neden de inandırıcı gözükmüyor, Osmanlıların hanedan beğenme-mekten ötürü kölelerle evlenmeleri düşüncesi «papaza kızıp oruç bozma»

ya benziyor. Düğün masraflarından kaçınmak gibi bir tasarruf güdüsü ise belki fazla çağdaş bir düşünce olup, bunu Osmanlı hükümdarlarının her fırsatta para saçan, hediye veren davranış örüntüleriyle bağdaştırmak zor görünüyor.

Bana öyle geliyor ki, padişahların kölelerle evlenmesini bizzat istibdat sisteminin mantığı emretmişti, zira padişahın bilinen, mevki sahibi bîr kimsenin damadı olması —ya da madalyonun Öbür yüzü— padişahın bir kaynatası olması bile padişah mutlakıyetine gölge düşürücü bir durum olarak kabul edilmişti. Evlenme diyoruz ama, bu, yanıltıcı bir nite-lendirmedir —padişahlar cariyelerle nikahlanmıyorlardı. Yalnız cariyeler kadın, haseki, ikbal gibi serî hukuk dışı bir takım sıfatlar, statüler kazanıyorlardı. Kanunî ile Sultan ibrahimV/ı, biri Hurrem, öbürü Hüma-

şah'la nikâhlanmaları istisnaî idi. Hele II. Osman'ın Şeyhülislâm Esat Efendinin, kızı Âkile Hanımı nikâhla alması ortalığı birbirine katmış, Haremi kendisine düşman etmişti. (Siyasetname 1981, s. 246). Kadınlara bakış tarzı da, cariyelerle yetinmeyi sakıncasız görüyordu. Nizamülmülk dahi «,. kadınlar tesettür ehli olup kâmil akıl arı bulunmamaktadır. On-lardan maksat sadece neslin güzel olarak devam etmesi olduğundan, asil oldukları derecede takdir edilir, örtündükleri derecede beğenilirler.» diyerek asalet ararken, belki bir bakıma Osmanlıdan daha ileri bir çizgi-

de bulunuyordu.

Demek kî padişahın kadınları cariye, yani köle, yani köken olarak birer 'hiç' İdiler. Kardeş katli kurumu kardeşleri 'hiçleştiriyordu.'

Amcaları ise, daha önceki padişah, kardeş katli kurumu ile zaten yok etmiş oluyordu.

c. Şehzadeleri Kafese Koymak : Padişahların çocuklarına, yani şehzadelere gelince. Onların sancaklara sancak beyi olarak gönderilmeleri âdeti II. Selim zamanında yalnız en büyük şehzadeye uygulandı. III. Mehmet zamanında büyük şehzade de gonderİlmez oldu. Yavuz Selim'ın, babası II. Beyazıt'* tahttan indirmiş olması, evlatların da ne denli tehlikeli olabileceklerini göstermişti. Dolayısıyla şehzadeler haremde Kafes denen yaldızlı bir hapishanede yaşatılıyorlardı. Şehzadelerin her birinin ayrı birer dairesi, emirlerinde 10 -12 cariye vardı. Dışardan kimse ile görü-şemez ve haberleşemezlerdi. Böyle bir teması sağlamaya cesaret eden idam edilirdi. Gebe kalan ceriyenin çocuğu düşürtülür ya da doğduğunda öldürülürdü. Cariyeler ve bâtıl itikatlı harem ağalarını ürkütmek, yaklaştır-mamak için olacak, Kafesin (diğar adı Şimşirlik) önündeki koridora Cin-lerin Meşveret Yeri adı verilmişti.

ç. Padişah Kızları, Kız Kardeşleri : Bir de padişah kızları ya da kız kardeşleri, yani sultanların durumundan söz etmek gerek. Osmanlı kadım larının taht üzerinde iddiaları olamayacağına göre, bunların nispeten serbest oldukları akla gelebilirse de, bu derece ileri bir mutlakiyette onların da bir çok kayıtlar altında olmaları beklenmelidir. Bunların evlenme yoluyla mutlak iktidara bir tehdit oluşturabilecekleri düşüncesiyle olacak, daima kul yöneticilerle evlendirilmİşlerdir. Nitekim Uîuçay, bir istisna dışında sultanların hiç bîr zaman ulemadan biriyle evlendirilmemiş (nedense) olduklarını hayretle saptıyor. Evlendirme işi tamamen padişahların arzusuyla oluyordu. Anlaşılan, genel ikle ne sultana, ne de damat adayı yöneticiye danışmak pek söz konusu değildi. Sultan, beşiğinde uyuyan bir bebek, damat ise ak sakallı bir vezir olabilirdi. Bu durumda nişan ve nikâhtan sonra, evlenmek için sultanın buluğa ermesi beklenirdi. Damat, fermanı alır almaz, mevcut karı veya karılarını boşamak zorundaydı. Sultanın her türlü nazını çekmek zorundaydı, sultanı da boşayamazdt. Yabancı bir yazara göre, padişah, bir paşanın fazla nüfuzlu veya fazla zengin olması halinde, onu zayıflatmak amaciyle damat yaparmış. Zira ni-

şan, nikâh, düğün dolayısıyla paşa muazzam servetler harcamak zorunda imiş. Uluçay bu açıklamının geçerliğine pek İhtimal vermiyorsa da, bir-

çok hallerde bu amaçla, ya da hiç değilse paşayı daha sıkı denetim altında tutmak amaciyle bu yola başvurulduğu söylenebilir. Tabiî, bunun tersi de varit olsa gerekir. Yani, birçok paşalar damatlık sayesinde durumlarım pekiştirmeyi ummuş olmalıdırlar (akla Rüstem, Makbul İbrahim, Nevşehirli İbrahim Paşalar geliyor).

Sultanların kudretli sülale kurmalarını Önlemek için esaslı bazı tedbirler alınırdı. Ölen sultanların servetlerine Saray elkoyardı. Sultanların oğul arı Fatih Kanunnamesine göre en çok sancak beyi olabilirlerdi. Oysa suttan çocuğu olmayan, başka bir deyişle damat olmayan paşaların oğul arı müteferrikalık yoluyla vezirliğe kadar yükselebilirlerdi. Sultan çocuklarına konan bu kısıtlama bunların nüfuzlu sülâle oluşturmaları ihtimali dolayısıyla olsa gerekir.

Yalnız Sarayda bir kadın vardı ki, çok kudretliydi. Bu da padişahın annesi, valde sultandı. Padişahın kadınları evlat, Özel ikle erkek ipvlat doğurmadıkça, ya da Hurrem Sultan gibi padişahı kendisine hayran etmedikçe, birer hiç durumundaydılar. Dolayısıyla, gerçek anlamda, kurum olarak, yani Batıdaki kraliçelik karşılığı olan bir kadın yoktu. Ama şehzade anneliği, hele padişah anneliği bambaşka bir durum yaratıyordu.

Haremi yöneten valde sultandı. Bir anlamda hatun ya da kraliçe oydu.

Yardımcısı İse zenci kızlar ağası (darüssaade ağası) idi. II. Beyazıt'tan sonra padişah kadınlarının hep cariye olması valde sultanları (genel ikle) haremin biricik kadını ve hâkimi durumuna yükseltmiştir. Valde sultanların bu gücü kızlar ağasının, yani zencilerin de, Sarayda kuvvetlenme-lerine yol açmıştır.

Valde sultanın önemini Sarayın mimarî planından izleyebilmek mümkündür. Valde sultan dairesi Topkapı ölçülerine göre geniş yatak, yemek odaları, sofası, hamamı ile önemli bir yer işgal etmekteydi. Üstelik hem padişah dairesine bitişikti, hem de —pek ilginçtir— cariyeler dairesi ile padişah dairesi arasında, sanki bir engel, bir trafik polisi gibi duruyordu.

4. Mesafe Koyma : Mutlakiyeti pekiştirme mekanizmalarından biri de padişahla diğer insanlar arasına mesafe koyan âdet ve uygulamalardı.

Fatih'in bu konuda önemli iki kural koyduğunu görüyoruz. Biri 'Kanun-namesinde yer almaktadır: «Ve cenab-ı şerifim ile kimesne taam etmek kanunum değildir meğer ehl-i iyalden ola ecdad-ı azamim vüzerasiyle yerleşmiş ben ref etmişimdir.» Yani padişah tek başına yemek yemekte-dir. Fatİh'i/t getirdiği bir uygulama ile padişahların DİvanTı Hümayun başkanlığından da çekildikleri bilinen bir husustur. Muhtemelen II. Murat döneminde başlayan padişahın Divan başkanlığından yavaş yavaş çekilmesi durumu, ancak Kanunî zamanında, bu padişahın artık Divana hiç

gelmez olması ve Divanı kafesli pencereden (Kasr-ı Âdil veya Kafes) izlemeğe (tabiî canı İsterse) başlaması ile noktalanmıştır. Demek kî, her nasıl olduysa, padişahlar tek başına yemek yer ve devlet işlerinin görü-

şüldüğü Divana katılmaz oldular. Divanı yüksek bir pencereden izleme uygulamasının Abbasîlerde de bulunduğu göze çarpıyor. Fatih Kanun-namesinin genel havası padişahla sair kişiler arasına mesafe koymak yönünde olduğu için, buna başka örnekler de bulunabilir. Mesela: «Cenab-ı

şerifim sefer-i zaferrehbere müteveccih olsa yanaşmak vüzeramtn ve ka-zaskerlerimin ve defterdarlarımın kanundur mazul beylerbeyler ve beyler dahi davet edersem yanaşmak kanunumdur.» Bir rivayete göre, padişahlar haremde dolaşırken görevli olmayan biriyle karşılaşmamak için iri gümüş çivileri olan ve ses çıkaran pabuçlar giyerlermiş. Bu sesi duyan harem halkı padişahın yolundan çekilir, bir köşeye sinerlermiş. İstenmeyen böyle bir karşılaşma padişaha saygısızlık sayılır ve buna hünkâra çatmak de-nirmiş.

5. Padişahın Kutsallaştınlması : Mutlakiyeti pekiştiren mekanizmalardan biri de padişahın âdeta kutsallaşttrılmasıydı. Bunun çok çarpıcı

bazı Örnekleri vardır. Mesela hazineâarbaşı adındaki yüksek saray görev-lisinin bir işi de, Cumaları padişahın namaz kılacağı camiye gitmek ve namaz seccadesini yaydıktan sonra, yanağını seccadeye sürerek padişahın alnına batabilecek bir şeyin bulunup

bulunmadığını denetlemekti. Herhalde Topkapı Sarayında da şu âdet vardı: II. Abdülhamit'f'n çamaşırları

Çamaşır Ustanın gözetiminde kalfalar tarafından yedi gümüş leğenden geçirilerek yıkattırmış. Padişahın saç ve tırnaklarına yapılan muamele de ilginçti. Muayyen günlerde traş olan padişahın kesilen saçları gümüş bir leğende yıkanıp saç sandığına konurmuş. Sandık mühürlenirken dualar okunur, surre alayı ile Medine'ye götürülüp Peygamber mezarı civarına gömülürmüş. Tırnakları da tırnakçıbaşı tarafından Perşembeleri kesilip aynı muameleye tâbi olurmuş.

Törenler de dikkate değer örneklerdir. Fatih Kanununnamesinde padişah, eli Öpülerek kutlandığı halde ve Uzunçarşılı Enderun Tarihice dayanarak bir bayramlaşmayı aym biçimde tarif ederken, TeşrifaM Ka-dime ve Teşrifatçılık Defteri, Ata Tarihi gibi kaynaklar sadrıâzamın iki kez yer öptükten sonra, diz çöküp önce padişahın sağ, sonra da sol aya-

ğını öptüğünü kaydediyorlar. 19. ve 20. yüzyılda bayramlarda saçak öpül-düğünü görüyoruz. Leyla Saz, 19. yüzyıl sonlarında II. Mahmut'un kızı

Âdile Sultanı ziyarete gittiğinde yer öpmüş ve âdet üzere, odada bulunan hanedandan olmayan diğer kişilere selam vermemiş. Dikkati çeken bir husus, sadrıâzamtn iki kez yer ve ayak öptüğü törende, rütbeleri daha küçük olan vezirlerin yalnızca bir kez yer öpmeleri ve bundan başka padişahın eteğini öpmekle yetinmeleriydi. Bunu yorumlamak zor. Anla-

şılan, daha yüksek rütbeli olan sadrıâzamm, daha çok dalkavukluk et-mekle (muhakkak ki onlar buna dalkavukluk değil, 'gereken saygı' na-zariyle bakıyorlardı) sadrıâzamlık şanına halel gelmiyordu. Zira sadrı-

âzamhk şanı ancak padişahtan başkasına karşı söz konusuydu. İhtimal, daha yüksek rütbeli olanların daha fazla dalkavukluk etmek imtiyazına sahip oldukları, hattâ dolayısıyla daha fazla dalkavukluk edebilmenin başkalarına karşı bîr şan vesilesi olduğu düşünülüyordu. Başka bir deyişle padişaha yakınlıklarını gösterdiği için, bu karmaşık dalkavukluk (veya saygt) usûlü belki onları yükselten bir şey olarak görülüyordu. Bir anlamda, padişahın kölesi,

malt olan kimsenin padişah karasında hangi dalkavukluğu yaparsa yapsın, alçalması söz konusu değildi, çünkü hiç olanın daha da alçalması söz konusu olamazdı. Bütün bu örnekler bir kutsallığa İşaret etmektedir. Nitekim Fatih kendisi için «cenab-ı şerifim» diyebilmekte, II. Abdülhamit «Al ahın gölgesi» olabilmekte, Kanun-u Esasî padişahı «mukaddes ve gayrı mesul» (md. 5) saymaktadır. Oysa Uzunçarşı-

\uc1ı*ya göre (Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, s. 5) Selçuklu Sultanı

mutlak hâkim olmakla birlikte, emirleri büyük Divan tarafından verilir, mukaddes ve gayrı mesul değildi, tbni Haldun (Mukaddime 1954 I, s.

f

448), kutsallaşmayı açıkça tanrılaşmak olarak açıklıyor: «Başbakanlığa ta-ayyün edip asabiyyetlerin başına geçtikten sonra hayvani tabiatın şevkiy-le o kimse büyüklenmeğe kapılır ve. hamiyeti kaynar, başkalarının hüküm ve idare işlerine karışmasını istemez, beşerin tabiatında mevcut olduğu gibi kendisinde tanrılık hulk ve tabiatı (a.b.ç.) husule gelir.»

Şimdi de Sarayın hangi alanlarda merkez olduğunu tek tek görelim: 1. Askerî Merkez : Bilindiği üzere, Osmanlı ordusu iki ana bölümden oluşuyordu. Bir tarafta eyalet ordusu vardı ki, tımar sistemine dayalıydı. Tımarlı sipahi ve zaimlerin başlıca geçim kaynağı dirliklerinden topladıkları aynî vergilerdi. Ordunun en kalabalık bölümünü bu eyalet ordusu oluşturuyordu. Bunun yanında kapıkulu ordusu bulunurdu ki, Hıristiyan kökenli savaş esirleri ve devşirmelerden derleniyordu. Adından da anlaşılacağı üzere, kul statüsündeydİler. Devletten maaş alıyorlardı.

Çoğunluğu ya da önemli bir bölümü İstanbul'da dururdu. Kapıkultarmın bîr bölümü süvari, bir bölümü yaya îdi. Süvariler, 6 bölükten oluşan kapıkulu sipahileriydi. Süvari olmayanlar ise acemi, yeniçeri, cebeci, top-

çu, top arabacıları, kumbaracı, lağımcı ocakları şeklinde örgütlenmişlerdi. Eyalet ordusunun sayı bakımından ağır basan, Önemli bir yeri vardı.

Ne var ki bunlar hep atlı askerlerdi. Silahları ok, yay, kılınç gibi geleneksel silahlardı. İnaîcık'ın deyimiyle, bu bir orta çağ ordusuydu

ve ateşli silah taşıyan Alman piyadesiyle karşılaştığı gün, devri artık geçmiş bulunuyordu. Oysa kapıkulu ocaklarının isimlerinden de anlaşılacağı üzere, ateşli silahlar, yani en son ve en etkili teknoloji, kapıkulu askerîn-deydi ve uzun zaman da bunlar bunun tekeline sahip olacaklardı. Bu tekelin Sarayın durumunu kalan herkes karşı nasıl güçlendirdiği ortadadır, zira kapıkul arı ulufelerini her üç ayda bir törenle Sarayda alan, padişaha kişisel bağlılık İçinde olan kuvvetlerdi. Ulufe alırken bunların yedik-leri çorba, pilav, zerde kişisel bağlılığı simgeliyordu.

1, Malî Merkez : Padişahın kendi hazinesinin, (iç hazine, enderun hazinesi) Sarayda bulunması doğaldı. Ama devlet hazinesinin (dış hazine, birun hazinesi, maliye hazinesi) de burada bulunduğunu ve şayet yıl sonunda fazlalık olursa bu fazlalığın iç hazineye aktarıldığını, buna muka-bil dış hazinede para kalmamasından ötürü iç hazineden para çekildiğinde, bunun dış hazinenin iç hazineye borçlanması olarak kabul edildiğini görüyoruz. Bundan anlaşılıyor ki, iç hazine esastır.

3. Devlet Yöneticilerinin Eğitim Merkezi : Saray bîr eğitim merkeziydi ve bu iş yalnız Topkapı Sarayında değil, birkaç sarayda birden yürütülüyordu. Edirne, Galatasarayı, İbrahim ve İskender Paşa Saraylarında da eğitim işleri görülüyordu. Bunlara hazırlık sarayları diyebiliriz. En Önemli okul İse Topkapı Sarayındaki Enderun Mektebiydi. Yüzlerce içoğlanı adtgeçen saraylarda ve Topkapı Sarayının Enderun Mektebi odalarında Osmanlı yöneticiliği için hazırlanıyorlardı. Burada iç oğlanlarına 1) Türkçe (okuması, yazması ve bununla ilişkili olarak Arapça ve Fars-

ça), 2) İslamiyet, 3) Askerlik (kişisel savaş ve kumandanlık), 4) Yönetim usul eri ve hukuku, 5) Bir Osmanlı centilmeninde bulunması gereken mu-9

siki, şiir gibi bir sanatı icra*etmek ya da en azından bundan anlamak, 6) Süfli yönleri dahil, padişaha ve sarayına hizmet öğretilirdi.

Saray, çok önemli bir eğitim merkezî olmakla birlikte, tek değildi, zira bir de bütün ülkeye yayılmış olan ve bir anlamda mahalle mektep-lerine kadar uzanan medrese sistemi vardı. Fakat buna rağmen, sanıyorum ki Saray, eğitimin niteliği açısından önde bulunuyordu. Zira maa-lesef medresenin eğitsel yaran hayli

sınırlıydı. Her şeyden önce, öğretim dili Arapçaydı, fakat Arapçayı doğru dürüst öğretemiyorlardı. Anlaya-bildiğim kadariyle, bunu öğretememelerinin başlıca sebebi, önce ana dil olan Türkçenin okuma yazması öğretilmesi gerekirken, bunu daha öğren-memiş öğrencilere Arapça öğretilmeğe çalışılması, hattâ daha kötüsü, Arapça öğretmeğe dahi çalışmadan (zaten mahalle mekteplerinin hocaları genel ikle Arapça bilmiyorlardı; ezbere dayalı bir Arapçaları vardı), Arapça biliyorlarmış gibi, Arapça metinler ezberletilmesiydi. Bu durumda medrese sistemi, bir ölçüde, sonuç alamayan bir kurum manzarası

arzediyordu. Şüphesiz bu bir genel emedir, bütün genel emeler gibi biraz cüretlidir ve hemen her zaman olduğu gibi, bunun da istisnaları vardı.

Strf medreseden aldığı öğretimle Arapçayt öğrenebîlen ve iyi yetişen de-

ğerli ilmiye mensupları olmuştur. Ama sanıyorum bu İstisnalar kaideyi bozmam aktaydı.

öğretim dili ile ilgili sorun medresenin kusurlarından yalnızca biriydi. İkincisi, doğal, müspet ve beşerî bilimler zaman zaman, kısmen bazı

medreselerde okutulurken, 16. yüzyıl sonlarından itibaren bunlar dine aykırt diye tamamen kaldırıldı. Medrese öğretimi din bilimleri ve dine dayalı hukuktan (fıkıh) ibaret kaldı. Üçüncüsü, öğretim yöntemleriyle il-giliydi kî, bunu —kötü anlamiyle— skolastik diye özetleyebiliriz' Yani, eleştiriye, tartışmaya kapalı, basmakalıp bir bilgi ve bunun ezberciliğe dayalı öğretimi.

Genel ememiz doğruysa, çok eleştirilmiş olan bir usűl de ayrı bir anlam kazanıyor. Bu usûl beşik ulemalığı usulüdür. Eğer medreseler o denli başarısız idiyse, medreseden kolay kolay iyi ulema çıkmayacağı, buna karşılık yüksek ilmiye mensubu ailelerin çocuklarının, etraflarında gördükleri, aile büyüklerinden aldıkları dersler, evlerinde bulunan kitaplıklar sayesinde iyi âlim yetişmeleri ihtimalinden daha yüksek olduğu söylenebilir. O zaman beşik ulemalığını yalnızca bir yolsuzluk olarak değil, kısmen de zaruretin icabı, 'ehven-İ şer' mahiyetinde bir uygulama olarak değerlendirmek gerekir.

Burada akla gelebilecek bir husus sudur. Madem medreselerde öğrenim dili Arapçaydı, Arapların, Arapçanın ana dil eri olmasının üstünlü-

ğünden yararlanarak medreselere çok sayıda girmiş olmaları gerekmez miydi? Dolayısıyla, ilmiye mensupları- arasında çok sayıda Arap olması

gerekirdi. Görünüşe bakılırsa böyle olmamıştır, zira, önce medreselerin büyük çoğunluğu Arap ülkelerinin dtşındaydı. Cahîd Baltacı'nın (XV. -

10." ' ". ..V; i XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri) 15 -16. yüzyıl medreseleri üzerine yaptığı incelemeye göre, 324 medreseden yalnızca 12 tanesi Arap kentlerinde bulunuyordu. İkincisi, medrese mezunlarının kamu görevi (basta kadılık) yapabilmeleri için —medrese dilinin Arapça olmasına rağmen—devlet dili olan Türkçeyİ bilmeleri gerekiyordu. Medresede Türkçe oku-tulmadığından, Araplar İçin kamu görevi yapabilme ihtimali zayıftı. Türk-

çeyi ve bilimleri medreseye sokmak yolunda ilk ciddî girişim 1909'da, 11.

Meşrutiyette oldu. 1914'de Islah-ı Medaris Nizamnamesiyle nihayet bu hedefe ulaşılabildi.

Buna karşılık Enderuna bakalım. Orada da Arapça öğretiliyordu.

Ama amaç, burada devlet yöneticisi yetiştirmek gibi pratik ve hayatî bir mahiyet taşıdığı için, öğretim esas itibariyle Türkçe yürütülüyordu. Arap-

çadan başka Farsça, tarih, matematik, musiki ve edebiyat dersleri vardı. Geçmiş olaylardan ders ve ibret alınması için herhalde tarihin —ama Türkçe yazılmış tarihin— önemli bir yeri vardı. Esasen Osmanlı tarihçi-lerin büyük çoğunluğunun vakanüvis, yani saray görevlileri olmaları, Sarayın tarihe verdiği önemi gösterir. Ayrıca, içoğlanlarından ilme meraklı

olanlar para toplayıp özel hoca tutabilirlermiş. İhtimal Enderundaki öğretimi medreseden ayıran özel ikler, kısaca, 1) Öğretimin önemli ölçüde Türkçe olması, 2) tarih okutulması, 3) edebiyat ve sanatın ağırlıklı yer tutması, 4) daha az skolastik olmasıydı.

İlginçtir ki, Osmanlı düşünce tarihinin iki zirvesi, Kâtip Çelebi (1609

- 57) ve Evliya Çelebi (1611 - 82) medreseli değil erdi. Şüphesiz medreseden ya da mensuplarından çok şey öğrenmişlerdi, ama daha ziyade Saraylı idiler. Kâtip Çelebinin babası Enderunlu, muhtemelen bir devşirme idi. Oğlu da Sarayda kâtip olarak çalıştı. Evliyanın babası Sarayın kuyumcubaşısıydı ve padişah muhasipliği yapmıştı. Evliya 7 yıl medreseye git-tikten sonra eğitimine Enderunda devam etti. 4 yıl padişahın hizmetinde çalıştı. Yüksek dereceli yöneticilerin yanında seyahatlere çıktı.

4. Kutsallık Merkezi : Topkapı Sarayı hemen her alanda olduğu gibi, kutsallık alanında da biricik kalmaya özen göstermiştir. Yukarda anlatılmış olan, padişahın kutsallık kazanması süreci, tabiî, Sarayı da kutsal ık merkezi haline getirmiştir.

Bir de hilafet ve kutsal emanetler sorununa değinelim. Yavuz Sultan Selİm'ın Mısır seferi sonucunda, ve I. Abdülhamit'e kadar, Y&vuz'dan sonraki padişahların hilafet sıfatını üstlendikleri çok şüphelidir. Gerçi hilafet, padişahlara zaman zaman yazarlar tarafından yakıştırılmış bir sıfat olmakta birlikte, resmî belgelere, kitabelere, sikkelere bu, ya da bunu hatırlatan emirül müminin veya İmam gibi sıfatlar geçmemiştir. Bu da, onların en azından resmen halife olmadıklarının kanıtı sayılmalıdır. Bu hususta anlaşılan, Osmanlılar, Selçukluları ve Memlukları takip ederek, hilafet İçin Kureyş'e mensubiyet şartı tartışmalı olmasına rağmen, belki 11

bu makam Araplara özgüdür diye düşünerek, yine de hilafet sıfatını almaktan çekmiyorlardı. Muhtemelen bu gibi güdülerle Yavuz hilafet sıfatını benimsememiş olmakla birlikte, mukaddes emanetleri İstanbul'a getirmeyi ihmal etmedi. Mukaddes emanetlerin Eyüp'te, ya da özel olarak yaptırılacak bir camide saklanması akla geliyor. Oysa Yavuz bunları Saraya koydurdu ve böylece Sarayın mevkiini, bu sefer de bir kutsallık merkezi olarak bir kez daha vurgulamış oldu. Şüphesiz ki, buranın kutsallığı

böylece padişahların şahıslarına yansıyarak onların kutsallığını da pekiştirmiş oluyordu.

5. Sanat ve Düşünce Merkezi : Topkapı Sarayı minyatür, hat, ciltçi-lik, musiki, şiir, mimarlık, tarih gibi önemli dal arda bir sanat ve

düşünce merkeziydi. Saray birçok divan şairlerini, musikişinasları, nakkaşları

koruması altına almıştı. Kamu binalarının yapımı Saraya bağlı mimarba-

şının yetki alanına girerdi. Mimar Sinan yeniçeri ocağında yetişmiş bîr mimarbaşı idi. Birçok padişahların şiir ve musiki ile ilgilenmekle kalmayıp, bizzat şair, besteci oldukları malumdur. Osmanlı tarihçiliğinde Sarayın rolüne yukarda değinildi.

Osmanlı Sarayının nasıl her yönüyle yaman bir mutlakıyet kumku-ması olduğunu gördük. Bu durumu, onun adeta klasik bir doğu istibdadı (despotizmi) örneği olduğunu gösteriyor. Haremi, cariyeleri, kul âriy-le İbn Haldun, Nizamülmülk tipi tam bir doğu istibdadı. . Ne var ki, Sarayı ve siyasetlerini inceleyince, güçlü bir Avrupa-Rumeli, yani batı eğilimi sezilebiliyor. Sancak ve tımar sistemi, Mısır dahil, Afrika'ya, İrak'a, Hicaz ve daha güneylere uygulanmıyordu. Filistin ve Suriye'de ise nadi-rattan olduğu anlaşılıyor. Fakat Eflak, Buğdan, Erdel imtiyazlı beylikler olmakla birlikte, Orta Avrupa demek olan Macaristan tımar ve sancak sisteminin içindeydi. Rumeli Beylerbeyi Rumeli Kazaskeri, Anadolu Beylerbeyi ve Anadolu Kazaskerine göre kıdemliydiler. II: Abdülhamit dönemine kadar Rumeli valileri kıdemliydiler ve daha çok maaş alıyorlardı. Osmanlı Devletinin İran'a, Orta Asya'ya, ya da Rusya'ya doğru yayılmak hususunda fazla heves gösterdiği söylenemez. Arap ülkelerinin fethinin ise salt bunları fethetmek arzusundan ziyade, Orta Doğu'dan ge-

çen uluslararası ticaret yol arına yönelik Hint Okyanusundaki Portekiz tehdidini karşılamak İhtiyacından kaynaklandığı anlaşılıyor. Nitekim bizzat Memluklar, denizcilikte geri oldukları için, Kıztldenîz'de Osmanlı donanmasının yardımım istemek zorunda kalmışlardı. Ticaret yol arının ve Kızıldeniz'in güvenliği Doğu Arapları için bir hayat mamat meselesi olduğundan, bunlar Osmanlı egemenliğini adeta davet eder durumdaydılar.

Osmanlıların Araplarla mesafesinin göstergesi olarak iki olayı anabiliriz.

Danİşmend'irt (İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV, s. 566) saptaması-na göre, 131 Osmanlı şeyhülislamından ancak bir tanesi

Arap'tı, o da Vahdettin döneminde bu mevkie gelmişti. İkincisi, hiçbir Osmanlı padişa-12 . . . . ; .

hı Hacca gitmemiştir. (Şeyhülislam kızıyla evlenen ve rivayete göre Hacca gitmek ve başkenti Anadolu'ya taşımak isteyen Genç Osman'ı sistem tasfiye etmiştir.) Buna karşılık İtalya'ya, Viyana'ya kadar hep gözünü

Batıya diken Osmanlıların, bereketli Balkan ve Orta Avrupa topraklarını 'arzu ve iştiyakla' fethettikleri söylenebilir. Devletin iskân siyaseti bu yönde olmakla birlikte, Türklerin de, Anadolu dışında yurt edinmek söz konusu olduğunda Rumeli'yi tercih ettikleri anlaşılıyor.

Sarayın hayatında da bu Batıya yönelişi görebiliyoruz. Orhan Beyin kadınlarından Nilüfer Hatun tekfur kızı, Asporça Hatun İle Teodora Bizans imparatorlarının kızlarıydılar. I. Murat'ı/ı kadınlarından Gülçiçek Hatun Rumdu, Tamara Bulgar kralının kız kardeşi veya kızıydı. Beyazıt'

m kadınlarından Maria Sırp kralının kızıydı. II. Murat'ı/t kadınlarından biri olan Hünıa Hatun yabancıydı ve Fatih'm annesiydi. Diğer kadım Mara, Sırp kralının kızıydı. Fatih'/n de köken olarak Müslüman olmayan kadınları vardı. II. Beyazıt'm cariye olan kadınları muhtemelen köken olarak Müslüman değil erdi. Ondan sonra da padişah kadını olan cariyelerin pek çoğunun Avrupalı veya Rumelili, sonradan Müslüman olmuş kimseler oldukları anlaşılıyor. En ünlüleri ise Avrupalıydılar. Hurrem Sultan (Kanunî) Rustu, Safiye Sultan (III. Murat) Venedikliydi, Turhan Sultan (İbrahim) Rustu, Gülnûs Sultan (IV. Mehmet) îtalyandı, Kösem Sultan (I. Ahmet) ise Rum veya Boşnaktt. Bu genel tablonun bir çeşit Batıya yöneliş olarak yorumlanabileceğini sanıyorum.

***

Burada son olarak doğu istibdadı üzerinde biraz durmak isterim. Osmanlıların daha önceki model erden de esinlenerek nasıl mükemmel bir istibdat kurduklarını anlatmağa çalıştım. Belki şu söylenebilir. Herhalde bu durumun bir işlevsel iği vardı. Yani doğu istibdadı keyif olsun diye, veya şu ya da bu kavim demokrasiye yatkın değil diye ortaya çıkmamış-tır. İbn Haldun'un terimleriyle meseleyi koyarsak, bedevîliğin, yani gö-

çebeliğin egemen olduğu toplumlarda medeniyet, yani yerleşiklik adalarının o azgın denize karşı barmabilmesi, hele hele hükmü

altındaki gö-

çebeleri yerleşikliğe geçirebilmesi çok kez zorlu, ceberrut bir düzen ge-rektirir. Yukarda değindiğim gibi, Osmanlı iktidarı, elindeki gelişmiş istibdat araçlariyle göçebe saldırganlığını dışarıya, yanı fetih ve akınlara kanalize edebilmş, zaman zaman da o araçlarla göçebenin kafasına vura vura onu yerleşikliğe zorlamıştır. 1865 tarihinde bile devlet Fırka-yt is-lahiye adı altında bir tümen pürsilafı asker göndererek Çukurova bölgesindeki Avşarlart ve diğer aşiretleri zorla iskân etmeğe çalışmaktaydı.

Sina Aksin

Ankara, Şubat 1987

13

SİYASAL TARİH

(1300 -1600)

METİN KUNT

I. OSMANLILARIN ORTAYA ÇIKIŞI

A. Gİrif

Osmanlı devletinin 1300 yılında ortaya çıkmış olduğu kabul edilir.

Anadolu'nun kuzey-batısmda, Söğüt adlı küçük bir kasaba ve civarında Osman Gazi'nin başkanı olduğu bir topluluk aslında 1300 yılından daha önce de vardı, hattâ Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi de bu topluluğun başkanı İdi. Ertuğrul Gazi 1281 yılında öldükten sonra başkanlığı

Osman Gazi devralmıştı. O halde neden Osmanlı tarihi 1300 yılından başlatılır? Neden daha Ertuğrul Gazi zamanında bir devletten söz edilmez?

Neden gelişen devletin adı "Osmanlı" olur da "Ertuğrullu" denmez? Dahası, 1300 yılında "Osmanlı" ne demektir? İlk bakışta basit gibi görünen bu soruların cevabı Osmanlı devletinin ortaya çıktığı, bir siyasal birim olarak belirdiği zamandaki niteliği ile yakından İlgilidir. Osmanlı devletinin ilk dönemlerindeki niteliğini incelediğimizde başta sıraladığımız sorular da cevaplanmış, olacak.

Fakat önce daha başka sorular çıkıyor önümüze: kimlerdi kendilerine

"Osmanlı" diyen bu kişiler? "Osmanlı" toplumu 13. yüzyılın sonlarında ne gibi şartlar İçinde yaşıyordu ki, 14. yüzyıl boyunca

Anadolu ve Balkan*
larda hızla yayılıp önemli bir devlet haline geldi? Dikkatimizi sadece Sö-
ğüt kasabasına, bu kasaba çevresinde yaşayan ve Ertuğrul Bey oğlu Osman Bey'in adıyla anılan küçük topluluk üzerine çevirirsek, Osmanlı devletinin gelişmesini layıkıyla açıklayanlayız. Önce, 13. yüzyılın sonlarında Anadolu'
daki ve Anadolu'yu içeren genel bölge olarak Batı-AsyaMaki siyasal, toplumsal ve ekonomik durumu tekrar gözden geçirmek gerekir ki, 1300 yılında Osmanlı toplumunun daha geniş bir çerçeve içindeki yerini saptaya-bilelim.

B. Anadolu ve Batı Asya'da Siyasal Durum

Moğol İmparatorluğu

Genel olarak Batı Asya, ya da sadece Anadolu tarihi açısından 1300
yılının hiçbir önemi yoktu. Daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı devleti sadece Anadolu, Balkanlar ve Batı Asya'da değil, bütün dünya tarihi sahnesinde çok Önemli bir rol oynayacaktı; fakat 1300 yılında Osman Bey'in Söğüt civarında bîr - iki küçük kasabayı ele geçirmesi o dönemin hatırı sayılır merkezlerinde kimsenin dikkatini çekmemişti. O yıllarda Batı Asya*

nın siyasal ağırlığı Cengiz Han'ın kurduğu Moğol Jmparatorluğu'nun İran, Irak ve Doğu Anadolu'daki uzantısı olan İlhanlı devleti ile, Suriye ve Mısır'da Eyyubî devletini yeni bir biçimde sürdüren Memlukların (Kölemen-lerin) elindeydi. O devrin önemli siyasal gelişmeleri, İlhanlı merkezi olan Tebriz'de ya da Memlukların başşehri Kahire'de planlanıyordu.

Moğollar ilk defa 13. yüzyılın başlarında Cengiz Han devrinde Batı
Asya'ya sokulup Türkistan'ı ele- geçirmişlerdi. Daha sonra gerçi Moğol kolorduları İran'ın kuzeyinden Azerbeycan'a, hattâ Anadolu'ya kadar uzandı, fakat 13. yüzyılın ilk yansında asıl Moğol yayılma bölgesi Karadeniz'in kuzeyindeki Avr-Asya stepleri İdi. Batı Asya'da Moğol hakimiyeti, 1250'lerde Cengİz'in torunu Hülâgü Han'ın ordularının İran'ı, Irak'ı, Azerbeycan'ı ve Doğu Anadolu'yu işgali ile

yerleşti. Hülâgü Han, Pekin'de hüküm süren büyük han Kubilay'ın bu bölgedeki temsilcisi olarak, Bati Asya'da İlhanlı devletini kurup Azerbaycan'daki merkezinden yönetmeye başladı. Tüm Batı Asya'da Moğol işgaline ancak Suriye'de Memluklar karşı koyabildi. Memluk direnmesini kırmayı bir-iki defa denedikten sonra İlhanlı Moğollar, Suriye ve Mısır'da rakiplerinin gücünü tanımaya mecbur oldular. Batı Asya'nın diğer yörelerinde ise Moğol hakimiyeti ya doğrudan doğruya, ya da örneğin Anadolu'yu Selçuklu sultanlarının elinde bırak-maları gibi, dolaylı olarak, fakat her iki halde de kesin bir şekilde yerleşti.

Bati Asya'da Oğuz Türkleri

Yüzyıldır süren Moğol yayılması İç Asya'da Altay halklarının birleşmesi ve birlikte hareketi ile sağlanmıştı. Moğolların Önderliğindeki bu yayılma sırasında diğer Altay halkları da Cengiz Han imparatorluğunun gittikçe genişleyen sınırlarına doğru ilerlediler. Bu sırada iç Asya'daki çeşitli Türk grupları da kâh Moğol baskısından kaçarak, kâh Moğol orduları ile beraber, batıya yönelmişlerdi. Aslında Oğuz Türkleri'nin batıya doğru hareketi çok önceden başlayıp 11. yüzyılda Selçuklu devletinin kurulmasıyla güçlenmişti. Selçuklu devleti zamanında çok sayıda Oğuz Türkleri İran'a, Azerbaycan'a, Anadolu'ya ve Suriye'ye yayılıp siyasal hakimiyetlerini kurmuşlardı. Selçuklu devleti ve onun Anadolu'da, Suriye ve Mısır'da Irak ve İran'daki çeşitli uzantıları olan Türk - İslâm, devletleri ortak bazı özel-liklere sahiptiler. Batı Asya'da siyasal hakimiyeti ele geçiren Oğuz Türkleri müslümandılar; devletlerinin ideolojik yönelimi ve yönetim biçimi Batı

Asya'nın Arap ve İran - İslâm geleneklerine dayanıyordu. Gerçi orduların çoğunluğunu hayvancılığa dayalı, hattâ yan-göçebe yaşam biçimlerini sürdüren Oğuz Türkleri oluşturuyordu, fakat sivil ve mâlî yönetimde İranlı

vezirler ve kâtipler, kültür hayatında İranlı ve Arap şair ve yazarlar, medreselerde Arapça'yı benimsemiş ulema ağır basıyordu. Askerî gücün büyük kısmını meydana getiren Oğuz oymaklan gerçi Selçuklu devletinin sınırlan İçinde yayılmıştı; fakat bir yandan iç bölgelerde tanmla uğraşan 18

yerleşik halkın huzurunu sağlamak için, diğer yandan rakip devletler üzerindeki baskıyı arttırmak maksadıyla, Oğuz oymaklarının uç boylarına yürümesi ve yayılması isteniyordu.

Büyük Selçuklu tmparatorluğu'nun yöresel bir uzantısı olan Anadolu Selçuklu devleti de benzer şartlar İçinde gelişmişti. Konya'daki sultanlar Arap - Fars kültür ve yönetim geleneğine bağlı olarak devletlerini yöne-tirken, Oğuz - Türkmen oymakları Anadolu'yu çevreleyen sıradağlar ve yaylalarda uç boylarına yerleşmişti. Hem merkezdeki yönetim, hem de uçlardaki Türkmenler, 12. ve 13. yüzyıllar boyunca Anadolu halklarının Türkleşmesine ve İslâmlaşmasına yardımcı oldular. Fakat Anadolu'da müslümanlar yavaş yavaş çoğunluğa geçerken ve Türkçe en yaygın dil haline gelirken, saray ve merkezî yönetim ile uçlara, çevreye yayılmış

Türkmenler arasındaki kültürel farklılaşma devam etti. Merkezde günlük hayatın dili Türkçe olduğu halde yönetim ve edebiyat alanlarında Farsça, medreselerde Arapça yerleşmişti. Siyasal alanda sultan Türklerin yanında diğer unsurları da içeren düzenli bir merkezî ordu ile gücünü sağlayıp çoğu İranlı olan kâtipler eliyle ülkesini yönetiyordu. Merkezî yönetimin esas geliri yerleşik, tarımsal düzenin vergilerinden sağlanıyordu. Ayrıca ticaret hayatını canlı tutup gümrük gelirlerini arttırmak da devletin başlıca hedefleri arasındaydı. Ticaret kervanlarının rahat ve emniyetini sağlamak için Anadolu'nun belli-başlı ticaret yolları üzerinde sayısız kervansaraylar yaptırılıyordu. Devletin ve toplumun hukuksal temelini İse şeriat oluşturuyordu. Medreselerde yetişen kadılar, ülkenin çeşitli yörelerinde şeriat hükümlerine göre dava görüyorlardı.

Uç boylarında ise. islamlaşmış olmakla beraber iç Asya geleneklerini sürdüren Türkmen hayat biçimi ve töresi yaygındı. Asıl uğraşları hayvancılık olan Türkmenler, kışın ovalarda, yazın yaylalarda otlak arayarak yarı yerleşik hayatlarını sürdürüyorlardı. Ayrıca sıradağların denize bakan eteklerindeki Bizans köylerine ve kasabalarına yaptıkları akınlarda elde ettikleri ganimetleri de uçlardaki oymakların gelirini arttınyordu.

Türkmenler, merkezî yönetimin otoritesinden çok oymak başlarının sözüne uyarak, medresede okumuş kadıdan çok Türkmen "baba"lannı din-leyerek, kendi torelerince yaşıyorlardı.

Onüçüncü yüzyıl boyunca Moğol yayılması ile beraber iç Asya'dan çıkarak batıya doğru ilerleyen Oğuz Türkleri bir defa daha Batı Asya'nın çeşitli yörelerine ve bu arada Anadolu içlerine yayılmağa başladılar. Böylece yüzyıl ortalanna doğru Anadolu Selçuklu devletinin İç düzeninde şehirli-köylü yerleşik halkla yan göçebe Türkmenler arasında sağlanmış

olan denge sarsıntıya uğradı. Sayıları gittikçe artan Türkmen grupları ile Konya'daki Selçuklu merkezî yönetimi arasındaki çatışma kendini "babaı"

isyanları şeklinde gösterdi. Bu dönemde devletin amacı, ülkenin ticarî ve tarımsal ekonomisinin Türkmenler elinde mümkün olduğu kadar az zede-19

lenmesînİ sağlamaktı. Bİr kere daha, Anadolu içlerine dolan Türkmenlerin hiç olmazsa uç boylarına yığılmasına çalışmak bu amacı gerçekleş-tirecek bir adım olarak görüldü.

Anadolu Beylikleri

Yüzyıl sonlarına doğru Tebriz'deki İlhanlı hükümeti Anadolu üzerindeki siyasal baskısını arttırdı. Konya'daki Selçuklu sultanları Moğol gücü karşısında gittikçe zayıf düşerken, uç boylanndaki Türkmenler üze-

rindeki otoriteleri de sarsılıyordu. Böylece bu dönemde uç boylarında ya-

şayan halk daha başına buyruk hareket etmeye başladı. Hattâ Toros sıradağlarındaki yaylalarından inen Karaman Türkmenleri, 1273'de Selçuklu başşehri Konya'yı bir süre işgal etmeyi bile başardılar. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Konya'ya girdikten sonra Farsçasını anlamadığı kâtiplere, Arapçasını anlamadığı ulemaya kızarak, bundan böyle herkesin heryerde Türkçe konuşmasını ve yazmasını buyurması, Selçuklu merkez kültürü ile uç boyu Türkmenleri arasındaki farklılaşmanın önemli bir belirtisidir.

Karamanoğullan, bir yandan Çukurova'daki Ermeni kalelerine akınlar yapıp, bir yandan Konya ovasını ele geçirmeyi gözlerken, diğer uç yörelerindeki yığılma ve Bizans direncinin zayıflamasına yol açtı. Onüçüncü

yüzyılın sonlarında, hem Konya'daki Selçuklu yönetiminin, hem batı ve kuzey Anadolu sahîl bölgelerinde Bizans savunmasının

zayıflaması ile uç

boylarındaki Türkmenler yerli halkı da yanlarına alarak bir dizi uç beyliği oluşturdular. Bu beylikler artık Konya'ya bağlı olarak değil, doğrudan doğruya Tebriz'deki İlhanlı otoritesini tanıyarak siyasal düzenlerini geliş-tirdiler. Uç beyliklerinin baş/kanları bazen Selçuklu komutanları, bazen de yörenin ileri gelen, güçlü kişileri idiler. Fakat beylerin kimliği ne olursa olsun, beyliklerin toplumsal yapısı birbirinden çok farklı değildi. Hemen hepsinde hakim unsuru Türkmenler oluşturmakla beraber, her beyliğin halkı arasında yerli Bizanslılar da bulunuyordu.

Beyliklerin eline geçen yörelerdeki köylü ya da şehirli, tüccar, çiftçi, ya da denizci halk, hakim dil olan Türkçe'yi Öğrenerek, kimi de müslümanlaşarak beyliğin hayatına katılıyordu. Her beylikte çoğunluğu oluşturan Türkmenler hayvancılığa dayalı hayat biçimlerini sürdürürken, iç bölgelerin siyasal çalkantısı uzadıkça şehirli - köylü müslüman Türkler de uç

bölgelerine gelip beyliklerin halkına katılıyorlardı.

Orta Anadolu'da Selçuklu yönetiminin çökmesiyle İç bölgelerde de bölük-pörçük beylikler oluşuyor, ya da Karamanlılar gibi bazı uç beylikleri iç bölgeleri de kendi topraklarına katıyorlardı. Artık 1300 yılma geldiğimizde, doğrudan doğruya Moğol yönetiminde kalan Doğu Anadolu'nun dışında, her yörede küçük beylikler oluşmuştu. Uçlarda kalan beylikler Bizans topraklarına akınlarını sürdürdükçe iç bölgelerin kargaşasını bırakıp hayatını uç yörelerinde arayan kişiler de buralara gelmekte İdiler, Kısa **20**

bir süre sonra uç beylikleri kıyılara kadar inip denizlere ulaşınca, bunlar-dan bazıları yerli denizcilerle birleşip deniz akınlarına çıkmaya başladılar.

Ege kıyılarında Menteşe, Aydın, Saruhan beylikleri deniz akmcılığında önde geliyorlardı. Karada ise önce bu beyliklerin en küçüklerinden olan Osmanlılar yavaş yavaş akmcılığı en başarılı uygulayan grup olarak ün salmaya başladılar.

Osmanlı Uç Beyliği

Osman Bey gerçi Söğüt civarındaki küçük Türkmen grubunun lider-liğini babası Ertuğrul Bey'den 1281 yılında devralmıştı. Fakat bu sıralarda başkanı olduğu grup tarih sahnesinde tanınmayacak kadar küçük ve önem-sizdi. Ancak Osman Bey'in başkanlığında yirmi yıl

yaşadıktan sonra bu küçük toplum çevresine yaptığı akınları yoğunlaştırmış, iç bölgelerden ge-

îen kişilerin de katılmasıyla Bizanslı komutanlar elindeki kale ve kasabaları bile alabilecek kadar güçlenmişti.

İlk defa 1298 yılında Söğüt dışında Bilecik, Yarhisar, inegöl kasaba-

ları alındı. İki yıl sonra, 1300'de Yenişehir de Osman. Bey'in topraklanna katıldı. Hele Osman Bey'in akıncıları KoyunhİSar'da üstlerine gönderilen bir Bizans birliğini de yenip savınca artık kendilerini bir beylik saymaya başladılar. Üstüste gelen bu basanlardan sonra iç bölgelerden, hattâ diğer beyliklerden gelen kişiler de Osman Bey'in akınlarına katılmaya. "Osmanlı" olmaya başladılar. Böylece diğer beyliklerde olduğu gibi başkanın adıyla anılan bu küçük akıncı toplumu, 1300 yılında belli bir toprak par-

çasını yöneten bir uç beyliği haline dönüştü.

Bu erken dönemde Osman Bey'in halkının, kendilerine "Osmanlı" dİyen toplumun yapısı hakkında bildiklerimiz pek az. Ancak ondördüncü

yüzyılın sonunda, Osmanlı beyliği hatırı sayılır bir devlet haline geldiğinde Osmanlıların tarihi yazılmaya başlandı. Hattâ bugün elimizdeki en erken Osmanlı tarihleri, genellikle onbeşinci yüzyılın ikinci yansında, yani Osman Bey devrinden neredeyse iki yüzyıl sonra yazılmış eserlerdir. Fakat genel olarak Anadolu toplumu hakkında bildiklerimiz Osmanlı toplumu için de geçerli görünüyor.

C. Anadolu'nun Toplumsal Gelişmesi-

Ekonomik Hayat

Önce belirtmek gerekir ki Moğol baskısı ve Türkmen yığılması Anadolu'da siyasal birliğin ve düzenin dağılmasına ve parçalanmasına yol aç-makla beraber, aynı zamanda ekonomik hayatın canlanmasını da sağladı.

Onüçüncü yüzyıl boyunca Anadolu'da Türkmen nüfusunun artması sayesinde hayvancılık da önceki dönemlere oranla hızlı bir gelişme gösterdi.

21

Bu gelişmenin sonucunda gerçekleşen ekonomik üretim artışı, yan göçebe Türkmenlerin köylülerin ekinine verdiği zarardan çok

daha önemliydi.

Hayvancılığın gelişmesi yünlü dokuma, halıcılık, keçecilik, dericilik gibi el sanatlarının da güçlenmesini destekledi. Onüçüncü yüzyıl sonlarında Anadolu halıları, keçe külahları ve dokumaları dış pazarlarda bilinir ve aranır mallar haline gelmişti.

Anadolu'nun ekonomik hayatı, Moğol yönetiminde birleşen Asya'nın ticaret yollarının cananrnasmdan da yararlandı. Batı Asya, yüzyıllardır Hint ve güney-doğu Asya baharatının, Çin ipeğinin Roma ve Bizans imparatorluklarına, daha sonraları Orta Çağ Avrupasına ulaşmasına aracılık etmişti. Asya'nın bu değerli mallan, ya Hint denizinden Basra körfezine ve Kızıldenİz'e gemilerle, ya da iç Asya üzerinden kervanlarla getirilip Batı

Asya'nın çeşitli ticaret merkezlerinde satılıyordu. Güney'den deniz yoluyla gelen baharat ve kıymetli taşlar, Hint kumaşları Basra ve Bağdat üzerinden Fırat nehrini izleyerek Halep'e ve Bizans başşehri Konstantİniyye'ye, ya da Kahire- ve İskenderiye yoluyla Akdeniz'e ulaştırılıyordu, tç Asya'

dan geçen kervanlar ise Çin mallarının, porselen ve ipeğin Türkistan, Azerbaycan ve Anadolu'ya, ya da Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'e ve Doğu Avrapa'ya ulaşmasını sağlıyordu.

Asya'nın çeşitli yörelerindeki siyasal şartlar bu yollardan kâh birinin, kâh ötekinin önem kazanmasına yol açıyordu. Abbasî döneminde Bağdat, dillere destan zenginliğini, imparatorluğun çeşitli yörelerinden halifelere gönderilen vergilerin yanı sıra, deniz yoluyla Çin'e kadar uzanan müslüman tüccarların ödediği gümrük resimlerine de borçluydu. Hattâ Abbasî

döneminde müslüman tüccarlar güney Çin'de, Katon'da, sürekli bir topluluk bile oluşturmuşlardı. Aynı şekilde Mısır'ın da zenginliği Nil'in sula-

dığı bereketli topraklarla beraber Kızıldeniz'den Akdeniz'e uzanan ticaretten de kaynaklanıyordu.

Moğol imparatorluğu çağında, onüçüncü yüzyıl boyunca Asya'nın siyasal birliğinin sağlanması, iç Asya'nın kervan yolları üzerindeki bölgeler arasındaki çatışmaları yatıştırmış, Moğol yönetimi, Asya'nın bir ucundan öbür ucuna kurduğu siyasal egemenlik sayesinde kervanların güvenlik ve esenlikle yürümesine

zemin hazırlamıştı. Bölgelerarası ticaretten sağlanan gelirler özellikle hükümdarların has hazinesine aktığından ve hükümdarların kendi toplumları içinde de yücelmesine yaradığından, Moğol İmparatorluğu da Asya ticaretini mümkün olduğu kadar geliştirmeye çalışıyordu. Güney'den KızıldenİZ'e gelen mallar Mısır'daki Memluk devletini zenginleştirdiğinden, Moğol yönetimi iç Asya'dan kendi denetimi altındaki kervan yollarının güvenlik ve sürat bakımından tercih edilir halde olmasını hedef almıştı.

Batı Asya'da ister Bizans'a, ister Suriye ve Mısır'da Memluk devletine ulaşan Asya mallarının Avrupa'ya taşınmasını ise İtalyan, özellikle **22**

Venedikli ve Ccnovalı tüccarlar üstleniyordu. Meşhur Venedikli tüccar Marko Polo'ıııun Kubilay Han'ı ziyareti, Moğolların Avrupalı tüccarlan kendi bölgelerine çekmeye çalışması sonucudur.

Moğol yönetimi sayesinde iç Asya kervan ticaretinin gelişmesi, Türkistan'da Semerkant ve Buhara, Azerbaycan'da Tebriz gibi Anadolu'da da birçok şehrin canlanmasına yardımcı olmuştu. Moğol denetimindeki ticaret Batı Asya'ya ulaştığında, Memluk yönetimindeki Halep yerine Anadolu'ya, Bizans'a yöneliyordu. Bu kervanların zenginliği Anadolu şehirlerinde gümrük gelirlerinin artmasına ve saraçlık gibi el sanatlarının gelişmesine yol açıyordu.

Demek ki onüçüncü yüzyıl sonlannda Anadolu'nun durumuna baktı-

ğımızda bir çelişki çıkıyor karşımıza. Bir yandan Konya'da Selçukluların ve Konstantiniyye'de Bizanslıların zayıflaması, öte yandan Moğol egemenlik merkezinin uzakta, Tebriz'de olması dolayısıyla siyasal bakımdan bir dağınıklıkla karşılaşıyoruz. Daha Önce de değindiğimiz gibi, merkezlerin siyasal gücünün zayıflaması yer yer yeni, küçük siyasal birimlerin, beyliklerin oluşmasına yol açmıştı. Halbuki Anadolu ekonomisi siyasal dağınıklığa rağmen gücünü koruyordu. Tarımsal üretim, hayvancılığın da gelişmesi ile artmaktaydı. Şehirlerde ise canlı bir ticaret ve zanaat hayatı sürmekteydi.

Toplumsal Ağlar

Onüçüncü yüzyıl Anadolu'su, Müslümanlık ve HrİstİyanlıK gibi dinlerin, göçebelik ve yerleşik düzen gibi hayat biçimlerinin, iç bölgelerin dîvan âdabı ile uç bölgelerinin kendine has geleneği ve

Türkmenlerin töreleri gibi kültür biçimlerinin karşılaştığı, kaynaştığı ve çarpıştığı bir bölge İdi. Böyle bir bölgede, hele üstün ve etkin bir siyasal yapı da yoksa, toplumun kendine birleştirici, uzlaştırıcı, düzenleyici yeni yollar araması ve yaratması

şaşılacak bir şey değildir. Nitekim Anadolu'da onüçüncü yüzyılın sonlarında, bir yandan tarikatların, bir yandan esnaf birliklerinin gittikçe önemli mîr toplumsal rol oynamaya başladığı görülmekte.

Sufilik, yani ulemanın ve şeriatın yönlendirmesinin ötesinde, kişinin kendini Tanrıya yaklaştıracak, Tanrıyı İçten duymasını sağlayacak, duygularını geliştirecek denemelere baş vurması, İslâmiyet'in ilk dönemlerin-

den beri görülmekteydi. Daha sonraları, Abbasî siyasal egemenliğinin çürüdüğü ve dağıldığı dönemlerde, sufîler ün yapmış şeyhlerin etrafında kümeleşerek gruplar oluşturmaya başladılar. Her sufİ grubunun amacı aynıydı: Genel İslâm kelâm ve fık'h geleneği çerçevesi içinde, fakat sadece şeriatın ibadet kuralları ile sınırlanmadan, çeşitli zikir yöntemleriyle, yani Tanrıyı anarak, onu İçten duymayı ve bu yaratıcı güçle bütünleşmeyi sağlamak. Bu Özlem içinde olan sufinîn günlük İbadetin ötesinde nasıl davranması gerektiği, Tanrıya yaklaşma çabasının nasıl olabileceği şeyhlerin **23**

öğretileri ile yönleniyordu. Onüçüncü yüzyıla gelindiğinde Bağdadlı Şeyh Abdülkadİr Geylâni, Türkistanlı Şeyh Ahmet Yesevİ, Horasan'dan Konya'ya göçen Mevlânâ Celâleddin Rumi gibi tasavvuf önderlerinin takip-

çileri tarikatlar halinde örgütlenmişlerdi.

Her tarikat adıyla anıldığı şeyhin düşünce ve zikir yöntemini sürdürüyor ve onu, geliştiği bölgenin ötesine taşıyordu. Moğol yayılması döneminde, çeşitli diğer toplumsal gruplar İçinde olduğu gibi, sufi dervişler ve tarikat ehli arasında da yerini yurdunu terkederek nisbeten sakin yörelere göç edenler çoktu. Öteden beri sufiler, duygu ve düşüncelerini tekkede toplu zikrin yanında şiir yoluyla da dile getiriyorlardı. Tanrıya yaklaşma çabasının duygusal gücü bu yoldan bazen sakın, çoğunlukla coşkun bîr tasavvuf edebiyatına can vermişti. Tarikatların doğdukları yörelerin ötesine taşmaları ve taşınmaları, böylece hem dervişlerin göçleri, hem de tasavvuf şiirlerinin ağızdan ağıza dolaşmasıyla sağlanıyordu.

Tarikatlar İslâm dünyasında yayılmakla beraber, içinde geliştikleri ortamın Özelliklerini de sürdürüyorlardı. Kadiri ve Mevlevî gibi tarikatlar Bağdat ve Konya'da, gelişmiş şehir kültürünün inceliğini ve kıvraklığını

içeren bir dünya görüşü ve şiir zevkini, Arap ve Fars edebiyatının geleneksel kalıplarıyla ifade ediyor, buna karşı Türkistan'da kök salan Yesevî

tarikatı Türkçe koşmalarla Tanrı duygusunu dile getiriyordu.

Onüçüncü yüzyıl Anadolusu'nun siyasal kargaşası içinde Konya'da Celâleddin Rumi şehirli halkı cezbederken, Yesevî geleneğini Anadolu'ya taşıyan Türkmen dervişleri, hele içlerinde devleşen Hacı Bektaş ve Yunus Emre, kırsal yörelerde halkın gündelik Türkçesi'ni Farsça ile yanşan bir tasavvuf dili olarak işliyorlardı. Hem şehir kültüründe gelişen Mevlevîlik, hem kırsal yörelerde yeşeren Bektaşîlik siyasal dağılma döneminde Anadolu halkına bir toplumsal örgüt, bir dayanak noktası vazifesini üstlendiler. Ayrıca sufiliğin duygusal yaklaşımı, Müslüman olmayan halka da çekici geliyordu. Tanrının birliğini, tabiatın ve evrenin her bucağına yayılan varlığını vurgulayan tarikatlar böylece Anadolu halkının İslâmiyet içinde bütünleşmesine de yardımcı oldular.

îslâm dünyasının merkez bölgelerinde gelişen sufiliğin Anadolu'da tarikatlar oluşturup kök salması gibi, gene daha önce Bağdat, Şam, Kahire gibi şehirlerde gelişen fütüvvet anlayışı ve esnaf dayanışması da onüçüncü

yüzyıl Anadolusu'nun ahi birliklerinde değişik bîr tür toplumsal ağ halinde kendini gösterdi. İslâm dünyasında şehirli halkın özellikle siyasal otoritenin gevşediği ya da halka yabancılaştığı dönemlerde eskiden beri kendine göre bir ahlâk ve dayanışma anlayışı geliştirdiği ve bu anlayış içinde davranışlarını yönlendirdiği görülüyordu. Anadolu'da da ahilik, şehirli tüccar ve esnaf halkın mesleklere ya da iş kollarına göre loncalara dağılması değil de, bütün şehri ya da kasabayı içeren bir birlik halinde bütünleşmesi ola-

rak gelişti,

24

Siyasal gücün yetersiz kaldığı zamanlarda ahiler, kasaba pazarına, çar-

şısına hakim oldular; şehirli halkın dayanışmasını, hattâ tehlikeli anlarda örgütlenerek savunma ve korunmasını bile sağladılar. Ayrıca, kasabadan kasabaya, şehirden şehire haberleşerek ve birbirlerine destek olarak siyasal dağınıklık ve kargaşa dönemlerinde Anadolu'nun toplumsal bütünlüğünün korunmasına yardımcı oldular. Ondördüncü yüzyılda Anadolu neredeyse sayısız siyasal birimler arasında bölündüğünde, siyasal gücü kapan beyler, hakimler, valiler kim olursa olsun bir yandan tarikatlar, bir yandan ahiler, şehirli ve köylü halkın benzer kültürel, dinsel ve toplumsal değerler ve davranışlar İçinde uyumlu bir hayat sürdürmesinde başlıca rolü oynadılar.

Günlük hayatta öteden beri Anadolu'nun başlıca dili haline gelmiş bulunan Türkçe, Anadolu'nun çoğu yöresine hakim olan beylerin Konya'daki Selçuklu sultanlığına göre halka daha yakın olmasıyla devlet dili olarak da gelişti. Bir de kültür ve edebiyat alanında Yunus Emre ve çağdaşı ozanların çabalan sonucunda Türkçe'nin güçlü ve kesin bir şekilde zihin-leri de zaptettiğini gözönüne aldığımızda, 1300 yılı dolaylarında Anadolu'nun diliyle de bütünleşme yolunda olduğu ortaya çıkar.

25

II. OSMANLI BEYLİĞİNİN GELİŞMESİ (OSMAN BEY) A. Osmanlılar, Bizans ve Katalan Seferi

Osman Bey'in yönetiminde, onun etrafında kümelenmiş ve onun adıyla bilinen Osmanlı toplumu bir beylik haline dönüştüğünde, doğusu ve güneyi diğer gazi beylikleri ve uç toplumlarıyla çevriliydi. Kuzeyinde ve batısında ise Bizans toprakları uzanıyordu. 1300 yılının Bizans devleti, bir zamanların güçlü imparatorluğu olma niteliğini çoktan kaybetmişti. Uzun süre İran'ın Sasanî İmparatorluğu ile çarpışan Bizans, yedinci yüzyılda İslâmiyet'in parlayışında Suriye ve Mısır'ı kaybetmiş, fakat Arap ordularını güney ve doğu Anadolu'da durdurmayı başarmıştı. Hattâ onuncu yüzyıl sonunda Abbasi halifeliğinin güçsüzlüğünden faydalanıp sınırlarım Suriye'ye doğru genişletmeyi bile denemişti. Fakat Bizans

onbirincİ yüzyıl sonundan beri doğudan gelen Selçuklu akınları ve batıdan boşanan Haçlı seferleri karşısında gittikçe güçsüzleşmişti. Hele 12O4'de Venedik önderliğinde bir Haçlı donanması Konstantiniyye'yi ele geçirince, Bizans devletinin merkezi İznik'e taşınmış, ülkenin diğer yöreleri üzerindeki otoritesi de zayıflamıştı. Bizans 1261'de Haçlı kalıntılarını kovup Konstantiniyye'ye döndükten sonra devlete çeki düzen verilmiş, fakat bu da onüçüncü yüzyıl sonunda batı Anadolu sınır boylarına yüklenen Türkmen dalgalarını durdurmağa yetmemişti.

Osman Bey'in karşısındaki Bizans, bu küçücük uç beyliğinden kat kat büyük olmakla beraber siyasal bileşimini kaybetmekte olan bir dev-letti. Söğüt'e yakın Bizans kasabaları her bîri kendi başına buyruk tekfurlar elindeydi, Osmanlı beyliğinin ilk dönemlerini anlatan tarihler, çeşitli tekfurlar ve uç beylikleri, uç toplumları arasında uyuşma-bozuşma, çarpışma - barışma hikâyeleri ile doludur. Uç bölgesinde dostluk - düşmanlık sadece din ayırımı üzerine kurulmuş değildi. Bir Bizans tekfuru geçici bir süre için bir gazi beyi ile anlaşabiliyor, etrafındaki diğer tekfurlara ya da beylere karşı ortak hareket edebiliyordu. Siyasal birimlerin sınırları da kesinlikle çizilmiş değildi. Bazı yörelerde yaylalar Türkmenlerin, ovalar Hıris-

tiyan ya da Müslüman köylülerin, kasabalar Bizanslı komutanların elindeydi. Resmen değişik siyasal birimlere bağlı kişilerin ve grupların belirli zamanlarda aynı pazarda ya da panayırda alışveriş ederek, hattâ bazen sürekli içice yaşadıkları bölgeler de oluşuyordu böylece.

Ondördüncü yüzyılın ilk yıllarında kuzey-batı Anadolu'nun siyasal **27** karmaşıklığına bir unsur daha katıldı. Bu yeni unsur 13O3'de Bizans'la çağrısı ile Müslüman gazilerle çarpışmak üzere Akdeniz'in öbür ucuna İspanya'dan kalkıp paralı asker olarak Bizans'a gelen sekiz bin kişilik bir Katalan ordusuydu. Güya Bizans devletinin emrinde olan Katalan askerler Bizans'taki diğer askeri güçlerin aczini görünce komutanları Roger de Flor'un peşinde kendi başlarına

buyruk harekete başladılar. Konstantaniyye'de karışıklıklar çıkardıktan sonra nihayet güçlükle asıl amaçlarına dönmeğe razı oldular ve Müslüman uç toplumları ile çarpışmak üzere Marmara denizinin güney sahiline çıktılar. Sonraki dönemlerin Osmanlı tarihlerinde bahsi geçmeyen bu ücretli asker güruhunun bu yıllarda Balıkesir yöresini elinde tutan Karesi beyliği güçleri ile çarpıştığı anlaşılıyor. Bir süre kuzey-batı Anadolu'da çeşitli uç toplumları ile Savaşan Katalan ordusu kesin bir sonuç elde etmeden, yani uç beyliklerine ağır bir darbe in-dirmeden Bizans'a geri döndü. Anlaşılan komutan Roger de Flor Bizans emrinde savaşmak yerine uç bölgesinin siyasal kargaşası içinde kendine bir bağımsız devletçik koparmak sevdasına düşmüştü. De Flor'un faydasın-dan çok zararı olabileceğini farkedeh Bizans yöneticileri ertesi yıl, 1304'de, Edirne'de kendisinin ortadan kaldırılmasını sağladılar. Fakat başsız kalan Katalanîar dağılmak yerine Bizans topraklarında etrafa ateş saçarak iler-leyip yıllar sonra yurtlarına dönene kadar Yunanistan'da Atina'ya kadar uzanıp bazı yöreleri ellerinde tuttular.

B. Osmanlı Toplumu ve Büyüme

Katalan ordusu kuzey-batı Anadolu'da, Osmanlı toplumunun yerleştiği uç boyunda önemli bir iz bırakmadan geçip gitti. Zaten bu yıllarda Osmanlı toplumu yeni ele geçirdiği kasabalarda yerleşmeye başlamıştı.

1300 yılı dolaylarında, Osmanlı toplumu uç boyunda yeri-yurdu, köyü-kenti olan bir beylik haline geldiğinde Konya'daki Selçuklu sultanlarının sözü

geçmez olmuş, artık İlhanlı hükümeti Anadolu'yu doğrudan yönetir hale gelmişti. Hem içlerde, hem uç boylarındaki diğer beyler gibi Osman Bey de İlhanlı valilerinin sözüne uymaya dikkat gösteriyordu. Fakat uç boyla-

"rmm dağınık havasında küçük Osmanlı toplumu tamamen bağımsız olmasa bile kendi kendine çeki-düzen vermek zorunda idi.

. Uç bölgesi halkının hemen hepsi, asıl uğraşları ne olursa olsun eli silah tutar, akına ya d,a savunmaya katılır kişilerdi. Hattâ uçlarda kadınların bile çatışmalara girdiği anlaşılıyor. Fakat Osmanlı toplumu belli bir bölgeyi yönetim bir beylik haline dönüştükçe toplum içindeki farklılaşmalar da artmaktaydı. Bazı kişiler artık sadece çiftlikle, ya da

kasabada ticaretle veya zanaatla uğraşıyorlardı. Buna karşın savaşa katılanlar hâlâ sadece askerlikle geçinir hale gelmiş değillerdi.

Diğer uç toplumlarında olduğu gibi Osmanlılarda da bir beylik ailesinin varlığı kabul ediliyordu; yani bey herhangi bir aileden değil, ancak **28**

Ertuğrul soyundan seçiliyordu. Fakat sülâlede beyliğin kimden kime ge-

çeceği saptanmış değildi, beylik ailesinden birisi toplumunun desteğini ka-

zanmakla bey olabiliyordu. Mesela Ertuğrul Bey öldüğünde, kardeşi Dündar Bey'İn beylikte gözü olduğu halde toplum, daha doğrusu toplumun sözü geçer kişileri, Ertuğrul oğlu Osman Bey'i desteklemişlerdi. Buna rağmen Dündar Bey'in beylik hırsından vazgeçmediği, yeğeninden kurtulmak için hattâ Bizanslı tekfurlarla anlaştığı, bunun üzerine Osmen Bey'in tetik davranarak amcasını kendi eliyle öldürmek zorunda kaldığı Osmanlı tarihlerinde anlatılır. Osmanlı sülâlesinde beyliğin, ya da daha sonraları saltanatın kime kalacağı ancak yüzyıllar sonra bir kurala bağlanabilmişti.

Aslında bütün İç Asya toplumları için geçerli olan bu durum, Anadolu'da da Oğuz - Türkmen töresinin ne kadar güçlü bir şekilde yerleşti-

ğini gösteriyor. Gene aynı beylik anlayışına göre bey ailesinin bütün fert-leri ülke üzerinde söz sahibi olabiliyorlardı; asıl olan bir kişinin değil, bir ailenin beyliği idi. Ailenin başı herkesin beyi olmakla birlikte, ailenin diğer üyeleri de ülkenin birer köşesini yönetiyorlardı. Hattâ aynı beylik İçinde olduğu halde, ayrı ayrı sikke (yani para) kestiren, kendi kendine dış ilişkiler geliştiren aile üyelerine bile rastlanır zaman zaman. Diğer Anadolu beyliklerinde bu anlayış siyasal parçalanmaya kadar uzandığı halde, Osmanlı beyliğinin ilk zamanlarında, Dündar Bey'in Öldürülmesi olayı dışında önemli ayrılıklara rastlanmıyor. Mutlu bir tesadüf mü demeli, yoksa Ertuğrul soyunun ferasetine mi vermeli, bilmek kolay değil.

Beylik ailesi dışında toplumun İçinde sivrilmiş diğer kişiler de vardı

tabii. Bu gibi kişiler ve bey ailesi üyeleri bey'in danışmanları olarak görüşmelere ve kararlara katılıyorlardı. Bey mutlak br hakim

olarak değil, toplumun en sözü geçer kişisi olarak hüküm yürütüyordu. En önemli işlevi akında ve savunmada komutanlık olmakla beraber, toplumun esenli-

ğini gözeten, adaletin yerini bulmasını sağlayan bir önder de olması bekleniyordu. Uç toplumunda bu dönemde savaşma dışındaki konularda bil-giyi, tecrübeyi temsil edenler medrese görmüş ulemadan çok, ahi şeyhleri İdi. Osman Bey'den başlayarak ondördüncü yüzyıl boyunca Osmanlı beylerinin Anadolu ahilerine ve derviş şeyhlerine saygıyı eksik etmedikleri görülüyor. Hattâ Osman Bey zamanında kasaba kadısı olarak medrese uleması değil, ahi geleneğinde yetişmiş fakîhlerin seçildiğini de kaydedelim.

Osmanlı tarihlerinin bu dönemleri anlatışına bakınca, Söğüt ucunun en saygıdeğer kişisinin ahi şeyhi Edebalı olduğu anlaşılıyor. Bir kent grubu olan, çarşı-pazar töresini temsil eden ahilerin en önde gelenlerinden Şeyh Edebalı'nm neden Söğüt ucunda köşesine çekilmiş yaşadığı meraka değer.

Belki de Edebalı Anadolu'nun geleceğinin uç boylannda gelişeceğine inanmıştı. Kızını Osman Bey'e vermesi de aynı düşünce ile olmuş olabilir. Bu evlenme sayesinde Osman Bey sadece Söğüt civarında değil, Anadolu içlerine kadar ünü duyulmuş Edebalı'nm ve dolayısıyla ahilerin desteğini 29

kazanıyordu; ahiler İse Osman Bey'i ve soyunu kendi içlerine çektiklerine inanmışlardı.

Osman Bey ilk defa Söğüt dışında kasaba ve toprak ele geçirince, bu yerlerin yönetimi için alınan kararlar yukarıda anlattıklarımıza örnek oluşturuyor. Bu kasabalar beylik ailesi mensuplarına ve diğer komutanlara yö-netmek ve vergi gelirini toplamak üzere verildiği gibi, Bilecik'in hasılatı da Şeyh Edebalı'ya bırakılıyordu. Bu sıralarda Osman Bey'in ne kadar temiz ve açık kalpli, hattâ saf yürekli olduğunu, ne kadar halktan sebepsiz bir-

şey almaya karşı çıktığını göstermek için bir olayı hikâye eder Osmanlı

tarihleri. Hikâyenin doğru olduğu inancından değil, bazı noktalara dikkati çektiği İçin tekrarlayalım.

Güya Germiyan ülkesinden, yani Osmanlı'ya göre iç bölgeden biri çı-kagelmiş, kasabanın pazar bacını (toplamak hakkını) satın

almak istemiş.

Osman bey "bâc" lafını duymamış, ne olduğunu bilmez, Germiyanlı demiş, pazara satacak mal getirenlerden akçe almak hakkı. Osman Bey kızmış, pazara mal getirenler ne diye sana-bana akçe versin. Germiyanlı âdettir diye açıklamış, her vilayetin hakimi pazardan bâc alır. Osman Bey büsbütün kızıp adamı kovmaya kalkınca, danıştığı kişiler araya girip anlatmışlar ki pazar yerini koruyanın bâc alması sağladığı güvenliğin karşılı-

ğıdır. Bunun üzerine Osman Bey'in de aklı yatmış, pazarda mal satandan akçe alınmasına ruhsat vermiş.

Bu hikâyede geçen bazı noktalan vurgulayalım. Birincisi, Osmanlı

toplumu ilk geliştiğinde kent hayatına dair en basit kuralları bile yoktu hikâyeye göre. İkincisi, toplum dallanıp budaklandıkça, yeni durumlar ortaya çıkıp çareler gerektikçe, çözümler iç bölgelerden, yani Öteden beri yerleşik devlet ve toplum düzeninin işlediği yörelerden ulaşıyordu Osman Bey'in uç toplumuna. Üçüncü nokta da şu: bu yeni toplum kuralları iç

bölgelerden gelip Osmanlı toplumuna katılan kişilerce taşınıyordu. Tekrarlayalım ,önemli olan Osman Bey'in bâc almağa razı gelmesi hikâyesinin doğruluğu değil, hikâyenin çeşitli öğelerinin tarihi gerçeği yansıtması.

Ondördüncü yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı toplumunun büyümesinde, bâc hikâyesinde gördüğümüz gibi, Anadolu içlerinden kalkıp Osmanlı

ucunda yerleşen kişilerin payı önemliydi. Böyle yeni Osmanlıların bir kısmı

akıncı, bir kısmı ise köylü ve şehirli idi. Diğer yandan Osmanlı beyliği elindeki topraklan büyütmeği de sürdürüyor, insanların sayısı bu şekilde de artıyordu.

Fırsat düştükçe komşu Bizans tekfurlarına karşı gerçekleştirilen akınlar genişlemenin yollarından biriydi. Fakat hele ilk yıllarda savaşın ve akının dışında diğer genişleme şekilleri de göze çarpıyor. Uç bölgelerinin siyasal dağınıklığı içinde beylik sayılamayacak küçük toplumlar da vardı.

Ertuğrul Bey'in uç toplumu Osman Bey'in beyliği haline dönüştükçe, ci-vardaki bu gibi daha küçük Türk - Müslüman uç

toplumlarının bazıları

30

Osman Bey'le birleşmeyi, Osmanlı olmayı tercih ettiler. Osmanlı beyliğinin özellikle kuzey-doğuya, Mudurnu, Taraklı, Göynük yörelerine doğru genişlemesi, böyle küçük uç toplumlarının bazen kendiliklerinden, bazen çaresizlikten Osman Bey'e uymalanyla sağlandı. Kendiliklerinden Osmanlı

olan komşular arasında sadece Türk uç halkına değil, Bizanslılara da rastlanıyor. Bunların en meşhuru Köse Mihal Bey, Osman Bey'in ilk önemli başarılarına katkıda bulunmuş, daha sonra bu iki müttefik birlikte giri-

şimlerini sürdürmüşlerdi. Bir süre sonra Tekfur Mihal Müslüman oldu-

ğunda Osmanhlaşması tamamlandı. Artık Mihal Bey ayrı bir siyasal güç

olmayı bırakıp Osman Bey'in önemli yardımcılarından biri haline gelmişti.

Osman Bey'i hakim bilerek onun emrine uymak için Müslüman olmak da şart değildi. Bazı Bizans köy ve kasabaları Osmanlı eline geçtikten sonra da kendi komutanlarının yönetiminde bırakılabilîyordu. İleride ayrıntıları

ile göreceğimiz gibi, Osmanlı devletinde yüzyıllarca Hıristiyan tımarlılara rastlanır. Bu gelişmenin kökeni, Osman Bey döneminde uç toplumunun serbest ve açık düzeninde aranmalı.

Mudurnu yöresinde Samsa Çavuş ve Harmankaya tekfuru Köse Mihal gibi kişilerin ve bunlara bağlı grupların Osmanhlaşmasmı kolaylaştıran uç

bölgesi halkının benzerliği idi. Samsa Çavuş'un Önderi olduğu uç toplumu dil, din, gelenek ve yaşam biçimi bakımından Osmanlı toplumundan farklı

değildi. Bizanslı Hıristiyan halk bile elli-altmış yıldır neredeyse içice ya-

şadığı Türk - Müslüman uç halkına kolaylıkla uyabilecek kadar yakınlaşmıştı. Bir yandan uç boyu akıncılarının Bizanslı kadınlarla evlenmesi, bir yandan kasaba pazarlannda alış-veriş, halkın ister istemez kaynaşmasını

sağlıyordu. Osmanlı eline geçen topraklarda yaşayan halkın alışageldiği yaşantısını, hattâ eskisinden daha sıkıntısız sürdürebilmesi Osmanlılaşma sürecini kolaylaştırıyordu.

Osman Bey'in sağlığında kuzey-batı Anadolu'nun Bursa ve İznik gibi birinci derecede kentleri değil, nisbeten Önemsiz kasabaları ele geçirilmişti.

Gene de Osmanlı topraklan Mudanya'da Marmara'ya ulaşmış, Sakarya vadisinde ve Bolu yönünde önemli bir genişleme sağlamış, Osmanlı beyliği çok daha yaygın bir büyümeye hazır hale gelmişti. Osman Bey 1324*de öldüğünde Bursa üzerinde Osmanlı baskısı gittikçe artmaktaydı. Nitekim Orhan Bey döneminde sade Bursa, İznik ve İzmit değil, kuzet-batı Anadolu'nun tümü ele geçirilmiş ve Osmanlı kuvvetleri Trakya'da ilerlemeye başlamıştı. Osman Bey'in Ölümü ve Orhan Bey'in onun yerine geçmesi sadece beyliğin el değiştirmesi olarak değil, Osmanlı toplumunun yaşamında yeni bir dönemin işareti olarak önemlidir.

31

III. OSMANLI TOPLUMUNDAN OSMANLI DEVLETİNE (ORHAN BEY)

A. Osmanlı Kurumlarının Gelişmesi

Osman Bey'in, son yıllarında beylik mesuliyetinin büyük kısmını oğlu Orhan Bey'e bıraktığı izleniyor. Belki babasının bu açık tercihinden dolayı, fakat herhalde toplumun sözü geçer kişilerinin desteğini de kazanarak, Osman Bey'in ölümünde Orhan Bey onun yerini aldı. Orhan Bey'İn beyliğe geçişinde herhangi bir tartışma çıkmadığı, Ertuğrul soyunun diğer üyelerinin Orhan Bey'İ itirazsız destekledikleri anlaşılıyor. Bu noktaya işaret etmekten maksat aile beyliği töresine göre beyliğe geçmekte kesin bir kural'olmadığım hatırlatmak. Hattâ diyebiliriz ki, diğer Avrupa-Asya stepleri halklarının da paylaştığı bu töreye göre, beyliğe geçişte kesin bir kural olmaması, özellikle korunan bir devlet anlayışının gereği idi. Beyliğin en büyük evlada ya da ailenin en yaşlı üyesine kalması gibi bir kural olmayınca, ülkenin çeşitli yörelerini yöneten beylik ailesi üyeleri kendilerini göstermek, âdil, akıllı ve cesur olduklarını halka, toplumun ileri gelenlerine ve savaşçılara kabul ettirmek zorundaydılar. Ancak bu şekilde ailenin hangi üyesinin beyliğe en yaraşır aday olduğu saptanabiliyordu. Tarihin çeşitli dönemlerinde görüldüğü gibi, bu

devlet anlayışı taht kavgalarına, hattâ İç savaşlara yol açabiliyordu. Beylik adaylarının çekişmesi, hattâ çarpışması diğer Anadolu beyliklerinde kargaşalar doğurduğu gibi, Osmanlı devletinin sonraki gelişmesinde de Önemli bir siyasal gerçek olarak kendini gösterecek. Gene de bu iç Asya töresinin yüzyıllar boyunca sürdürülmesi, toplumun başının belirlenmesinin, meselâ en büyük oğul olmak gibi, kör tesadüfe bırakılmayacak, hattâ geçici bir kargaşaya değecek kadar önemli olduğu görüşünün sonucudur.

Orhan Bey'in ilk siyasal girişimleri daha babasının zamanında hedef alınan yönlerde ilerlemeyi sağladı. Uzun bir askerî baskı sonunda Bursa, 1326'da alındı. Bunu takıp eden yıllarda Kocaeli yarımadasında imparatorun kumandasında bir Bizans ordusu mağlub edilip Marmara'nın güney ve doğu kıyıları, bölgenin Gemlik, İznik ve izmit gibi en önemli şehirleri de dahil olarak, ele geçirildi. Böylece Orhan Bey, beylikte ilk on yılının sonunda civarındaki küçük uç toplumlarını ve Anadolu'da Bizans şehirlerini tamamen kendisine katmış oluyordu. Batıda ise sınırlar önemli bir uç beyliği olan Karesi topraklarına kadar gelip dayanmıştı.

33

Osman Bey uç boyunda bey olduğu halde Anadolu'da egemen olan İlhanlı üstünlüğünü tanımak zorunda idi. Orhan Bey de ilk yıllarında Teb-nz*e bağımlı olduğu halde, artık İlhanlı gücünü daha az duyduğundan babasına göre daha serbest beylik sürebildi. Beyliğinin üçüncü yılında Orhan Bey kendi adına sikke kestirip siyasal egemenliğin en önemli simgelerinden birine sahip oldu. Bununla beraber Orhan Bey'in İlhanlı hakanını kendi-nin üstünde saydığını gösteren diğer sikkeleri olduğunu da belirtelim. Ancak İlhanlı devletinin 1335'de dağılmasıyla Osmanlı beyliği kesin bir egemenlik kazanmış oldu. ; Gene aynı sıralarda, yani 1330 civarında, artık epey gelişmiş ve genişlemiş olan beyliğin iç düzenini Osman Bey döneminin basit kayıtlan Ötesinde kurallar ve kurumlarla pekiştirmek ve yeni bazı idarî ve askerî

kurumlan yerleştirmek gereği duyuldu. Bu yeni toplumsal düzenlemenin en önemli unsuru bîr savaşçı grubunun ortaya çıkmasıdır.

Osman Bey döneminde toplumun bütün üyeleri akm ya da savunma gerektiğinde savaşa koşuyorlardı, yani toplum tümüyle

savaşçıydı. Tabii önde gelen komutanlar ve bey ailesi üyelerinin hayatlarını kazanma gere-

ğinden söz edilemez. Gerçi Osman Bey'in, hattâ Orhan Bey'in koyun sürüleri olduğu biliniyor, yani Türkmen geleneği bu şekilde sürdürülüyordu anlaşılan. Fakat hiç olmazsa Orhan Bey'den itibaren bu sürülerin ve diğer mallann bey konağı gereklerini sağlamaktaki önemi fazla değildi. Beyler ve komutanlar çeşitli şehir ve kasabalann yönetimini üstlenmişlerdi; bu görevin karşılığında da hâkimi oldukları kentin vergi ve resimlerini toplamak hakkına sahiptiler. Komutanların geçimi bu vergilerle sağlanıyordu.

Hattâ kentlerin vergi geliri komutanlara verildiği gibi, kırsal alandan toplanan tarımsal vergilerin de köylerin asayişini ve düzenli yaşamını sağlayan atlı savaşçılara, sipahilere, timar olarak verildiği tahmin edilebilir.

Daha ileride ayrıntıları ile göreceğimiz gibi, bu şekilde vergi ve resim gelirlerinin komutan, subaşı ve sipahilere ayrılmasına "dirlik" diyordu Osmanlılar; yani savaşçıların geçimini, dirliğini sağlayacak gelir.

Fakat 1330 yılı civarında subaşı ya da timarlı olarak dirliği sağlanmış

kişilerin sayısı çok azdı. Orhan Bey savaşa gittiğinde savaşçılarının büyük bir çoğunluğu hâlâ dirlik sahiplerinden değil, eli silah tutan ülke halkından oluşuyordu. Beylik küçük bir uç toplumu iken mesele yoktu, ama ülke genişleyip savaş daha uzun ve ağır, hattâ daha ciddî bir uğraş haline geldiğinde, halkın işini-gücünü bırakıp savaşması da güçleşiyordu. Artık Osmanlı beyliğinin savaşları, İster şehir kuşatmasında olsun, ister düzenli Bizans orduları ile çarpışmakta olsun, sadece askerlikte uğraşan savaşçılar gerektiriyordu.

Bu durumda dirlik sahiplerine ek olarak ve rütbece onlann altında

yeni askerî gruplar oluşturuldu. Bir kısmı yaya, bir kısmı "müsellem" de-

nilen atlı savaşçılardı bunlar. Akına katılan halktan farklı olarak yaya ve

müsellem askerlere savaş zamanında bir ücret ödendiği gibi, diğer zamanlarda geçinmeleri için çiftlikler de veriliyordu. Sade halk ekip - biçtiğinde devlete, yani devletin temsilcisi olan tımarlı sipahiye ya da subaşıya pay vermekle yükümlü olduğu halde, yaya ve müsellem birlikleri vergilerden muaf olarak, dördü - beşi bir çiftlikte tarımla uğraşıp ürünleri ile geçine-biliyordu. Yaya ve müsellemler geçinmeleri için köylü hayatını tamamen tcrketmedikleri için daha tam anlamıyla bir ücretli Osmanlı ordusundan bahs edemiyoruz. Fakat dirlik sahiplerinin yanında böyle özel durumda askerî birliklerin ortaya çıkışı, düzenli bir ordunun başlangıcı sayılmalı.

Aynı sıralarda bütün askerî birliklerin komutanı olarak bir beylerbeyi rütbesinin de ortaya çıktığı görülüyor: beylerbeyi, yanı bütün beylerin, komutanların beyi. Daha sonraları Osmanlı devletinde birden fazla beylerbeyi olduğunu göreceğiz ki bunlar eyalet valileri olarak görev yapacaklar.

Orhan Bey döneminde İse bir tek beylerbeyi vardı; belli bir yörenin valisi olarak değil, Osmanlı beyliğindeki bütün askerî kuvvetlerin başkomutanı

olan bîr beylerbeyi. Tabii Gazi Orhan Bey asıl başkomutan sayılıyordu; fakat onun görevi askerî yönetimin üstünde, gelişen devletin ve toplumun genel yönetimini üstlenmekti.

Gerçi Osmanlı beyleri, daha sonraları padişahlar, yüzyıllarca ordularını hele önemli savaşlarda doğrudan doğruya yönetmeye devam ettiler.

Fakat Orhan Bey çağında bir beylerbeylik makamına gerek görülmesi Orhan Bey'in artık sadece askerî işlerin ötesinde ve üstünde bir işlevi oldu-

ğuna işaret ediyor. Böylece Orhan Bey, nitelik yönünden toplumdaki diğer beylerden, komutanlardan ayrılıyor ve önem kazanıyordu. Gene de göz-

Önünde bulundurmak gerekir ki Orhan Bey hâlâ sadece "bey" idi. Daha sonraki nesillerde oğlu Murat Gazi "hüdavendigâr" (hünkâr), torunu Yıldırım Beyazıt "sultan" diye bilinecek Osmanlı devletinde. Orhan Gazi ise daha unvan bakımından diğer komutan, ve beylerden ayrı değildi. Osmanlı

toplumunda bey'in sultanlaşması, padişahlaşması, siyasal gücü kesinlikle kendi elinde toplaması yüzyıl sürecek bir gelişme olarak

çıkacak karşımıza.

Orhan Bey'in kendi emrinde bir beylerbeyi yaratması ve bu gelişmenin ilk adımı sayılmalı.

Beylerbeyi makamının ortaya çıkmasına .paralel diğer bir gelişmeye daha işaret edelim. Beylerbeyi nasıl askerî işlerde sorumluluğu yüklen-diyse, yönetimi bütünüyle çekip çevirecek bir vezir de tayin edildi. Osman Bey döneminde bütün toplum askerî gücü oluşturduğu gibi, siyasal ve askerî işlevleri birbirinden ayırmak da mümkün değildi. Orhan Bey çağında ise ordu toplumdan ayn geliştikçe askerlik ve yönetim de ayrı kurumlar haline dönüşmeye başladı. Bu ayınm gerçi yüzyıllar boyunca kesinliğe kavuşmadı Osmanlı devletinde; askeri meslekten gelenler üstünlüklerini ko-rudular. Hiç olmazsa onyedinci yüzyıla kadar devletin başı, bey ya da sultan, askerî kimliğini, komutanlığını sürdürdüğü gibi, vilayet yöneticileri de 35

askeri kişiler olarak kaldılar. Gene de Orhan Bey zamanında bir beylerbeyi ve bir vezir tayiniyle Osmanlı beyliğinin askerî düzeni ve yönetimi ayırarak geçmiş ve çağdaşı tslâm devletlerinin klasik yapısına ulaşmayı

amaçladığı anlaşılıyor. Diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı beyliğinde de vezir bu dönemde sivil yönetimden yetişmiş kişiler arasından se-

çiliyordu, tik defa vezir olarak tayin edilen Alaeddin Paşa'nın kimliği kesinlikle bilinmiyor gerçi, fakat ondordüncü yüzyılın diğer Vezirleri medresede okumuş, kadılık yapmış kişilerdi.

Osman Bey döneminin basit uç toplumundan Orhan Bey döneminin uç devletine geçişte gelişen ve büyüyen toplumun ve devletin diğer gereklerini karşılayabilmek için yeni tayin olunan vezirin yönetimde ilim ve kalem İşlerini çekip çevirebilecek, fıkıh ve şeriat bilir, beylik yazışmalarını

yürütebilecek eli kalem tutar kişilerin Önemi de artıyordu. Yukarıda gördüğümüz gibi Osman Bey çağında böyle kişiler İç bölgelerden gelip Osmanlı hizmetine giriyorlardı. Orhan Bey ise ulemânın ve kâtiplerin Osmanlı topraklarında da yetişebilmesini sağlamak amacıyla eğitim kurumlarının gelişmesine önayak oldu. İslâm toplumunda eğitim devletin sorumluluğunda olmasa bile eğitim

kurumları devlet yöneticilerinin, beylerin ve eşrafın kurduğu vakıflarla destekleniyordu. İznik alındıktan hemen sonra bu eski Bizans kültür ve bilim şehrinde ilk Osmanlı medresesi kuruldu.

Bunu Bursa'da diğer bir medrese takip etti. İç bölgelerin yerleşik kültüründe yetişmiş âlimler bu yeni gelişen toplumun eğitim kurumlannda hocalığa davet edildiler.

Bazı kiliselerin camiye çevrilmesi, yeni medrese ve imaret gibi toplumsal dayanışma kurumlarının açılmasıyla, Osmanlı eline geçen şehirler zamanla toplumsal yapılan ve mimarileri ile de Islâmî bir görünüm almaya başladılar. Osmanlı ülkesinde ulemânın, kalem erbabının artması, tslâmî kurumların gelişmesiyle uç boyunun akıncıları arasında da müca-delenin din uğruna, Müslüman egemenliğini yaymak, îslâm kültürünün ufuklarını genişletmek amacına dönük olduğu bilinci yerleşmeğe başladı.

Türkçe "akıncı" teriminin Islâmî karşılığı Arapça "gazi" kelimesi idi.

Gazi, yani gazaya koşan, katılan kişi. Osmanlı öncesi İslâm tarihi süresince "gazi" lafı her savaşçıya değil, özellikle uç boylarını koruyanlara mahsus bir terim haline geldiği gibi tslâmî, dinî, bir mahiyet de kazanmaya başlamıştı. İşte 1330 yıllarında, Orhan Bey döneminde halk ağzındaki

"akıncı" terimine karşı resmi yazı yazıtlarda "gazi" kelimesi kullanılır oldu. Bütün uç toplumu "gazi" olduğu gibi Orhan Bey de Arapça yazıtlarda "gaziler sultanı Gazi Orhan bin Osman" diye adlandı.

Osmanlı uç toplumunda tslâmî bilincin artışını sadece akıncı yerine gazi gelimenin yaygınlaşmasından değil, toplumdaki Müslümanlar arasında kullanılan kişi adlarının değişmesinde de İzlemek mümkün. Osman Bey İslâm ümmetinin üçüncü halifesinin ismini taşıyordu, fakat hem ba-36

bası Ertuğrul Bey, hem halefi Orhan Bey İslâmiyet öncesi Türk adları ile anılıyorlardı. Ertuğrul Bey'in kardeşleri Sungur Tekin, Gündoğdu, Dündar Alp; Osman Bey'in kardeşleri Savcı Bey ve Gündüz Alp'in isimleri de saf Türkçe idi. İslâm öncesi Türkçe adların kullanılması Osman Bey döneminde de sürdürüldü. Osman Bey'in oğullarından bazıları Alaeddin, Melik, Hamit gibi Arapça'dan alınma Islâmı İsimler taşırken, selefi Orhan ve diğer oğullan Pazarlı, Çoban, Savcı; yeğenleri Bayhoca, Aktimur, Aydoğ-du Türkçe adlandırılmışlardı. Orhan Bey neslinde ise tslâm geleneğinden isimler seçilir oldu. Osman Bey döneminden sonra Osmanlı sülâlesinde Savcı, Yahşi, Korkut, Orhan, Oğuz gibi öz Türkçe isimlere pek seyrek rastlanması, hiç olmazsa toplumun yönetici-bey tabakasında Islâmî ben-liğin Türk geleneğinin yerini almağa başladığının belirtisi sayılmalıdır.

B. Uç Boyunun Trakya'ya Geçmesi

Orhan Bey'in beylikte ilk on - onikİ yılı İçinde Bizans'a karşı artık gaza denilen akınlarını sürdürdüğünü, Marmara'nın kuzey-doğu ve güney sahillerindeki Buna, İznik, İzmit, Gemlik gibi şehirleri ele geçirerek Bizans'ın kalbi Kostantinİyye'nin doğu ucuna yaklaştığını yukarıda belirtmiştik. Aynı zamanda Marmara'nın güneyinde daha batıdaki Karesi beyliği ile Orhan Bey arasında kalan Kirmastı, Ulubad ve Mihaliç de Bizanslılardan alındı. Böylece 1340 yılına gelirken Osmanlı uç devletinin uç olma stfatını kaybetmeye yaklaştığı görülüyor, Kuzey'de Konstantinİyye'ye hücum etmek daha Orhan Bey'in genç devletinin başaramayacağı kadar zor idi. Diğer sınırlarda ise Orhan Bey'in çevresinde hiç olmazsa Osmanlılar kadar güçlü diğer Türkmen-akıncı beylikleri yer alıyordu. Kuzey-doğu'da

Candar Oğullan, güney-doğu'da Germiyan, batı'da Karesi beylikleri Orhan Bey'in çevresini sarmışlardı. Genç Osmanlı devletinin kaderi, gelişiminin bu noktasında Selçuklulann çöküşü ile ortaya çıkan diğer beyliklere ben-zeyebilirdi. Akın sahasının kısıtlanması ile bir iç bölge devletçiği halinde kalabilirdi Osmanlılar da,

Osmanlı devletinin küçük bir bölgesel devletten ondördüncü yüzyıl sonunda hatırı sayılır bir sultanlığa doğru gelişmesinde Çanakkale Boğazı'na ulaşması ve Trakya'ya geçiş yolunu açması en önemli bir adım olarak görünüyor. Fakat 1340 yılı civarında Anadolu'nun kuzey-batı ucunu ve dolayısıyla Trakya yolunu elinde tutan Karesi Beyliği idi. İşte bu yüzdendir ki Osmanlı tarihinin Önemli dönüm noktalarından biri 1335-1345 arasında Karesi BeyliğĪ'nİn Orhan Bey tarafından ele geçirilmesidir. Yoksa Osmanlılardan önce Karesi akıncıları Trakya'ya geçip tutunabilselerdi, 600 yıl sürecek imparatorluğun adı belki Karesi diye bilinecekti. Tarihçilikte "şu şöyle olsaydı" diye hayale dalmanın yeri yok tabii. Maksat Karesi Beyliği'

nin coğrafî konumunun önemine işaret etmek.'

37

Osmanlı Beyliği'nin büyümesinde Bizans'tan alınan toprakların yanında, özellikle kuzey-doğuda Bolu yöresine doğru uzanan ve akıncılıkla geçinen Türk uç toplumlarının bazen gönüllü olarak, bazen çaresizlikten Osman Bey'e katıldıklarından söz etmiştik. Bu uç toplumları, daha beylik denemeyecek kadar küçük gruplar oluşturuyordu. Karesi Beyliği'nin Orhan Bey'in eline geçmesi İse daha büyük çapta bir olay; gene de olayın ayrıntıları ilk dönem Osmanlı tarihinin karanlığı İçinde kalıyor. Anlaşılan Karesi Bey ailesinde taht çatışması bölünmeye ve Osmanlı müdahalesine yol açmıştı. Türkmen töresine göre beylik ailesi üyeleri ülkenin çeşitli bölgelerinde hüküm sürüyorlardı. Fakat 1335 civarında Aclan Bey öldüğünde oğuilan anlaşamadılar. Beylik Demirhan Bey'in eline geçince, kardeşi Dursun Bey beylikte iddiasını sürdürebilmek için Orhan Bey'den destek diledi; bu destek karşılığında Orhan Bey'e bir miktar kasaba ve toprak bırakmağa da razı oldu. Orhan Bey ordusu ile Dursun Bey'in yanında Karesi topraklarına girdi. Dursun Bey, kardeşi Demirhan Bey tarafından öldürtülünce de bu defa kendi adına Demirhan Bey'le çarpıştı ve onu yendi. Bundan sonraki on yıl

İçinde Karesi ülkesinin geri kalan kısımları da parça parça Orhan Bey'in eline geçti.

Karesi Beyliği, yapısı, dili, halkı, dünya görüşü bakımından Osmanlı toplumundan hiç farklı değildi. Beylik kavgasına düşen kardeşler de halk gözünde saygınlıklarını kaybettiler anlaşılan. Bey ailesi ortadan kalkınca, Karesi halkının Osmanlılaşması kolay oldu. Osmanlı Beyliği'nin ve devletinin genişlemesinde yüzyıllarca sürdürülen bir tutumu tekrar hatırlatalım. Osmanlı egemenliğini kabullenene dokunmamak, ona Osmanlı düzeni içinde de geçmişine yaraşır bir yer sağlamak diye özetlenebilir bu tutum. Halk, Osmanlı egemenliğine direnmezse, Osmanlı beylerinin gözetiminde günlük hayatını sürdürebiliyordu bu tutuma göre. Ele geçirilen köy, kasaba ve ülkelerin yönetici tabakası ise Osmanlı düzeninde yönetime ve komutanlığa geçebiliyordu. Bu şekilde, hattâ Müslüman olmaksızın kasabalarının başında yerlerinde bırakılan Bizanslı tekfurlar olduğu gibi, Karesi yönetici ve komutanları da Osmanhlaştılar. Hattâ sonraki dönemlerin ünlü Osmanlı komutanlarından Hacı ilbeyi ve Evrenos Bey önce Karesi ülkesinde sivrilmiş kişilerdi. Karşı durmaya yeltenenlerin ise, mevkilerini sürdürmeleri bir yana, mallan ve canları da tehlikeye giriyordu.

Osmanlı Beyliği büyüdükçe Türk, Müslüman, gayri-Müslîm bütün komşulara aynı tutum uygulandı. Özellikle, Karesi'de olduğu gibi, taht kavgasından, ya da yönetici tabakanın baskısından sonra Osmanlı egemenliğinde düzenli, adaletli bir sükûna kavuşan halk, eski beylerinin ya da krallarının yerine Osmanlı yöneticilerinin gelmesine karşı durmaya hevesli değildi. Osmanlı düzenine bağlılığını gösteren tımarlı tımarında, komutan askerinin başında kalabildiği için, Osmanlı genişlemesi genellikle çok fazla tepkiyle karşılanmadan yüzyıllar boyu sürdü.

38

Karesi uç beyliğinin Osmanlı toplumundan pek farkı yoktu demiştik ama, bir özelliğine işaret edelim. Hem Marmara, hem Ege kıyılarına ulaşan Karesi ülkesinde, Ege Denizi üstündeki Saruhan, Aydın, Menteşe beyliklerinde olduğu gibi gemicilik yapan, hattâ deniz akınına çıkan, deniz gazisi denen sahil halkı da yer alıyordu. Gerçi

Osmanlı akıncıları da Marmara'ya ulaşmışlar, gemiye biner olmuşlardı ama, Karesi'nin deniz akm-cilan Osmanlı olduğunda Osmanlı devletinin denizdeki gücü de hatın sayılır ölçüde artmış oldu.

Karesi beylerinin ve halkının Osmanlılaşması süreci boyunca Orhan Bey'in Bizans'la ilişkilerinde banş hüküm sürüyordu. 1345'ten sonra İse Orhan Bey gittikçe Bizans'ın iç siyasetine karışmaya başladı. Türkmen uç

beyliklerinde beylik postu çekişmeleri olduğu gibi, Bizans'ta da taht kavgaları eksik değildi. Hattâ Türkmen töresinde beylik çekişmesi bey ailesi üyelerine mahsus iken, Bizans'ta tahta gönüllü olanlar değişik ailelerden de çıkabiliyordu. Ondördüncü yüzyılın ortalarında, 1341 ile 1356 arasında onbeş yıl süresince Bizans, Paleologos ve Kantakuzinos ailelerinin saltanat çekişmesine sahne oldu. Bu mücadele sırasında Orhan Bey Bizans İle yakın ilişkiler içinde idi.

Orhan Bey delikanlılığında bir komşu tekfurun sonradan Nilüfer Hatun adı ile bilinen kızıyla evlenmişti. Gene babasının sağlığında, 1320 civarında, Bizans imparatoru III. Andronikos Paleologos'un kızı Asporça Hatun'u da eş olarak almıştı. Bu olay daha o yıllarda Bizans'ın Osmanlıları

önemli bir komşu olarak gördüklerinin bir işareti sayılmalı. Fakat yukarıda gördüğümüz gibi, İmparatorun kızını Orhan Bey'e vermesi Bizans'a karşı Osmanlı genişlemesini durdurmaya yetmemişti.

Osmanlılann Karesi Beyliği'nİn taht çekişmesinden yararlanarak Balıkesir cıvannı ele geçirip Karesi beylerini ve halkını Osmanlılaştırmakla uğraştığı yıllarda Bizans'la çatışma yatışmıştı. Bu sıralarda Asporça Hatun'un babası III. Andronikos 134I'de öldüğünde, oğlu V. Yuannis Paleologos küçük bir çocuktu. Bizans'ın önde gelen ailelerinden Kantakuzinos'lardan saray nazın Yuannis Kantakuzinos, önce küçük İmparatora naip olup az sonra tahtı kendi adına işgal etmeye kalkıştı. Paleologos sülâlesi ile Kantakuzinos ailesi arasında bu çekişme birkaç yıl sürdükten sonra, 1345'de Yuannis Kantakuzinos Orhan Bey'in desteğini diledi. Ertesi yıl anlaşmalarını pekiştirmek için kızı Teodora'yı Orhan Bey'e verdi ve Osmanlı yardımı İle Konstantinİyye'ye girmeyi başardı. Bunu takip

eden on yıl süresince V. Yuannis Paleologos ve VI. Yuannis Kantakuzinos Bizans'
in müşterek imparatorlan olarak hüküm sürdüler.
Kantakuzİnos'a Orhan Bey'in yardımı sadece taht kavgasına kanş-makta sınırlı kalmadı, daha geniş bir Bizans - Osmanlı işbirliğinin başlangıcı oldu. Bu dönemde Balkanlarda en önemli siyasal güç Sırbistan Krallığı
idi. 133l'den beri Sırp kralı olan Stefan Duşan, başarılı bir kumandan ve 39
parlak bir devlet adamı olarak ülkesini büyütmüş, hattâ "imparator" sanını kullanmaya başlamıştı. Kantakuzinoslar ve Paleologoslar Bizans tahtı
için çatışırken, Stefan Duşan Balkanlardaki Bizans toprakları üzerindeki baskısını arttırmaktaydı. Stefan Duşan, Bizans'la mücadelesinde Osmanlıları önemli bir rakip olarak görmüş olmalı ki, o da kızı Teodora'yı Orhan Bey'e vererek Osmanlı Beylİği'nin tarafsız kalmasını sağlamak istedi. Aynı
sıralarda Bizans da Sırp tehlikesine karşı Osmanlı desteğini kazanmaya çalı-
şıyordu. Orhan Bey Yuannis Kantakuzinos'un Kostantiniyye'de imparatorluk ortağı olmasını sağladıktan sonra Bizans-Osmanlı anlaşması daha güçlenmiş, 1347'de Orhan Bey ve ailesi Üsküdar'da törenlerle ağırlanmalardı.

Orhan Bey'in üç köşeli Osmanh - Sırp - Bizans siyasal ilişkilerinde kendine seçtiği yol, öncelikle Balkanlarda Bizans topraklarının başka bir devlete kaptırılmasın! önlemekti. İç durumu ve sınırlı askeri gücü pek İyi bilinen Bizans yerine, güney-doğu Avrupa'da güçlü bir Sırp imparatorluğunun gelişmesi Osmanlıların uzun vadeli görüşlerine aykırı olacaktı. Bu durumda Orhan Bey'in Sırp - Bizans siyasal terazisinde ağırlığını Bizans'tan yana koyduğu görülüyor.

Sırbistan'a karşı Osmanlı - Bizans işbirliğinin ilk sonucu 1349'da Selanik'te alındı. Balkanların bu önemli limanı Stefan Duşan'ın ordularınca kuşatıldığında, Bizans donanmasının desteklediği bir Bizans - Osmanlı ordusu Sırp kuvvetlerini geri itmeyi başardı. Üç yıl sonra bu defa Bulgar krajı ile birleşerek Dimetoka ve Edirne'ye yüklenen Sırp ordularının karşısına gene bir Bizâns-Osmanh ortak

gücü çıktı. Sırp kuvvetlerinin böylece tekrar geri püskürtülmesi Bizans'ı Osmanlılara bir defa daha borçlu bıraktı, Osmanlı güçlerinin Trakya'dakİ bu savaşlarından önce gerçi Anadolu'

daki Türkmen akıncdarı birçok defa Avrupa yakasına geçmişlerdi. Kâh Bizans'a destek olarak, kâh akın amacıyla Anadolu akıncıları ondördüncü

yüzyılın başından beri Avrupa kıyılarına çıkmışlardı. Bu akınlarda donanma sahibi olup deniz seferlerine alışık Aydınlı, Saruhanlı, Karesili akıncılar öncülük etmişlerdi. Fakat bu akıncılar Trakya'ya sürekli yerleşmeyi düşünecek güçte değildiler. 1350 civarında Bizans'a destek sağlayan Orhan Bey'in orduları İse çok daha değişik bir durumdaydı. Orhan Bey artık Balkanların güç dengesinde önemli rol oynayabilecek bir devletin başındaydı.

Bizans'ın müttefiki olarak Çanakkale Boğazı'ndan Trakya'ya geçmeye alı-

şan Osmanlı kuvvetleri, nihayet 1355'de Gelibolu'ya yerleşmeye karar verdiler. Aynı yılda on yıldır süren Bizans - Osmanlı anlaşmasına önayak olan Kantakuzinos, imparatorluk ortağı Yuannis Paleologosa yenilmiş ve Kostantiniyye dışma sürülmüştü. Orhan Bey'in Gelibolu'yu ele geçirmesi İle Kantakuzinos'un taht ortaklığını kaybetmesi birbiri ile "ilişkili iki olay ola-

rak görünüyor.

Artık epey yaşlanmış Orhan Bey'in yerine uç boyunun yönetimini ve kumandasını bir süredir büyük oğlu Süleyman Bey yüklenmişti. 1349 ve **40**

1352'de Bizans'a yardım eden Osmanlı güçlerinin başında Süleyman Bey bulunuyordu. 1355'de Gelibolu'ya yerleşen Osmanlı kuvvetleri de Süleyman Bey'in kumandasındaydı. Bu sebeple Süleyman Bey Osmanlı tarihçiliğinde Avrupa'ya geçişi sağlayan kumandan olarak bilinir. Süleyman Bey Gelibolu'yu üs edindikten sonra doğuda Tekirdağ'a, batıda İpsala'ya, kuzeyde Lüleburgaz'a karşı akınlara başladı. Böylece Anadolu'da 1330'lardan beri sönmeye yüz tutan uç boyu hayatı ve akıncılık bu defa Trakya'da tekrar canlanmış oldu. Gerçi Süleyman Bey 1359'da, yaşlı Orhan Bey'İn sağlı-

ğında, bir at kazasında hayatım kaybetti. Fakat Trakya'da Osmanlı akıncılığı bu sefer kardeşi Murad Bey'İn kumandasında sürdürüldü. Uç boyunun Balkanlarda dalga dalga ilerlemesi Osmanlı tarihinde yüzyıllarca önemini koruyan bir temel unsur olarak kalacaktır. Bu ilerlemeyi incelemeğe başlamadan önce Osmanlıların Anadolu içine doğru girişimlerini de İhmal etmemek gerek.

Osman Bey'in uç boyu toplumu ilk ortaya çıktığında Anadolu'da güçlü

Moğol - İlhanlı devleti hüküm sürüyordu. 14. yüzyılın ortalarına geldiğimizde ise İlhanlı devleti ortadan kalkmıştı. Batı Anadolu'da en büyüğü

artık Osmanlı beyliği olan çeşitli uç devletleri, doğuya doğru İse İlhanlı

devletinin çöküşünde ortaya çıkan kimi Türkmen, kimi Moğol ağırlıklı devletler yer alıyordu. Orta-doğu Anadolu'da İlhanlı komutanlarından Ertena Bey, Sivas - Amasya yöresinde kendi adına bir siyasal bîrim oluşturmuştu.

Daha Osman Bey'İn ilk dönemlerinden beri Osmanlı beyliğinin, bir yandan Bizans topraklarına yüklenirken, bir yandan civar uç boyu toplumlarını da kendine kattığına yukarıda değinmiştik. İşte Orhan Bey'in son yıllannda da Osmanlı devleti bir yandan batıya dönük girişimlerim sürdürürken, Anadolu'nun durumunu da göz önünde tutmaya devam ediyordu. İlhanlı hükmünün zayıflaması sürecinde oluşan siyasal birimlerin sınırları dalgalanmaktaydı. Bu sırada Anadolu'nun önemli şehirlerinden Ankara'nın durumu göze batıyordu. Selçukluların çöküşü ile Toros etek-lerinden iç Anadolu'ya inip Konya'yı merkez edinen Karamanlı beyleri bir ara Ankara'yı de ele geçirmeyi denemişlerdi. Daha sonra Ankara Ertena Bey'in hükmüne girmişti. Fakat Ankara üzerinde bu siyasal çekişme sürerken şehrin güçlü esnaf kurumları ve Ahi şeyhleri kendi yağlarında kav-rulmanın çaresine bakıyorlardı. Osman Bey ve kaynatası Şeyh Edebalı döneminden beri Ahi şeyhlerine yakın bilinen Osmanlılar, belki de bu yakınlığın dürtüsü ile 1355'de Ankara'yı Ertena hükmünden çekip almak istediler. Bu Osmanlı girişimi ilk adımda başarısız kalmış görünüyor. Bunu izleyen birkaç yıl boyunca Ankara tekrar çeşitli Anadolu beylerinin çekiş-melerine sahne oldu. Ankara'nın kesinlikle Osmanlı eline geçirilmesi,

Trakya'daki uç boyunun yeni bir atılımla İlerlemesi gibi, yaşlı Orhan Bey'in 1360'da ölümünden sonra yerine geçen Murat Bey döneminde daha ciddî

bir şekilde ele alındı,

41

IV. TUNA'DAN KIZILIRMAK'A

A. Fetihler-Araçlar, Sorunlar, Yöntemler (Murat I) Osmanlı devletinin yüzyıllar boyunca genişlemesi, sürekli toprak ka-

zancı İle uğraşması olağan sayılır. Fakat tarihte bir siyasal birimin, bîr devletin neden toprağını genişletmeye çalıştığını bir kere daha gözden ge-

çirmek yararlı olacak. Yakın zamanlara kadar bir devletin gücü toprağının genişliği İle orantılı idi. Sanayi ve teknoloji devrimi çağına gelinceye kadar, yani yaklaşık 1800 yılına kadar toplumların başlıca gelir kaynağını tarımsal, bir dereceye kadar da ticarî faaliyetler oluşturuyordu. Devletin askeri ve sivil gücünü, yönetim kadrosunu besleyen vergileri de tüccarlık, çift-

çilik, ya da hayvancılıkla uğraşan halk ödüyordu. Toplumun genel ekonomik sağlığında ölsün, devletin vergi gelirlerinde olsun, ticaretin rolü çok Önemli olmakla beraber toprağa, tarıma dayalı vergiler sanayi ve teknoloji devrimi öncesi devletlerin başlıca gelir kaynağını oluşturuyordu. Bu yüzden Venedik ve Cenova gibi ticareti temel uğraş ve kazanç kaynağı haline getirmiş şehir devletlerinin dışında, her devlet için geçerli kural, toprak ne kadar geniş ve üretken ise devletin de o kadar güçlü olmasıydı. Üstelik öncelikle ticaretle uğraşan Venedik bile, yiyecek maddelerinin ve diğer bazı ham ürünlerin kesintisiz sağlanması amacıyla toprak fethine girişmekten geri kalmıyordu. Gücü toprağa ve tarıma dayalı devletler de zaman zaman ticari önemi Önde gelen limanlan ve ticaret yollarının kilit noktalarım ele geçirmeğe çalışıyordu. Tarihte her devlet gücünü arttırmayı

amaçladığı ve bunu sağlamak için toprak fethine çalıştığı İçin, tarih yazımında da savaşlar, fetihler, zaferler, yenilgiler ve bunlann sonucunda im-zalanan andlaşmalar aslan payını alıyor.

Osmanlı tarihinde ve tarih yazımında savaşların ve fetihlerin payı di-

ğer devlet ve toplumlara göre daha da fazla sayılabilir. Osmanlı devletinin bir uç boyu toplumundan başlayarak büyümesi, akmcılığı gaziliğe dönüştürerek gelişmesi, Osmanlıların kendine özgü bir yayılma siyaseti ve yöntemi oluşturmasına yol açtı. îlk gelişme dönemlerinde, yani ondördüncü

yüzyıl boyunca batı Anadolu nüfusunun doğudan gelen ve çoğunluğu şehirli, köylü, ya da göçebe Türklerden oluşan insan dalgalarıyla beslenmesi de Osmanlı gelişmesinde önemli bir unsur oluşturdu.

Osmanlılar akıncılığın Önde geldiği bir uç toplumundan gelişti demiştik. Akıncılık her zaman genişlemeğe, toprak kazancına yol açmaya-

43

bilir. Fakat Osmanlı uç toplumu oluştuğu sıralarda hem önlerinde Bizans, hem arkalarında Anadolu Selçuklu devletlerinin zayıf düşmesi, hattâ Sel-

çuklu devletinin İlhanlı - Moğol baskısına dayanamayarak ortadan kalkması, Osmanlı akıncılarının belli bir sınır boyunda tutunmanın ötesinde sürekli genişlemeye yönelmesini kolaylaştırdı. Anadolu'nun siyasal çözülme-sinin yanı sıra, doğudan gelen göçler de uç toplumlarına dinamik bir karakter kazandırıyordu. Bu yüzden de Anadolu uç toplumları durağan değil, canlı, karşı tarafı devamlı baskı altında tutan akmcılığa dönmüşlerdi.

Anadolu Selçuklu devleti çöküp batı Anadolu'da Bizans savunması zayıfladığı sıralarda Osman Bey ile beraber, hattâ ondan daha önce, diğer uç

beyleri de çeşitli akıncı toplumlarını uç devletleri haline getirmişlerdi. Osman Bey'in çağdaşı on - onikİ uç beyi vardı Anadolu'da. Orhan Bey zamanında Osmanlı toplumu nasıl sivrildi bu çeşitli uç devletleri arasında?

Bu sorunun cevabı Anadolu'nun coğrafyasında bulunabilir. Daha ondördüncü yüzyılın başlarında Osmanlılar dışındaki diğer uç beyliklerinin genişleme alanları neredeyse tamamen kalkmıştı ortadan. Gerçi Kastamonu yöresindeki Candaroğulları Karadeniz kıyılarındaki Bizans kasabalarına, orta Anadolu'yu ele geçiren Karamanoğulları Çukurova'daki Ermeni krallı-

ğına akınlarını sürdürüyorlardı. Hattâ Ege kıyılarında Menteşe, Aydın, Saruhan akıncıları deniz gazasına da çıkıyorlardı. Fakat bütün bu beyliklerin akınları durağan bir görünüm almıştı artık. Canlı, dinamik bir akıncı beyliği için genişleme sahası artık Marmara ötesinde, Trakya'daydı, Coğrafî

konumu yönünden bu geçişi başarmağa aday Karesi beyliği idi. Fakat yukarıda gördüğümüz gibi, Karesi beylik ailesi Trakya'da sürekli ve etkili akınları düzenleyebilecek iç bütünlüğü gerçekleştirememişti. Ondördüncü

yüzyıl ortalarında Karesi beyliği Osmanlı devletine karışıp Osmanlı toplumu içinde eridikten sonra, Osmanlı akıncıları Trakya'ya geçiş yolunu ele ge-

çirdiler. Orhan Gazi'nin son yıllarında oğulları Süleyman Bey ve Murat Bey Trakya'ya geçen akıncıların başında uç boyunu Anadolu'dan Rumeli'ye taşıdılar.

Artık 1350 yılından sonra uç boylarında akmcılığa hevesli savaşçılar için en verimli yöre Rumeli olmuştu. Anadolu'ya yeni gelen, ya da diğer beyliklerde akıncılığın sönmeğe yüz tutmasıyla yeni uç boyu arayan delikanlılar için Rumeli yolu Osmanlılaşmaktan geçiyordu. Yani önce Osmanlı

devletine katılacaklar, ondan sonra akın sahasına ulaşacaklar. Karesi toplumunun Osmanlılaşması sürecinde gördüğümüz gibi, çeşitli devletçikler, beylikler arasında bölünmüş Anadolu İnsanı için siyasal kılıf değiştirmek zor değildi. Germİyan, Saruhan, Karaman toprağından kalkıp Osmanlı iline geçen kişi dilini, dinini, töresini değiştirmek zorunda kalmadan, Orhan Gazİ'yi bey tanımakla Osmanlılaşmamış oluyordu. Bu yüzden uç boyu Osmanlı

yönetiminde Trakya'ya geçtikten sonra Osmanlı toplumu sadece fetihler yoluyla değil, diğer beylikler halkının da katılmasıyla sürekli büyümekteydi.

44

Belki 1350 yılında bile meselâ Karaman beyliği Osmanlılara göre daha büyük, daha güçlü sayılabilirdi. Fakat tarihin akışı, zaman Osmanlı'dan yana idi. Bu gelişme sürdükçe, Anadolu Türkleri Osmanlı buyruğuna girip Rumeli'ye geçtikçe Osmanlı beyliğinin diğer Anadolu beyliklerine göre güçlenmesi de sürmekteydi.

Uç boyunun Trakya'ya geçmesi bir başka açıdan da önemli. Anadolu'

daki beyliklerin siyasal bölünmeye karşı toplumsal bütünlüğe sahip olması, kişilerin bir siyasal birimden diğerine geçişini kolaylaştırıyordu demiştik. Bu olgu iki yönde işleyen bir duruma yol açıyordu. Siyasal bölünmelerin bir dereceye kadar yapay olması, yani topluma değil beylik ailesine dayanması, birleşmeyi olduğu kadar bölünmeyi de kolaylaştırabiliyordu. Bazı örneklere bakalım. Onüçüncü yüzyılın ikinci yarısında en erken oluşan ve gelişen beylikler arasında Germiyanlı beyliği yer alıyordu. Fakat Germiyan Eskİşehir-Kütahya yöresinde, yani nisbeten içerlek bir alanda kurulmuştu. Uç "boyu Anadolu yaylasından aşağı, Ege sahillerine doğru İndikçe Germiyanlı akıncıları Kütahya'da kalan beylerin değil, diğer komutanların yönetimine girdiler. Zamanla akıncıların başındaki komutanlar Germİyan'a olan bağlarını

koparıp kendi başlarına beylik haline geldiler. Karesi, Aydın, Saruhan beylikleri bu şekilde, Germiyan içinden çıkıp geliştiler. Germiyan'ın sorunu hem içerlek bölgenin beyi olup, hem uç boyunu elden bırakmamaktı; başaramadılar bu iki düzeni geliştirmeyi. Akıncılar da Kütahya'ya bağlı kal-maktansa daha yakından bildikleri, tanıdıkları akıncı beylerinin buyruğunda savaşmayı tercih ettiler.

Germiyan'ın başına gelenler neden Osmanlılar için de sorun olmadı?

Uç boyunun kendilerinden kopmamasını, akıncıların yeni beylerin buyru-

ğunda toplanıp Rumeli'nde yeni beylikler oluşturmamasını nasıl sağlayabildi Osmanlılar? Bir kere şunu söylemek gerekir ki, Trakya'ya geçişte komutanlar beylik ailesinin beyzadeleri idi. Osmanlılar mümkün olduğu kadar uç boyunun yönetimini beylik ailesi içinde tutmaya dikkat ettiler. Fakat Osmanlı bütünlüğünün sağlanması bundan da önemlisi, gene coğrafyaya dayanıyor. Rumeli'ndeki uç boyuna ulaşmanın tek yolu vardı: Çanakkale Boğazı'nı geçmek. Bu yol kolaylıkla göz altında tutulabilen bir geçit oluşturuyordu. Murat Bey zamanında Rumeli uç boyu gelişip çeşitli yönlere uzandığında, ünü büyük akıncı beyleri çıkmıştı ortaya. Bu beyleri sonraki dönemlerin sancakbeyleri ile bir tutmamalı.

Mihaloğulları, Evrenosoğullan gibi Rumeli akıncı beyleri, hattâ bey sülâleleri, zenginlik ve siyasal güç bakımından bağımsız beyliklerden pek farklı değildi. Fakat üç

boyu İlerledikçe Mihaloğulları ya da Evrenosoğullan gibi bağımsız beyliklerin ortaya çıkmamasının sebebi, bu beylerin Aydın Bey ya da Saruhan Bey'den daha sadık olmasında değil, uç boyunu besleyen Anadolu akıncılarının Rumeli'ye ancak Osmanlı izniyle geçebilmesinde aranmalıdır. Çanakkale geçidini elde tuttukça Osmanlı beyleri uç boyunu yöneten akıncı

45

beylerine söz geçirmeyi de sürdürebiliyorlardı; çünkü Rumeli'ndeki uç beyleri akın alanlarım genişletmek için Osmanlı izniyle Trakya'ya geçen yeni gönüllülere muhtaçtı.

Nihayet Osmanlı birliğinin korunması bir diğer sebebe daha dayanıyor ki, bu da Osmanlı beyinin toplum İçindeki yerini pekiştirmesi, güçlendir-mesi. Daha Orhan Bey zamanında başlamıştı bu gelişme; Orhan Bey iyice sivrilmişti diğer beylere, komutanlara kıyasla. Fakat gene de Orhan Bey mütevazı sayılabilecek bir hayat sürmekteydi. Murat Bey döneminde ise bey kapısı, yani Murat Bey'İn saray halkı diğer beylerinkinden çok daha fazla büyümüştü. Murat Bey çağında Rumeli'ndeki akıncı beyleri hızla zenginleştiğinde akınlarda elde edilen ganimetin beşte bîrinin bey kona-

ğına verilmesi kural oldu. Mal ganimetinin yanı sıra, akın bölgelerinde ele geçirilen esirleri de kapsıyordu bu kural. Böylelikle kendisi akına çıkmadığı zaman bile beyin ganimet mahsulünden mahrum kalmaması sağlanmıştı. Toplanan esirlerin beşte biri bey kapısına teslim edildikçe, Murat Bey'in kapı halkı kısa sürede hızla büyüdü. Bu esirler "kul" idi, yani mutlak olarak beye bağlı kişilerdi. Bey kendi kapısı halkının yiyeceğini, içece-

ğini, hattâ giyimini - kuşamını, silahlarını, zırhlarını kendisi sağlamakla yükümlüydü. Yani tımarlı ya da yaya-müsellem savaşçıların durumunda olduğu gibi, kapı kullarına vergi gelirlerinin tahsisi söz konusu değildi.

Osmanoğullan, ülkenin gelirlerini haslar, zeametler, tımarlar, yani dirlikler halinde beylik ailesine, komutanlara ve savaşçılara dağıtmışlardı.

Çoğu tımarlı cebeli beslediği gibi, daha yüksek gelirli beyler ve komutanlar da "kapı" beslemekle yükümlüydü. Murat Bey döneminde bey kapısının artarak "yeniçeri" diye bilinen yeni bir düzene kavuşması ise, diğer bey ve komutanların kapılarına göre sultanın saray halkının daha da güç-lenmesinin işaretiydi, Bu gelişmeyi ve dirlik/tımar düzeninin Önemli noktalarını ileride tekrar ele alacağız. Burada vurgulamak istediğimiz, Murat Bey çağında sultan kapısının diğer beylerin kapılarına göre çok daha güçlendiği. Bu sayede Osmanlı beyleri uç boylarındaki akıncı beylerinin merkeze bağımlı kalmasını sağlayabildiler.

Rumeli, Osmanlı kuvvetleri için sadece uç boyu, akın alanı değil, genişleme yönüydü aynı zamanda. Akınların fetihlere dönüşmesi akıncılarla devletin düzenli güçlerinin birbirlerini desteklemesi ile bağlandı. Akıncıların uç boyundaki baskısı son yüzyılların savaşlanndaki topçu barajlarına benzetilebilir. Çağdaş topçu ateşinin rolü karşı tarafın savunmasını zayıflatmak ve bunaltmak olduğu gibi, akıncılar da uç boylarında karşı tarafın savunmasını sürekli akınlarla bezdiriyorlardı. Bunun arkasından düzenli ordunun İlerlemesi ve Osmanlı yönetiminin yerleştirilmesi kolaylaşmış oluyordu. Ele geçirilen bölgelerin Osmanlılaştmlmasında ise askerî ve sivil yöneticilerin hoşgörülü, aynı zamanda disiplinli davranışları önemliydi.

Rumeli'nin Osmanlılaştınlmasının yönetim açısından nasıl gerçekleş-46

tirildİği konusuna daha sonra eğileceğiz. Askerî ve idarî gelişmelerin Ötesinde toplumsal önlemlerin önemini belirtelim şimdilik. Başlıca iki önemli toplumsal yönelim göze çarpıyor: sürgünler ve vakıflar. Sürgün, günümüz-deki kişinin ceza amacıyla sürülmesi anlamında değil, devlet siyasetinin çeşitli bakımlardan pekiştirilmesi amacıyla kütlelerin, toplulukların özen-dirilerek ya da buyrukla, zorunlu olarak yeniden yerleştirilmesi demek Osmanlı kullanımında. Anadolu'dan Rumeli yakasına gönüllü olarak, uç boyunda akına katılmak isteğiyle geçen savaşçılar olduğu gibi, uç boyu Balkan yarımadası içlerine İlerledikçe İç bölge haline gelen yörelerin Osmanhlaşmasını hızlandırmak için köylü ya da göçebe aileler ve topluluklar da gönderildi sürgün olarak. Rumeli'nin sadece

savaşçıları ile değil, hiç olmazsa bîr mikdar sade halkıyla da Osmanlılaşması sağlanıyordu böylece.

İkinci toplumsal önlem ise vakıflarla ilgili. Vakıf, kişinin topluma yararlı bir kurumu meydana getirip bu kurumun sürekli yaşamasına yetecek parasal ve ekonomik kaynaklan ayırması olarak tanımlanabilir. Topluma hayırlı bir hizmet yaratmanın amacı da kişinin Tanrı katmda yerini pekiştirmesi olmalı. Yani vakıf kişisel bir girişim sayılabilir bu tanıma göre, hem amacı açısından hem kişisel kaynakların ayrılması bakımından. Fakat Osmanlı tarihinde en büyük, en güçlü vakıflar en büyük ekonomik kaynaklan elde tutan sultanlar, vezirler, beyler, paşalar tarafından kuruldu. Bu va-krflar çağımızda devletin görevi sayılan eğitim, kültür, sağlık, toplumsal yardım gibi işlevleri karşıladılar. Hattâ bu işlevlerin ötesinde devlet siyaseti sayılabilecek gelişmeleri de desteklediler. Kısaca, kişisel görünümle-rine karşın, vakıflar devlet siyasetinin uygulanmasını sağlayan kurumlar da sayılabilir. Osmanlı devletinin ilk dönemlerinden beri beyler cami, medrese, hamam gibi din, eğitim ve sağlık kurumlan oluşturmakla kalmadılar.

Amaçladıkları toplumsal gelişmeleri gerçekleştirmek için de vakıflar kur-dular. Bunların en önemlileri hem kasabalarda, hem kırsal bölgelerdeki derviş tekkelerini destekleyen vakıflardı. Yani ele geçirilen, halkının büyük çoğunluğu Hıristiyan olan yörelerde beylerin adadığı kaynaklarla kurulan tekkeler, çevredeki halka maddî - manevî destek sağlayan toplumsal ve kültürel merkezler olarak gelişti. Daha önce Anadolu'nun Müslümanlaşmastnda olduğu gibi Rumeli'nde Türkçe'nin ve îslâmıyetin yayılmasında derviş tekkeleri ile Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi Anadolu tarikatları önemli bir rol oynadılar.

Şimdiye kadar Osmanlıların Rumelİ'ndeki fetihlerinden söz ettik. Murat Bey çağında Anadolu'da da Osmanlı yönetimine geçen bölgeler oldu-

ğunu hatırlatalım, ve Osmanlılann Anadolu'da genişlemesinin bazı özel-liklerine İşaret edelim. Birincisi, Anadolu'da toprak kazancı çoğunlukla savaşla değil, barışçı yollarla oldu. İkincisi, bu barışçıl genişlemenin ger-

çekleşmesinde Osmanlılann Balkanlardaki başanlannın yankılarını görmek mümkün.

47

Murat Bey'İn akıncıları ve düzenli ordusu Balkan yarımadasının önemli bir kısmını ele geçirdikten sonra Osmanlı devleti Anadolu'daki di-

ğer gazı beylikleri ile kıyaslanamayacak kadar güçlenmişti - hem paraca hem askerî güç bakımından. Bu durumda anlaşılan Anadolu'nun bazı ileri görüşlü beyleri bir nesil Önce Karesioğullarının Osmanlılasmasının kendileri için de kaçınılmaz bir âkibet olduğunu kestirerek Osmanlılara kendi rızaları ile katılmanın en hayırlı yol olacağına karar verdiler. 1380 yılında Murat Bey'in oğlu Bayezİd, komşu Germiyan beyinin kızıyla evlendiğinde, Kütahya - Simav civarında Germiyan arazisinin önemli bir parçası "gelin çeyizi" namıyla Osmanlı beyliğine devredildi. Hemen arkasından Hamİd Beyi, İsparta, Beyşehir ve Akşehir dahil topraklarının büyük bir kısmını

Murat Bey'e sattı. Anadolu gazi beyliklerinde siyasal amaçlı evlilikler de olsa, gelin çeyizi diye toprak vermek gibi bir gelenek yoktu. Nitekim aynı

yıllarda Murat Bey'in kızı Karaman beyi ile evlendiğinde Osmanlıların Karaman'a toprak vermesi söz konusu olmadı. Osmanlılar komşularından para karşılığı ya da şehzade düğünü münasebetiyle toprak kazancını Anadolu'nun en güçlü ve en zengin devleti olmaları sayesinde sağladılar. Nihayet tekrar hatırlatalım, bu donemde Anadolu beylikleri arasında toplumsal ve kültürel farklılaşma olmaması, hepsinin az farkla benzer toplumsal öğelerden oluşması Anadolu'da Osmanlı siyasal genişlemesini kolaylaştırdı.

B. Fetihlerin Safhaları (Bayezid I)

Murat Bey'in Orhan Bey'in yerine geçmesinden 1402*de Timur'un Anadolu'yu istilâsına kadar olan 40 yıllık süreyi Osmanlı devletinin fetih siyaseti bakımından yaklaşık yirmişer yıllık iki safhada ele almak mümkün.

Birinci safhada Murat Bey Trakya'da kesin olarak yerleştikten sonra Edirne, Dimetoka, Filibe gibi üç önemli şehri ele geçirip Bulgaristan'a ve Makedonya'ya yönelik akınlarını sürdürdü. Bu safhada Osmanlılar Önce Trakya'daki Bizanslı, Bulgar ve Sırp

kuvvetlerinin birleşik hareketlerini Önlemeğe çalıştılar, sonra bu komşularının iç çekişmelerinden faydalanarak yavaş yavaş üstünlüklerini kabul ettirmeye başladılar. Osmanlı ilerlemesi kesintisiz değildi. Özellikle yaklaşık 1360-1380 arasındaki bu ilk safhada Balkanlardaki kuvvet dengesindeki dalgalanmalar sırasında bir ara Osmanlı elinde olan bazı yörelerin tekrar eski sahiplerine geçtiği de görülüyordu. Balkanlar'daki hasımlar birbirleri İle ya da çeşitli ttalyan devletleri ile anlaşabildiğinde Osmanlılar savunmada kalıyordu. 1364'dekİ Sırp Sındığı ve 1371'deki Çİrmen savaşları, birleşik Balkan ordularına karşı Osmanlıların savunma başarıları olarak görülmelidir. Diğer taraftan Bizans, 1365'de Papa'dan ve katolik İtalyan devletlerinden yardım sağladığında Gelibolu Osmanlılar'dan geri alınmış, I379'a kadar Bizans elinde kalmıştı.

48

İkinci safhada ise yeni ve çok daha güçlü Osmanlı atılımları ile karşılaşıyoruz. Bu safhada Bizans ve Bulgaristan Osmanlı üstünlüğüne baş eğ-mek zorunda kaldılar. Bizans artık Osmanlılara karşı planlanan girişim-

lerin dışında kalmak durumundaydı. Bulgaristan ise 1371'den beri krallık ailesi üyeleri arasında bölünmüş haldeydi. Bu durumda tıpkı kırk yıl önce Karesi beyliğinde olduğu gibi, Osmanlılar Bulgaristan'ın taht kavgasına1

taraf oldular. Bir süre sonra, 1376'da bir Bulgar prensesinin Murat Bey'le evlendirilmesi dolayısıyla Osmanlıların Bulgaristan üzerindeki hakimiyeti pekiştirildi. Bunun arkasından güneyde ve batıda bir kısım Bulgar topraklan da Osmanlı eline geçti

Murat Bey işte bu İkinci safhanın başlarında Germiyan ve Hamid'den çeyiz adıyla veya satın alarak Anadolu'da da arazisini genişletmişti. Bu genişleme sonucunda Osmanlılar Anadolu'nun en güçlü devleti Karamanoğullan ile komşu olmuşlardı. Bu komşuluğun sulh içinde devam etmesi, rekabete ve çatışmaya dönmemesi için Murat Bey kızı Nefise Sultan Hatun'u Karaman şehzadesi Alaaddin Ali Bey'e vermiş ve iki beylik sülâlesi arasında evlilik bağı kurulmuştu. Anadolu'da böylece olumlu bir durum oluşturduktan sonra Murat Bey tekrar Balkanlar'a döndü. Bulgaristan'ın büyük bir kısmı artık Osmanlı elinde olduğundan uç boyu bir yandan

Arnavutluk dağlarına, diğer taraftan Sırbistan, hattâ Bosna vadilerine iler-leyip dayanmıştı. Akıncı cephesinin gerisinde kalan Selanik, Sofya, Niş

gibi önemli merkezler ise bu safhada Osmanlı kuvvetlerince kuşatılmış ve alınmıştı.

Murat Bey'in Balkanlardaki meşguliyeti sırasında damadı Karaman beyi Alaaddin Ali Bey Hamidoğullanndan satın alman toprak üzerinde hak iddia ederek Osmanlılar'a karşı bir Anadolu İttifakı oluşturmaya çalışıyordu. Bu tehlike karsısında Murat Bey Rumeli'nde kendisine bağımlı

Bizans, Bulgar, Sırp kuvvetlerini da yanma alarak Konya üzerine yürüdü

ve Ali Bey'in yenerek Osmanlı ülkesinden el çekmesini sağladı.

Murat Bey Karaman'la uğraşırken bu sefer Rumeli'nde bu fırsattan faydalanmak için bir Sırp - Bosna ittifakı oluştu. Osmanlı kuvvetlerinin büyük kısmı hâlâ Anadolu'da iken hızla toparlanan Sırp - Bosna ordusu, 1387ye Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın yönettiği bir Osmanlı ordusunu Makedonya'da neredeyse toptan kılıçtan geçirecek derecede feci bir yenilgiye uğrattı. Balkanlı müttefiklerin bu zaferi, Osmanlılar'a karşı yeni ve daha güçlü bir ittifakın oluşmasına yol açtı. Çeşitli Bulgar ve Arnavut prensleri, Eflak beyi, Mora'yı elde tutan Venedikliler, hattâ Tuna boyundaki Macar kuvvetleri Balkanlar'da hepsi İçin ortak tehlike oluşturan Osmanlılar'a karşı Sırp ve Bosna krallarının çevresinde birleştiler.

Hızla gelişen bu ittifak Osmanlı topraklarına sefer düzenlemeğe fırsat bulmadan, Murat Bey önce bir süredir kendine tâbi olan Bulgaristan'ı ezerek saf dışı bırakmağı amaçladı. Önce vezir Çandarhoğlu Ali Paşa komu-49

tasında bîr Osmanlı ordusu Bulgar kralını kuzeye, Tuna üzerindeki Niğbolu'ya kadar sürerek ülkeyi kuzey-doğu köşesi dışında tamamen Osmanlı

hakimiyetine soktu, Arkasından Murat Bey kendi ordusu İle Niğbolu üzerine yürüdü ve Bulgar kralının son direnişini de kırdı. 1388'deki Bulgar seferi böylece Balkan ittifakının daha da güçlenmesini önledi ve Sırbistan'a doğru yürüyecek Osmanlı kuvvetlerinin sağ kanadını emniyete almış

oldu. Bu Osmanlı başarısından sonra iki taraf da kışı ertesi bahardaki büyük çatışmaya hazırlıkla geçirdiler. 1389 yılının yazbaşında Anadolu ve Rumeli savaşçılarının birleşmesiyle oluşan Osmanlı ordusu, Trakya ve Bulgaristan'ı geçerek Sırbistan'ın doğusunda Kosova'da toplanan Balkanlı

müttefiklerin üzerine yürüdü.

Kosova'daki meydan savaşı ve Osmanlı zaferi çeşitli bakımlardan önemli sayılır. Gerçi Murat Bey savaş alanında bir Sırp savaşçısının han-

çerine kurban oldu, fakat Osmanlı ordusu Sırbistan ve müttefiklerini o kadar ağır bir yenilgiye uğrattı kî, Kosova'yı izleyen yıllarda Balkanlar'da Osmanlı ilerlemesine direniş iyice güçsüzleşti. Bu zaferden sonra Murat B&y'İn yerine tahta oturan Bayezid Bey döneminde Rumeli'de olsun, Anadolu'da olsun çevre beylerini itaate davet yerine bu beyleri bir kenara koyup ülkelerini doğrudan kendi yönetimlerine almak siyasetini seçti Osmanlılar.

Bu yeni siyasetin, Bayezid Bey'in savaşta "Yıldırım" sanını almasına yol açan atikliğinin bîr sonucu olduğu söylenir tarihlerde. Ama daha Murat Bey'in sağlığında oluşan durumlarda Bayezid Bey'in siyasetinin ilk belirtilerini görmek mümkündür.

1380'lere kadar Osmanlı devleti iki cephede birden savaşmaktan dikkatle kaçınmıştı. Savaş Rumeli'de ilerlerken Anadolu'da barışçı bir yol izlenmişti. Fakat bu Osmanlı siyaseti Karamanoğlu Ali Bey'in savaşı tercih etmesiyle terk edilmişti mecburen. Murat Bey'in son yıllan bir yandan Anadolu'da, bir yandan Rumeli'nde, Osmanlılar'a karşı oluşan birleşmeleri önlemeye çalışmakla geçmişti. Önce Ali Bey'in Konya'da yenilmesi, arkasından Sırp kralı Lazann Kosova'da ezilmesi zaman kazandırdı Osmanhlar'a. Fakat eninde sonunda Osmanlı hakimiyetine girmek durumuyla karşı karşıya kalan Anadolu beylerinin tekrar birleşmeleri kaçınılmazdı.

Nitekim Bayezid Bey beyliğe geçer geçmez Germiyanlılar on yıl önce gelin çeyizi diye verdikleri topraklan, Hamid beyi de Osmanlılar'a sattığı

yöreleri geri almak hevesine kapıldılar. Bu beylere Ege kıyılarındaki Sanıhan, Aydın ve Menteşe beyleri de katıldı. Tabii hepsinin arkasında Karamanoğlu Ali Bey vardı. Osmanlı tarihlerinin

bu iddiası doğru ise, Germiyan ve Hamid'in Murat Bey'e toprak vermesi gönül rızası ile olmamıştı

demek. Ya da 15. yüzyıl Osmanlı yazarlan, Bayezid Bey'in Anadolu fetih-lerine gerekçe sunmak istediler.

Bayezid Bey, "Yıldırım" sanma yakışır biçimde hızla hareket etti; 50

1390 yılında Anadolu'daki hasımlarının birlikte toplanmasına fırsat bırakmadan Balkanlar'ı akıncı beylerine emanet edip geri kalan ordusu ile Anadolu'ya geçti. Hazırlıksız yakalanan Anadolu beyleri Bayezid Bey'e dire-nemeden ülkeleri işgal edildi. Germiyan, Saruhan, Aydın, Menteşe ve Hamid birer birer Osmanlı eline geçtiğinde Karamanoğlu Ali Bey yeni müttefikler aradı kendine; Sivas - Amasya - Kayseri yöresinde hüküm süren Kadı Burhanettin ve Kastamonu'daki Candaroğullan İle anlaşmaya çalıştı.

Fakat daha bu yeni ittifak oluşamadan ertesi yıl Bayezid Bey Karaman toprağına girdi, Ali Bey'i sulh istemeye mecbur etti Bayezid Bey'in "yıldırım" harekâtıyla ele geçirdiği Anadolu topraklan üzerine yeni bîr beylerbeyi tayin edildi. Orhan Bey çağında Osmanlı

beyliğinin İlk düzenlenmesinde bir savaşçı sınıfının oluşmasıyla bütün taşra askerinin komutanı olmak üzere bir beylerbeyi makamının kurulmasından söz etmiştik.. Anadolu'daki önemli fetihlerden sonra ise Balkanlar'da ve Anadolu'da iki cephede birden savaşma gereği yüzünden beylerbeylik makamı ikiye bölünmüş oldu. Biri Rumeli askerinin, diğeri Anadolu askerinin komutam olan iki beylerbeyi çıktı ortaya.

Bayezid Bey'in kısa saltanatı hemen hemen sürekli iki cephede de savaşmakla geçti. Fakat Rumeli'deki çatışmalar uç beylerinin akınları dı-

şında genellikle savunma amaçlı olduğu halde, Anadolu'da Osmanlı siyaseti kısa sürede yeni bölgelerin fethine yönelikti. Balkanlar'da Bayezid Bey'in amacı Kosova zaferi İle elde edilen üstünlüğü korumaktı. Kosova'

dan sonra Osmanlı devletine bağımlı olan Sırbistan, Anadolu'daki Osmanlı

seferlerine yardımcı kuvvetler göndererek itaati sürdürüyordu. Makedonya'daki akıncı güçleri ise Bosna ve Arnavutluk üzerine

akınlara devam ederek bu uçları emniyette tutuyordu. BalkanlarMa Osmanlılar'a en önemli rakip olarak beliren Macaristan, Eflak voyvodası ve Bulgar kralı ile anla-
şarak Bulgaristan üzerindeki Osmanlı egemenliğini kırmaya niyetlenmişti.

Fakat 1392'de Eflak'tan Tuna'yı aşarak Bulgaristan'a giren Macar ordusu geri atılmış, o ana kadar Bulgar kralının elinde bırakılmış Tırnova, Nİğ-bolu, Silistre ve Vidin de Osmanlı eline geçince Bulgaristan krallığı ortadan kalkmıştı. Bunu izleyen yıllarda Macaristan - Osmanlı rekabetinin sahnesi Eflak oldu. Tuna'yı aşan Osmanlı kuvvetleri Macaristan'a yanaşan voyvoda yerine yeni bir prensi Eflak hakimi olarak bıraktılar. Biri Macaristan, biri Osmanlı desteğinde iki prensin çekişmesi asıl rakip olan iki devletin doğrudan karşılaşmasını 1396'daki Niğbolu savaşına kadar ertelemiş
oldu.

Balkanlar'daki durum böylece duraganlaşmca Bayezid Bey Anadolu*
daki genişleme siyasetini sürdürmeğe fırsat buldu. Önce 1392 Karaman seferinde hasım olan Kastamonu Candaroğlu beyliği zaptedüdi. Bunu izleyen yıllarda Osmanlı hedefi Amasya-Sivas yöresini, orta ve doğu Anadolu'
nun güçlü hakimi Kadı Burhanettin'in elinden almaktı. Bu cephede Amas-51
ya ele geçirildikten sonra Osmanlı-Kadı Burhanettin çatışması daha sonuçlanmadan Balkan cephesinde bu defa neredeyse Avrupa çapında denebilecek bir müttefik ordusu Osmanlı ülkesi üzerine yürüdü.

Kosova savaşından beri Macaristan kralı Sigismund çeşitli yollardan Balkanlar'da Osmanlı egemenliğini kırmağı denemekteydi. Sigİsmund'un Bulgaristan seferi başarısız olmuş, çatışma Tuna'nm kuzeyine, Eflak'a sıçramıştı, Osmanhlar'ın lehine süren bu durum karşısında Sigismund, bu defa Papa'nm haçlı seferi ilanı ile Avrupa'nın çeşitli yerlerinden yardım alarak Bayezid Bey'i altetmeği amaçladı. 1396 yılında başta Fransa olmak üzere batı, orta, doğu Avrupa'dan binlerce savaşçı Sigİsmund'un Macar ordusuna katıldı. Bu muazzam kuvvet Tuna boyundan ve Eflak içinden ilerleyerek Tuna'nın güney kıyısında, Bulgaristan'daki Niğbolu üzerine vardı.

Fakat haçlı ordusu daha Niğbolu hisarım alamadan Bayezîd Bey Anadolu ve Rumeli'deki bütün kuvvetlerini toplayarak kuşatılan şehre ulaştı ve birleşik Avrupa ordusunu dehşetli bir yenilgiye uğrattı.

Niğbolu zaferi, Osmanlılar'ın, Balkanlar'dan atılması bir yana, ilerle-melerine direnmenin güçlüğünü ortaya koymuş oldu. Bu zaferden sonra Eflak, Arnavutluk, Bosna üzerine akınlar sürerken Bayezİd Bey tekrar Anadolu cephesine ve Bizans yönüne döndü. Bizans gerçi Murat Bey ça-

ğından beri Osmanlı üstünlüğünü tanımıştı. Fakat Bayezid Bey Anadolu ya da Bulgaristan'da meşgul İken Bizans bu baskıdan kurtulmanın yolunu aramaktan geri kalmıyordu. Bayezid Bey ise Bizans'ı sıkı kontrolde tutmak İçin ara sıra askerî baskıyı arttırıyor, hattâ bunu kuşatmaya dönüştürüyordu. Nihayet Niğbolu seferinden sonra Karadeniz Boğazı'nın doğu yakasında bir hisar yaptırdı.

Niğbolu bozgununun sarsıntısından sonra Balkanlar'da ciddî bir direnme kalmadığı bir sırada Osmanlı ordusu ve akıncıları güneye, Tesalya*

ya ve Mora'ya inerek Yunanistan'ın büyük bir kısmını işgal etti. Fakat Bayezid Bey'in asıl hedefi Anadolu'yu ele geçirmekti. Balkan cephesinin çeşitli uç boylarını akıncı beylerine bırakıp ordusunu tekrar Anadolu'ya geçirdi.

Herhalde Tuna boyundaki büyük başarısının da etkisiyle Bayezid Bey Anadolu'da süratli bir fetih hareketine girişti, önce 1397'de Karaman ülkesi zaptedildi, arkasından Osmanlı kuvvetleri Karadeniz sahilleri boyunca Trabzon - Bizans toprağına kadar ilerledi. Arada kalan Kadı Burhanettin devleti zaten daha doğusundaki Türkmen oymaklanyla çarpışarak gücünü

kaybetmişti. Bu durumda Sivas, Kayseri, Niksar gibi önemli merkezler de Osmanlı ülkesine katıldı. Sivas yöresinde üçüncü bir beylerbeylik kurula-rak yeni ele geçirilen bu toprakların süratle Osmanlı yönetimine uyması

sağlandı.

Bu hızlı fetihlerin sonucunda Osmanlı orduları Maraş - Malatya yöresinde Dulkadir beyliği sınırlarına dayanmıştı. Dulkadİr beyleri Mısır ve 52

Suriye'de hüküm süren ve bu çağda batı Asya'nın en güçlü devleti olan Memluk sultanlarına tabi olduklarından, Elbistan ve

Malatya üzerine yapılan Osmanlı seferleri Bayezid Bey'İn Memluk sultam Berkuk'u da kar-

şısına almasına sebep oldu. İşte Bayezid Bey bir yandan Dulkadir beyliği ile, bir yandan Konstantaniyye kuşatması İle muşgul iken Asya'nın kudretli hakimi Aksak Timur'un istilâsı ile karşılaştı ve genç Osmanlı devleti ömrünün bahannda parçalanıp yok olmak tehlikesini yaşadı.

53

V. ÇÖZÜLÜŞ VE YENİDEN DİRİLİŞ : DEVLET VE TOPLUM

A. Dağılma

Osmanoğulları ondördüncü yüzyıl boyunca küçük bir uç toplumundan başlayarak hoşgörülü ve âdil bir yönetim sayesinde, ve uç boyunun di-namizmini sürdürerek Tuna'dan Kızılırmak'a uzanan güçlü bir devlet yaratmışlardı. Devlet büyüyüp güçlendikçe Murat Bey "hüdâvendigâr" yani hünkâr diye anılır olmuş, hattâ Bayezİd Bey "sultan" unvanını kullanmaya başlamıştı. Bayezİd Bey'in sultanlığı sadece kitabelerin süslü dilinde değil, halkının ve komşularının ağzında da yer etmişti. Anadolu'nun ço-

ğunu kısa sürede ele geçiren Bayezid Bey "Sultan-ı Rum" diye biliniyordu, Roma (Bizans) ülkesinin sultanı, Bayezid Bey'İn Niğbolu'dan sonra Avrupa'da yankılar yaratan gücü batı Asya'da, İslâm dünyasında da tanınmıştı.

Fakat ondördüncü yüzyılın sonlarında Marmara ve Ege bölgelerinin bu güçlü devleti, İslâm dünyasını ve bütün Asya'yı ele geçirmeye niyetle-nen cihangir (yani dünya fatihi) Timur'un kudreti karşısında önemsiz sayılabilirdi. Timur, Cengiz Han ve oğullarının kurduğu muazzam Asya imparatorluğunu yeniden canlandırmak üzere yola koyulmuştu. Gerçi Timur Cengiz Han soyuyla ilişkisini öne sürüyordu, İlk parlayışı da Moğol imparatorluğunun dört ana kolundan biri olan Çağatay yurdunda görülmüştü.

Fakat Timur çoğunlukla Türkleşmiş ve Müslümanlaşmış bir ortamda yetişmişti. Hedefi sadece Cengiz Han devletini diriltmek değil, Asya fetihlerini İslâm kültürü içinde gerçekleştirmekti.

Bayezİd Bey Tuna ve Kızılırmak boylarını fethe çalışırken batı Türkistan'daki çıkış noktasından dünyaya bakan Timur'un ufku, Avrupa-Asya steplerindeki Altınordu yurduna, ilhanlı devletinin

kalıntılarının hüküm sürdüğü İran - Irak - doğu Anadolu bölgesine, Hindistan'a, nihayet Çin'e kadar uzanıyordu. Semerkand'daki merkezinden binlerce fersah uzaktaki fetihlerini planlayan Timur'un gözünde Bayezid Bey biraz gelişmiş bir akıncı devletinden, başka bir şey değildi. Kâfir içine gazaya çıkacağına, kendine "sultan" diye bu akıncı bey irisi, yoldaşı olması gereken diğer gazi beylerine saldırıp Anadolu'nun içlerini fethe kalkışıyordu. Al-tmordu, Çağatay, İlhanlı ellerini birleştiren ve Hindistan'ın Müslüman hü-

55

küradarlar elinde bulunan kuzey bölümünü de alan Timur, Çin'e sefer aç-madan önce batı Asya'daki Memluk ve Osmanlı devletlerine hadlerini bil-dirmeye karar verdi.

Tam bu sırada Bayezid Bey güney-doğu Anadolu'da Memluk devleti ile çatışmıştı. Batı Asya'nın bu iki önemli devleti yöresel çekişmelerini unutup birlikte hareket etmeye davranmadan, Timur, Memluk ordularını

ezip Suriye'yi işgal etti. Arkasından bir zamanlar İlhanlı devletine bağlı

olan doğu Anadolu merkezlerini ele geçirdi. Bayezid Bey amansız bir şekilde üzerine gelen bu muazzam gücü durdurabilmek için ülkesinin her bucağından topladığı ordusuyla 1402 yazında Ankara'da Timur'un önüne çıktı, fakat bu kudretli cihangire karşı koyamadı. Ankara'da sultan ve oğullarından bazıları, ünlü komutanlarından çoğu Timur'a esir düştüğü

gibi, kaçan Osmanlı şehzadelerinin peşine düşen Timur orduları Osmanlı

başşehri Bursa dahil, bütün Anadolu'yu ele geçirdi.

Timur'un gözünde batı Anadolu, İslâm dünyasının bir uç boyundan başka birşey değildi demiştik. Sanki esiri Bayezid Bey'e gaziliğin gereklerini öğretir gibi, Rodos şövalyelerinin elinde bulunan İzmir limanını da aldı Timur. Niyeti bu uç diyarını ülkesine katmak değil, kendi muazzam; Asya imparatorluğuna başeğen, Rumeli'nde gazaya çıkan akıncı beylerine bırakmaktı. Bu nedenle, Bayezid Bey'in kısa saltanatı sırasında yerlerinden ettiği beyleri tekrar beyliklerine döndürdü. Anadolu ve Balkanlar'da bir tek güçlü devlet değil, küçük küçük beylikler bırakmak isteyen Timur, esiri İken ölen Bayezid Bey'in şehzadelerinin bile ayrı ayrı yörelerde beylik

sürmesine göz yumdu. Ankara yenilgisinde savaş alanından kaçan şehzade Süleyman Çelebi kendini Rumeli'ne atmış, Mehmet Çelebi Amasya'ya, İsa Çelebi Balıkesir'e çekilmişti. Diğer Anadolu beyleri gibi bu üç şehzadeyi de kendine bağlı uç beyleri olarak tanıdı Timur. Bu uç diyarına çeki-düzen verdikten, yani tekrar birleşip güçlenmesini Önleyecek tedbirleri aldıktan sonra, bu defa Asya'nın öbür ucuna, Çin'e sefer hazırlığı için imparatorluğunun merkezi Semerkand'a döndü.

Anadolu seferinden az sonra, 1405'de ölen Timur'un muazzam ülkesi oğullarının ve torunlarının elinde Türkistan'da ve İran'da bir yüzyıl daha devam etti. Timuroğulları tarih sahnesinden çekilmeye yüz tuttuğu bir sırada torunlarından Babür, Türkistan'dan Hindistan'a geçti ve orada Timur soyunu tekrar parlak, güçlü, zengin bir imparatorluğun tahtına yük-seltti. Hint - Moğol devleti diye de bilinen bu Timuroğullan imparatorluğu, 16. ve 17. yüzyıllarda İslâm dünyasının üç büyük devletinden biri olarak hüküm sürdükten sonra, 19. yüzyılda İngiliz emperyalizminin elinde ömrünü tamamladı. Osmanlı tarihinin daha sonraki dönemlerinde Babür Şah'

in kurduğu Hint Timuroğullan devletinin sözü gene keçecek. Biz şimdi tekrar 15. yüzyıl başındaki Anadolu ve Balkanlar'a dönelim.

B. Toparlanma

Timur istilası Anadolu siyasal hayatını neredeyse bir yüzyıl öncesine, Rum Selçuklu devletinin çöküşündeki durumuna döndürmüştü. Fakat Timur'un arkasında bıraktığı Osmanlı şehzadeleri kendi aralarında hesaplaş-tıktan sonra beyliklerini birleştirdiler ve Osmanlı devleti tekrar kurulmuş

oldu. Onbeşincİ yüzyılda Timuroğullannın ateşi küllenirken, Osmanoğul-

îarı tarihin en büyük ve en uzun Ömürlü imparatorluklarından birini oluşturmaya devam ettiler. Osmanlı devletinin doğuş ve kuruluşu kadar, bu yeniden birleşmesinin de nasıl başarıldığı tarihin ilginç sorunlarından birisi.

On yıl kadar süren parçalanma döneminin olaylarını anahatlanyla gözden geçirelim. Timur, Bayezid Bey'in devletini dağıtmış, üç şehzadesine üç küçük parça bırakmıştı. Bunlardan

Mehmet Çelebi Amasya yöresinde beyliğe geldikten sonra çevresinde beliren bölük-porçük devletçikleri itaate almakla uğraştı. Diğer bir şehzade, İsa Çelebi, Bursa - Balıkesir yöresinde, Süleyman Çelebi Edirne'de hüküm sürüyordu. Bayezid Bey ile beraber Timur'a esir düşen Musa Çelebi ise babasının ölümünden sonra Timur'un izniyle Anadolu'da kalmıştı. Musa Çelebi önce îsa Bey'in elinden Bursa'yı

almaya çalıştı, bunu başaramayınca Balkanlar'a geçti. Amasya ve çevresinde gücünü İsbat eden Mehmet Çelebi az sonra îsa Bey'in üzerine yürüyerek Anadolu'daki Osmanoğlu topraklarını birleştirdi, hattâ babasına tâbi olmuş diğer beylikleri tehdide başladı. Mehmet Çelebi'nin böylece güçlenmesi üzerine Süleyman Çelebi 1406'da Edirne'den çıkıp Anadolu'ya geçti ve Ankara'ya doğru ilerledi. Bu sırada Musa Çelebi Eflak üzerinden Rumeli'ye ulaşmıştı. Geriden sarılmak tehlikesi İle karşılaşan Süleyman Çelebi Anadolu'yu bırakıp Edirne'ye dönmek zorunda kaldı. Musa Çelebi İlk ağızda yenilmesine rağmen, tekrar toparlanarak 1410'da Edirne'yi Süleyman Çelebî'nin elinden almayı başardı. Bu durumda Osmanoğulları İki ayrı yöresel devlet görünümüne girdi; Anadolu'da Mehmet Çelebi'nin iç

böige devleti ve Rumeli'de Musa Çelebi'nin uç boyu devleti. Fakat birkaç

yıl içinde Mehmet Çelebi üstüste İkİ defa Trakya'ya geçerek Musa Çelebİ'yi yendi ve 1413'de Osmanlı devleti tek sultanın buyruğunda birleşmiş

oldu.

Bu olayların ve gelişmelerin böylece sıralanması sorunu çözmeye, birleşmenin nasıl değil de neden sağlanabildiğini açıklamaya yetmiyor. Devletin ve toplumun yapısına eğilmemiz, bu yapıda birleştirici rol oynayan öğeleri saptamamız gerekiyor.

îlk adımda Osmanoğulları'mn çıkış noktasına dönelim. Devletin bir uç boyu toplumundan geliştiğini, uç boyunun yarım yüzyıl Rumeli'nde ilerlediğini —okuyucuyu bıktırmak pahasına— bir defa daha hatırlatıhm.

Fakat bu uç boyu, kendini besleyen bir iç bölgeye dayanmadıkça canlılı-

ğım, ataklığını sürdüremez. Balkanlar'da ilerleyen akıncılar henüz Rume-

li'nde bu ucu besleme görevini üstlenecek bir iç bölge yaratamamışlardı.

Rumeli akıncılarını destekleyen Anadolu idi hâlâ. Murat Hüdâvendigâr çağında akıncı beyleri Osmanoğullan'nın buyruğundan kopamadıkları gibi, dağılma döneminde de Edirne'de Süleyman Çelebi'nin ve daha sonra Musa Çelebi'nın etrafında toplanan gazı beyleri ergeç Anadolu ile tekrar birleş-

menin gereğine inanmışlardı. Bu birleşmeyi 1406'da Anadolu'ya geçerek Süleyman Çelebi'nin yönetiminde gerçekleştirmeyi denediler, olmayınca, 1413'de Mehmet Çelebi'nin Edirne'yi almasına uzun boylu direnmediler, hattâ el altından yardım bile ettiler.

Rumeli iç bölgeye muhtaç olduğu gibi Anadolu da uç boyuna muhtaçtı. Yoksa sadece Anadolu'da sıkışıp kalan bir beylik, değil Timur gibi bir cihangirle, Memluk sultanları gibi batı Asya'nın güçlü devletleri ile de başedemezdi. Nitekim daha sonraki yüzyıllarda Osmanlılar Safevî ve Memluk devletlerini ancak Balkanlar'ı tümü ile ele geçirdikten sonra nıağlub edebildiler. Bir zamanlar Bizans imparatorluğunda olduğu gibi, Osmanlılar İçin de Anadolu ve Balkanlar birbirini destekleyen, tamamlayan ka-natlardı. Demek ki Osmanlı devletinin iki bölgede birden gelişmesi, İki cephede çarpışmayı gerektirmesi bakımından zayıflık olarak görülse bile, aslında güçlenmeğe yardım ediyordu.

C. Osmanlı Düzeni

Devletin ve'toplumun yapısına daha yakından baktığımızda, Osmanlı

devletinin Balkanlar'da olsun, Anadolu'da olsun çevresindeki diğer dev-letlere göre üstünlükleri saptanabiliyor. Osmanlı yönetiminin yumuşak ve âdil olduğu, halkını hoş tutmağa çalıştığı söylenegelmiştir. özellikle Bizans'tan ya da Balkanlar'da devletlerden alınan yörelerde Osmanlı devletinin koyduğu kurallar ve getirdiği yükümlülükler halkı rahatlatıyordu.

Vergi düzenini açıklayan en eski Osmanlı belgeleri onbeşincİ yüzyıldan olmakla beraber, daha eski Bizans kaynaklan bu İddiayı doğruluyor. Meselâ

Selanik şehri ve yöresi bir süre Osmanlı elinde kaldıktan sonra Ankara yenilgini İzleyen dağılma döneminde tekrar Bizans eline geçmişti. Bizanslı yöneticiler Selanik'te alışılagelen Bizans vergilerini uygulayamadılar, çünkü kısa süreli Osmanlı yönetiminde halk daha düşük bir vergi yüküne alışmıştı. Halkın tepkisini göz önüne alan Bizans da Osmanlı usulü vergiler İle yetinmek zorunda kaldı.

Osmanlı yönetimi açısından üç değişik yöre saptanabilir. Birincisi uç

boyu ve akın alanı. Akın alaaı düşman elinde olan, akınlarla direnci kın-lan, ileride fethedilmeğe aday bölgeler; Osmanlı yönetimine değil, akıncı

beylerinin keyfine bağlı yerler, fkinci grup yöreler ise Osmanlı üstünlü-

ğünü kabullenmiş, Osmanlılarca karşı askerî ve malî yükümlülükleri olan yerler. 1340 civarında Karesi, Orhan Bey çağından beri zaman zaman Bi-58

zans, Murat Hüdâvendîgâr döneminde Bulgaristan ve Sırbistan bu durumda idiler. Bayezid Bey'in saltanatında bir ara Eflak da Osmanlılar'a ba-

ğımlı hale gelmişti. Bu yerler Osmanlı seferlerine katılma ve yıllık vergi verme yükümlülüğüne rağmen kendi iç düzenlerini koruyorlardı. Osmanlı

tarihînin akışında bu yarıbağımsız durum genellikle geçici İdi, yani eninde sonunda münasip bir fırsatta böyle bölgeler doğrudan Osmanlı yönetimine alınıyordu. Bulgaristan, Sırbistan, Arnavutluk, Bizans sırayla bu evreden geçerek Osmanlı egemenliğine girdi. Buna karşı, sürekli işgali güç olan dağlık bölgeler, meselâ Eflak, Buğdan, Erdel, ya da haraç karşılığı bağımsız kalması tercih edilen Ragusa (Dubrovnik) hiç bir zaman doğrudan doğruya Osmanlı yönetimine girmedi.

Osmanlı yönetimine girmek ne demekti? Daha önce değindiğimiz gibi fazla direnmeden Osmanlı eline geçen yörelerin yöneticileri Osmanlı düzeninde de Önemli rütbelere gelebiliyorlardı. Hıristiyan prensler ve asiller müslümanlığı kabul ettiklerinde Osmanlı sancakbeyi, paşası, veziri olabili-

yorlardı. Daha alçak rütbeli komutanların ve savaşçıların Müslüman olmasına bile gerek yoktu. Bunlar kendi yörelerinde tımarlı sipahi ya da zeametli olarak kalıyor ve böylece Osmanlı askeri sınıfına girebiliyorlardı.

Osmanlı eline geçen yöreler sancak denen yönetim ve komuta birim-lerine ayrılıyordu. Yaklaşık olarak şimdiki Türkiye'nin vilayetlerine kıyas-lanabilecek boyda olan bir sancak, kendi içinde yönetim bütünlüğüne sahipti. Osmanlı yönetimi, önce her sancaklık bölgenin geleneksel kurallarını, halkının devlete karşı yükümlülüklerini inceliyordu. Sonra bu geleneksel yükümlülükler, bazen olduğu gibi, bazen biraz yumuşatılarak bir

"sancak kanunnamesi" olarak saptanıyor ve ilan ediliyordu. Sancak kanunnamesi o sancakta hangi üründen ne oranda vergi alınacağını; çarşı, pazar, panayırda alınacak ticaret resimlerini; smaî üretimden alınacak payı; hangi suçların nasıl cezalandırılacağını ve ne gibi para cezalan alı-nabileceğini saptayan bir belge idi. Yani Osmanlı düzeninde her sancağın malî, idarî ve ceza kanunu, kendine göre, geleneklerini ve daha önceki yönetimin şeklini göz önüne alarak hazırlanıyordu.

Sancak kanunnamesi Osmanlı yönetiminin ilk adımı. İkinci adım İse sancağın sayımı, ya da Osmanlı dilinde "tahriri". Tahrir, sadece,nüfusun değil, törenin ekonomik gücünün sayımı aynı zamanda. Osmanlı sancak tahririnde her kent, kasaba ve köy tek tek sıralanıyor, her birinin nüfusu, toprakları, ürünleri ve ödenmesi gereken vergileri yazılıyordu. İnsan gücünü ve ekonomik üretimi sayan belgelere "mufassal defter" diyordu Osmanlılar.

Bundan sonraki adım ise mufassal defterde belirtilen üretim gücünden kanunnamelerde saptanan oran ve ölçülerde almacak vergilerin kimin tarafından toplanacağının saptanması. Kent ve kasabalarda ticaret ve sınaî

üretim önemli olduğundan, nakit olarak alınan vergiler çoğunluktaydı.

Köylerde ise arazi vergisi Osmanlı yönetiminde genellikle nakde dönüştürülmekle beraber, üretimden alınan vergiler mahsulün belli oranlarda payı

olarak, ödeniyordu — meselâ şu kadar koyundan bir koyun, şu kadar kile buğdaydan ya da arpadan şu kadar kile. Böyle aynî vergilerin üretimin yapıldığı yöreden çok uzağa taşınması hem çok güç, hem çok pahalı idi. Bu sebeple Osmanlı vergi sisteminin temeli, toplanacak gelirin kaynağında belirli kişilere aynlması idi. Bu devlet görevlileri nakit aylık ya da yıllık maaş

almak yerine görevli oldukları yerlerde, o yörelerin gelirlerinden pay alıyorlardı.

Günümüzde memura ödenen aylık paraya "maaş" diyoruz. Maaş, Arapça yaşama, geçinme parası demek, maişet ile aynı kökten. Aynı kavramı, yani kişiye geçinmesi için gelir ayrılmasını "dirlik" diye ifade ediyordu Osmanlılar. Osmanlı savaşçı, komutan ve beylerine ayrılan gelir kaynaklarına da dirlik, ya da tımar deniyordu. Tımar daha sonraları nispeten küçük dirlikler için kullanılır olmuştu, hattâ onaltıncı yüzyılda tımarların yıllık gelirinin 20.000 akçenin altında kalması kuralı kondu. Köylerde ödenen vergi geliri genellikle küçük dirlik sahiplerine dağıtılıyordu. Vergi geliri daha yüksek olan ve yönetimi daha güç olan kasabalar ise "zeamet", yani komutanlık adıyla subaşı (zaim, komutan) rütbesindeki görevlilere ayrılıyordu. Daha da yüksek vergi gelirine sahip ve yönetimi daha önemli kentler ise en yüksek rütbeli beylere, paşalara, vezirlere ve sultanın kendisine "mahsus", yani bu kişilere "hâs" idi. Sultana ayrılan hâslara İse sultan hâsları demek olan "havâss-i hümâyûn" deniyordu. Bu bağlamda sultan da diğer dirlik sahiplerinden farklı değildi denebilir.

Genellikle yanlış anlamalara yol açan bir noktayı vurgulayalım. Dirlik demek toprak, arazi demek değil, devlet geliri demek. Tımarlı sipahi de çiftlik ya da köy sahibi değil, köyün vergilerini alan kişi demek.

Dirlik gelirleri sadece üretimden alınan paylardan değil, aynı zamanda çarşı - pazar rüsumundan ve para cezalarından oluşuyordu demiştik. Yani dirlik sahibi kendine ayrılan vergi, resim ve cezalan toplarken aynı zamanda o yerin yönetimini de üstlenmiş oluyordu. Demek ki dirlik dağıtma yönteminin üç işlevi birdan var: dirlik, bir vergi toplama yöntemi oldu-

ğuna göre bir işlevi malî; dirlikler genellikle savaşçı ve komutanlara verildiğinden ikinci işlevi askeri; dirlik sahibi yöresindeki

halkın yönetimine karıştığından üçüncü işlevi de idarî.

Dirlik yöntemi Osmanlı yönetiminin temel taşı olduğundan bu düzenin özelliklerini ileride tekrar ele alacağız. Şimdi ele geçirilen yörelerde Osmanlı düzeninin uygulanmasının üçüncü adımına dönelim. Kanunnameler belli bir sancakta Osmanlı yönetim kurallarını sıralıyor, nüfus ve üretim sayımı olan tahrir sonuçlan mufassal defterlere işleniyor demiştik.

Son olarak tahrirlerde saptanan vergi, resim, ceza gelirleri çeşitli dirlik sa-

60

hiplerine dağıtılıyordu. Her sancaktaki dirlik sayısı değişik olmakla beraber, ne fada zengin ne fazla fakir, sıradan bir sancakta ortalama 80 -100

tımar, 10-15 zeamet ve en aşağı bir hâs bulunuyordu. Bir sancaktaki dirliklerin kimlere, hangi görevlilere ayrıldığını gösteren listelere de "icmal defteri" deniyordu. İcmal özet demek, mufassalın aksi.

Her sancakta en aşağı bir hâs vardı dedik, açıklayalım. Her sancakta sancakbeyine ayrılan gelirler sancakbeyi hâssı idi. Nispeten zengin sancaklarda, o sancağın bağlı bulunduğu beylerbeyine ayrılmış gelirler de olabildiğinden, böyle sancaklarda sancakbeyi hâssı yanında beylerbeyi hâssı içinde sayılan hâs gelirleri de vardı. Nihayet belli bir sancağın ya da bölgenin yöneticisi olmayan, devletin bütünüyle yönetimini sürdüren sultan ve merkezdeki vezirlere ayrılan hâslara da çeşitli sancaklarda rastlanabiliyordu.

En zengin, vergi gelirleri en yüksek sancaklardı bunlar. Ya çok önemli ticaret merkezleri, ya da maden, tuzla gibi yoğun gelir üreten kaynaklar havâss-ı hümâyûna katılıyordu genellikle.

Osmanlı yönetiminin bir özelliğine daha işaret edelim. Gerçi dirlik sahiplerinin yönettikleri bölge halkı üzerinde büyük otoriteleri vardı. Fakat dirlik sistemine paralel bir diğer yönetim şekli daha vardı. Her sancak merkezine ve diğer kasabalara kadılar tayin ediliyordu. Kadıların asıl işle-vinin Osmanlı kanunlarını ve şeriatı uygulamak olduğu muhakkak. Osmanlı kanunları devletin halkıyla ilişkisini, halkın yükümlülüklerini belirlediği için kadılar yönetime de katılıyorlardı, özellikle ceza kanununun uygulanmasında dirlik sahibi,

savaşçı ve komutanlar suçluların yakalanmasıyla görevlendirildikleri halde suçlulara ceza biçmek, para cezası alma-caksa miktarını saptamak kadıların işiydi. Demek ki askerlikten yetişen dirlik sahibi yöneticiler ile medreseden yetişen ve ayrı bir devlet kurumunu ve işlevini temsil eden kadılar, işbirliği yapmak ve birbirlerinin düzgün ve âdil çalışmasını denetliyerek sağlamak zorundaydılar.

Bu akılcı, etkili ve âdil yönetim biçimi Osmanlı eline geçen halkın rahatlamasında, emniyet ve güven içinde yaşamını sürdürebilmesinde en önemli unsur sayılabilir. Gerçi diğer Anadolu beyliklerinde de hemen hemen aynı düzen uygulanmaktaydı, fakat özellikle Rumeli'nde, yani yarı -

feodal Balkan devletlerinden alman yörelerde Osmanlı yönetiminin sıkıca yerleşmesi, Timur istilasında bile Osmanlılar'ın bu yörelerde tutunabil-mesi, uykuladıklan yönetimin tutarlılığı ve güveni ile açıklanabilir.

Ç. Kapıkulları

Dirlik yöntemi devletin vergi toplamasını kolaylaştırıyor, düzenli bir orduyu besliyor, aynı zamanda ülkenin asayiş ve güven İçinde yaşamasını

sağlıyordu. Dirlik yönteminin askerî işlevine eğildiğimizde bir başka özelliğine daha rastlıyoruz. Savaşçı ve komutanlara ayrılan vergi gelirleri, ordu 61

mensuplarının kendi bütün masraflarım karşılayarak seferlere katılmalan için veriliyordu. Her savaşçı, her tımarlı sipahi kendi atını, silahlarını ve diğer gereklerini kendi temin edip sefer ilanında bağlı bulunduğu sancakbeyinin yanında toplanıyordu. Bu dediğimiz en düşük derecede tımarlılar için. Zamanla yavaş yavaş değişen bir alt sınırın üstünde gelire sahip tımarlılar, kendilerinden başka "cebeli" denilen savaşçıları da sefere getirmekle yükümlüydüler. Onbeşinci yüzyılda en düşük gelirli tımarların yıllık hasılatı 1.000-1.500 akçe dolayındaydı. Bu miktarın iki misli yıllık geliri olan tımarlı İçin cebeli (yani silahlı) asker getirmek yükümlülüğü başlı-yordu.

Tımar geliri arttıkça tımarlının beslemekle, atını - silahını sağlamakla yükümlü olduğu cebeli sayısı da artıyordu. Daha sonraları en düşük tımar geliri 2.000 akçe olarak saptandığında, cebeli sayısı her 2.000 akçelik artış

için bir tane olarak belirleniyordu. Meselâ 10.000 akçe yıllık geliri olan tımarlı, 4 cebeli ile beraber katılıyordu sefere. Yıllık hâs geliri 100.000-150.000 akçe dolayında olan bir sancakbeyi İse 50-75 cebeli getirmekle yükümlüydü. Yüksek gelire sahip beylerin, paşaların, vezirlerin ve nihayet sultanın yıllık gelirleri ile orantılı olarak beslemekle yükümlü oldukları

savaşçı sayısı ise yüzleri, hattâ binleri bulabiliyordu.

Demek ki Osmanlı ordusu sadece dirlik sahiplerinden değil, bunlann bakmak ve gereklerini sağlamakla yükümlü oldukları cebelilerden oluşuyordu. Kimlerdi bu cebeliler? Bir tımarlı sipahi yanında bulundurduğu, sefere götürdüğü üç - beş cebelisini herhalde o yörenin delikanlılarından, yiğitlerinden seçiyordu. Daha büyük sayıda cebeli besleyen beyler ve pa-

şalar ise çeşitli kaynaklardan, meselâ esirlerden sağlıyordu konak, ya da Osmanlı tabiriyle kapı halkını. Hattâ çoğu komutan, vezir ve sultanın kendisi kapılarını kullardan, yani doğrudan kendilerine bağlı kişilerden oluşturmayı yeğliyordu.

Kapıkulu terimi genellikle sadece sultanın kulları için kullanılır. Osmanlı devletinde en önemli, en büyük kapı, sultanın kapısıydı şüphesiz.

Fakat en küçük tımarlı dışında dirlik sahibi herkesin kendine göre bir kapısı olduğu unutulmamalı. Sultanın kapı halkının sayısı binlere ulaşıyordu, vezirlerin paşaların kapılan İse yüzlere. Hem iç Asya siyasal - askeri geleneğinde, hem İslâm devletlerinde kullardan, kölelerden özel asker beslemek çok uzun bir geçmişe dayanıyor. îslâm tarihinde özellikle Abbasi halifeleri "memluk", yani mülk olan, sahip olunan kişilerden ordu kurmuşlardı. Daha sonraki bütün İslâm devletlerinde aynı yönteme rastlanıyor.

Ailesinden yerinden - yurdundan kopmuş memluklardan, kullardan ordu kurmak bu askerlerin doğrudan doğruya sahiplerine bağlanmasını sağlamak İçin bulunmuş bir yöntem. Ama bu memlukların, efendilerini altet-tikleri, hattâ onüçüncü yüzyılda Mısır'da ve Hindistan'da kendi kendile-

rine devlet kurduklan da görülmüştü İslâm tarihinde.

tç Asya geleneği ise biraz daha değişik. Avrupa - Asya steplerinin siyasal geleneğinde hakanlar kişinin dinine, diline, ırkına göre değil, yararlılığına göre rütbe veriyorlardı. Orta Avrupa'yı fetheden Atilla'nın Hun imparatorluğunda olsun, Göktürk, Hazar gibi Türk devletlerinde olsun, her dinden ve cinsten savaşçı ve komutan bulunuyordu. Hattâ hakan cinsi ne olursa olsun en usta, en yiğit savaşçılardan kendi Özel bir maiyyet de besliyordu.

Osmanlı kul sistemi iç Asya ve îslâm siyasal - askerî geleneklerinin yeni bir birleşimi sayılabilir. Yukarıda değindiğimiz gibi akınlarda ele ge-

çirilen esirlerden bazılan müslüman olarak sultanın, paşaların, beylerin kapı halkını oluşturuyorlardı. Sultan, kendi kapısındaki savaşçılara "yeni-

çeri" admı vermişti. Büyük bir ihtimalle Bayezid Bey çağında sultanın kapısına seçkin kul ar sağlamak için yeni bir yöntem, bulundu. "Devşirme"

denen bu yöntemle sultan, ülkesi dışından, akınlardan elde edilen esirlerin yanı sıra, kendi halkından da kul topluyordu. Müslüman halktan kul dev-

şirilmesi şeriata aykırı olduğundan sadece müslüman olmayan halktan toplanıyordu devşirme. Aslında müslüman olmayan halktan sultana kul olmak üzere delikanlıların devşirihnesi de şeriata aykırı ama, devşirme yönteminin geliştiği sıralarda Osmanlı kanunlan ve kuralları her zaman şeriata uymuyordu.

Akınlarda bol sayıda esir toplantıdığına göre neden acaba Bayezid Bey devşirme yöntemini çıkardı ortaya? önce tekrar hatırlatalım, memlukları

ya da Osmanlı kapıkullannı, donanmada küreğe konan ya da çiftliklerde çalıştırılan ırgat esirlerle, veya konakta ev hizmetinde kullanılan kölelerle bir tutmamalı. Memluklar ve kapıkulları özel olarak talim ve terbiye görmüş, askerlikte usta kul ardı. Hattâ içlerinde en akıllı, en becerikli, en yararlı olanlar yüksek rütbelere getiriliyordu. Mısır Memluk sultanlığının kölemen atlıları ve Osmanlı yeniçerileri tarihin en zorlu savaşçıları arasında sayılır. Kul arın bu özel eğitim ve terbiyeye genç yaşta basmaları

tabii tercih edilecek bir şeydi. Üstelik akın alanlarında gelişi güzel toplanmış esirler yerine seçerek kul devşirmek çok daha akıl

kân. Devşirme yönteminin ortaya çıkmasının sebebi bu olsa gerek.

Devşirme belli kurallara göre uygulanıyordu. Akınlarda ele geçirilen esirlerden beşte biri sultanın sarayına ayrıldığı İçin bunlara Frasça penç -

yek (beşte bir)'ten bozma pencik deniyordu. Devşirme yönteminde ise 40

delikanlıdan biri alındığından, ilk zamanlarda gene Farsça çihil-yek (kırkta bir)'den bozma çilik dendiği görülüyor. Kırkta biri devşirmek için sultanın kapı halkının, yeniçerilerinin subaylarından biri görevlendiriliyordu. Bu subay müslüman olmayan halkın yoğun olduğu köyleri dolaşıyor, delikan-lılan karşısına alıp güçlü - kuvvetli, güler yüzlü, iyî huylu, akıllı görünüşlü, içinin güzelliği dışına vurmuş, 12-18 yaş arasında gençleri sultan namına 63

topluyordu. Üniversite seçme ve yerleştirme sınavı kadar geçerli bir yöntem değil belki, ama Osmanlılar "ilm-i kifâye"ye, yani dış görünüşünden kişinin cevherini keşfetmek usulüne inanmışlardı. Bir aileden birden fazla, bir köy ya da kasabadan kırkta birden fazla genç alınmıyordu. Dul anasına bakan, ailesinin geçimini sağlayan delikanlılar da evlerinde bırakılıyordu.

Bu ilk seçim. Devşİrilen gençler tekrar inceleniyor, içlerinde en seçkinleri sultanın sarayında yetiştirilmek üzere ayrılıyordu. Diğer devşirme gençler Anadolu'da Türk ailelerinin yanında Türkçe'yi ve Müslümanlığı

öğrenip güçlü - kuvvetli yetiştirildikten sonra acemioğlanı olarak yeniçe-

riliğe adım atarken, ikinci elemeyi kazanıp saraya alınan seçkinler usta savaşçıların ve değerli hocalann nezaretinde çok sağlam bir eğitim görüyorlardı. Bu kadar iyi yetişmiş gençler daha sonra yeniçeri subayı olarak gene sultanın kapıkulları arasında hizmet gördükten sonra, subaşı ya da bey olarak taşrada dirlik alıyordu.

Devşirme, sadece sultana mahsus bir kul sağlama yöntemiydi. Paşaların ve beylerin ülke içinden devşirme toplamasına izin yoktu. Bununla beraber ülke halkından kimisi kendi İsteğiyle, gönüllü olarak bey kapılarına yanaşıyor, beylere "bende" oluyordu.

Her dirlik sahibi kendi kapıkullarma bakmakla yükümlüydü demiştik.

Sultan da kendi havâss-i hümâyun ve pencik gelirinden kapıkullannm atlarını, silahlarını, zırhlarını, giyimini - kuşamını sağlıyor, ayrıca bunlara

"ulufe" denen bir ücret ödüyordu. Kapıkullannm bütün masrafları efendileri tarafından karşılandığı için ulufe oranları çok yüksek değildi.

Kul bulundurma usulü, dediğimiz gibi, Osmanlı icadı değildir. Osmanlı icadı olan devşirme. Daha Osman Bey zamanında bile beylerin kullan vardı. Osman Bey'in kullarından bazıları da önemli komutanlar arasında sivrilmîşti. Fakat Bayezid Bey çağında Osmanlılar, kapıkulu usulünü

en geniş ve düzenli bir şekilde uygulamaktaydılar. Timur sarsıntısından sonra. Osmanlı konak ve saraylarında yetişmiş yüzlerce yeniçeri ve kapıkulu için devletin bir an önce kendini toplaması çok önemliydi. Makedonya'da uç boyundaki akıncı beyleri, Amasya ve Bursa'daki ulema ve Türk asıllı beyler Osmanlı birliğinin gerçekleştirilmesini ne kadar istiyorlarsa, sultanın kulları ve kulluktan yetişme bey ve paşalan da en az onlar kadar istiyorlardı bunu. Ulema ve Türk beyler başka beyliklerde de hayatlannı

sürdürebilirlerdi. Osmanlı kapıkulları İse ancak Osmanlı devleti dirildi-

ğinde, sultan güçlendiğinde tekrar eski rütbelerine, mevkilerine kavuşa-caklardı.

Kısaca tekrarlayalım: Osmanlı devletinin Timur istilasını kısa sürede atlatabilmesinde, kendini toparlayabilmesinde hem halkın, hem kapıkullannm, hem akıncı beylerinin hevesi ve İsteği Önemli rol oynadı.

D. Şehzade Çekişmeleri

Tarihin akışına dönmeden Önce şimdiye kadar İhmal ettiğimiz bir konuyu ele alalım. Ondördüncü yüzyıl boyunca Osmanlılar komşularının taht kavgalarından faydalanmışlardı. Karesi, Bizans, Bulgaristan, Sırbistan üzerinde Osmanlı hakimiyeti kurulmasında bu devletlerin iç çekişmeleri Osmanlılar'ın ekmeğine yağ sürdü.

Osmanoğullan'nın kendilerine baktığımızda. Timur "İstilasına kadar Önemli bir taht kavgası ile karşılaşmıyoruz.

Bu, Osmanlı şehzadelerinin komşu ülkelerdeki prenslere göre daha uysal, daha itaatli olmasından değİL Üstelik Osmanlı siyaset anlayışı da diğer Anadolu beyliklerinden farklı değildi bu bakımdan. Osmanlı ülkesinde de memleket sadece beyin değil, beylik ailesi üyelerinin ortak hakimiyetinde sayılıyordu

Bu hakimiyet anlayışının gereği olarak ilk zamanlar ülke toprağının yönetimi sadece bey ailesi üyelerine, şehzadelere veriliyordu. Uç boyu bunun dışında idi; uçlarda akıncı beyleri hüküm sürmekteydi. Ama iç böl-gekrde sancak beyliği şehzadelere mahsustu uzun süre. Şehzade küçük yaşta olsa bile yanına bir lala katılıp sancakbeyliğine gönderiliyor, küçük yaştan beyliğe alışması, bey olarak yetişmesi amaçlanıyordu. Her şehzade bey olmak üzere yetiştirildiği halde ancak bir tanesi beyliğe geçecekti.

Hangi şehzadenin bey olacağını saptayan bir kural da yoktu.

Orhan Bey Osman Bey'in yerine geçtiğinde ağabeyinin beylikte gözü

olmadığı söylenir. Orhan Bey öldüğünde ise Süleyman Paşa'nın bir kazada Ölmüş olması sebebiyle Murat Bey en tecrübeli, en bilgili şehzade olarak babasının yerini aldı. Bu dönemin tarihi epey karardık olmakla beraber, anlaşılan küçük kardeşleri bunu kolay kolay kabullenemediler. Murat Bey'in ilk yıllarda iki küçük kardeşiyle çarpıştığı ve onlan öldürttüğü sanılıyor. Daha sonra kendi oğlu Savcı Bey'in isyana kalkıştığı ve ağabeyi Bayezid Bey tarafından yakalanarak ortadan kaldırıldığı biliniyor. Bayezİd Bey'in kendisi, babası Kosova'da şehit düştüğünde, kardeşi Yakup Bey'İ

beylik tahtında hak iddia etmesine fırsat bırakmadan çabucak öldürttü.

Yani, ondördüncü yüzyıl boyunca Osmanlı şehzadelerinin beylik çekişme-lerinin uzun boylu İç savaşa dönüşmeden halledilmiş olması biraz da tesadüflerin eseriydi diyebiliriz.

tç Asya siyasal geleneğinde hangi bey ailesi mensubunun beyliğe ge-

çeceğinin saptanmamış olması biraz garip sayılabilir. Step devletlerinde hakan öldükten sonra mirasçılarının hesaplaşması sonucunda en değerli, en cesur, beyliğe en layık olanı ortaya çıkmış

oluyordu diye savunulabilir bu belirsizlik. Fakat beylik adaylarının çekişmesi düello gibi sadece kendi aralarında kalmıyor, iç savaşa bile dönüşebiliyordu. Bu siyasal geleneği **65**

süıdüren devletlerin çoğu uzun ömürlü olmuyor, bir-ikİ nesil içinde par-

çalanıp dağılıyordu.

Osmanlılar ilk defa Timur'un elinde bölündüklerinde bu tecrübeyi ge-

çirdiler. Nihayet Çelebi Sultan Mehmet kardeşlerini mağlub edince dağılma tehlikesini atlatabildiler. Fakat şehzade kavgaları daha İki yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli gerçeklerinden biri olarak karşımıza çıkacak. Ancak 17 yüzyılda Osmanlılar'ın yeni bir tahta geçiş usulünü benimsemele-riyle şehzade çekişmeleri sona erebüdi.

66

VI. TEMKİNLİ BÜYÜME DÖNEMİ

A. İç Düzenin Sağlanması

Taht Kavgaları

Çelebi Sultan Mehmet 1413'de devleti ele geçirip tek başına sultan olduktan sonra Osmanlıların iç düzenle ilgili sorunları ortadan kalkmadı.

Bundan sonraki on yıl süresince, hem Mehmet Fin geri kalan, saltanatında, hem oğlu Murat II'nin ilk yularında, Osmanlı devletinin başlıca derdi iç durumu yatıştırmak, sükûn ve huzuru sağlamaktı. Bir önceki bölümde Osmanlı yönetiminin tutarlılığını, beylerin ve halkın devletin yeniden kurulması için gösterdiği hevesi övmüştük. Ne var ki, 1413 -1423 arasındaki on yıl içinde Mehmet I ve Murat II üç önemli saltanat kavgasına karışmak zorunda kaldıklarına göre, Osmanlı toplumu içinde bu iç çatışmaları

destekleyen çelişkiler ve dalgalanmalar olduğu da muhakkak.

Çelebi Sultan Mehmet, Timur istilasından sonra Osmanlı topraklarında beylik davasına girişen kardeşlerini altetmeyi basardı, fakat arkasından diğer kardeşi Mustafa Çelebi çıktı ortaya. Mustafa Çelebi, Musa Çelebi gibi Timur'a esir düşmüştü. Fakat Musa Çelebi Timur'un izniyle Anadolu'da kaldığı halde, nedense Mustafa Çelebi Semerkand'a kadar gitmişti. Bir süre sonra Mustafa Çelebi'nin Anadolu'ya döndüğü ve Karaman ülkesinde kaldığı anlaşılıyor. Daha sonra Mustafa Çelebi Eflak'a ge-

çip oradan Osmanlı toprağına girdi ve 1419fda Rumeli'nde saltanat İddia-

sını ortaya koydu. .Bu sırada Mustafa Çelebi Önemli bir kuvvet toplama-ya fırsat bulamadan, Çelebi Sultan Mehmet'in ordusu İle Rumeli'ne geçmesi üzerine Selanik'te Bizans'a sığınmak zorunda-kaldı. Mustafa Çelebİ'aûı beylik iddiası fazla parlamadan bastırıldıysa da Bizans, sultanın kardeşini Önemli bir koz olarak elde tutuyordu. Gerçi Osmanlı tarihleri Mustafa Çelebi olduğunu söyleyerek ortaya çıkan bu kişinin sahte olduğunu,

«düzmece» olduğunu İleri sürerler, fakat Çelebi Sultan Mehmet'in durumu ciddiye aldığı, kardeşinin salıverilmemesİ için Bizans'a yıllık para ödemeyi kabul etmesinden anlaşılıyor.

tki yıl sonra Çelebi Sultan Mehmet nisbeten genç yaşta olduğu hal-67

de aniden ağır hastalandı ve Edirne'de öldü. Osmanlı vezirleri, büyük şehzade uzakta, Amasya'dakİ sancağında iken sultanın ölümünün duyulmasıyla karışıklık çıkabileceğinden çekindikleri için Murat Bursa'ya ulaşa-na kadar durumu gizlediler. Murat II Bursa'da sultan oldu, fakat tahtına sağlam oturabilmesi kolay olmadı. Genç Sultan Murat babasının Bizans'la yaptığı zorunlu anlaşmayı kabul etmediğinden, amcası Mustafa Çelebi serbest burabildi ve Rumeli'nde tekrar saltanat davası bayrağını açtı. Mustafa Çelebi 1419'da Rumeli'nde fazla destek bulamamışken iki yıl sonra çok daha başarılı oldu, Balkanlar'ın meşhur akıncı beylerini etrafına top-layabildi. Akıncı beyleri acaba yeğenine göre daha yaşlı, daha tecrübeli olduğu için mi Mustafa Çelebi'yi desteklediler bu sefer? Sebep ne olursa olsun, belli ki Mustafa Çelebi'nin tahttaki iddiasını Sultan Murat'tan daha haklı görenler az değildi,

Rumeli beylerinin desteklediği Mustafa Çelebi, yeğeninin üstüne gönderdiği orduyu Edirne yakınlarında dağıttı, hattâ bu askerleri kendi tarafına çekmeyi başardı. Arkasından kendisi Anadolu'ya geçip yeğenini Bursa'dan çıkarmaya niyetlendi. Mustafa Çelebi'nin Rumeli ordusu İle .Sultan Murat'ın Anadolu ordusu Ulubad dolaylarında, herbiri nehrin bir yakasında, karşı karşıya geldi. Daha İki ordu arasında çatışma çıkmadan Sultan Murat Rumeli ordusu beylerini kendi tarafına çekmeyi, hiç olmazsa Mustafa Çelebi ordugâhında

belirsiz ve kararsız bir hava esmesini sağladı. Bu durumda ordugâhı dağılan Mustafa Çelebi tekrar Rumeli'ye çekildi nihayet arkasından yetişen Sultan Murat'ın askerleri tarafından yakalanarak, 1422'de Edirne'de idam edildi.

Sultan Murat, Mustafa Çelebi olayının parlamasından Bizans'ı mesut tuttuğundan, amcasını ortadan kaldırdıktan sonra derhal KostantİnİYye üzerine yürüdü ve sıkı bir muhasaraya başladı. Bu sırada ikinci bir saltanat davası ile karşılaştı Sultan Murat; küçük kardeşi şehzade Mustafa Çelebi'

nin beylik iddiasıyla. Murat II babasının Ölümü üzerine Bursa'ya koşup tahta çıktığında Hamid'de sancakbeyi olan şehzade Mustafa canını emniyete almak için Karaman'a sığınmıştı. Ağabeyi ordusu ile Trakya'ya ge-

çip önce amcası ile, arkasından Bizans'ı muhasara ile. meşgul iken küçük şehzadenin lalası. Karaman ve Germiyan beyleri, Bizans'la anlaşarak durumdan faydalanmaya çalıştılar.

önce Bursa üzerine yürüdü şehzade Mustafa, sonra tznik'i alarak saltanatını ilân etti. Fakat şehzadenin destekleyicileri, Sultan Murat'ın Anadolu'ya geçen kuvvetleri karşısında tutunamayacaklarını kestirdiler; Mustafa Çelebi'nin lalası, şehzadeyi tznİk üzerine varan Sultan Murat'a teslim etti Amcasından bir yıl sonra kardeşi Mustafa Çelebi'yi de İdam ettiren sultan, nihayet babasının ölümünden iki yıl sonra tahtında rahat oturabüdi. Bu konuyu bırakmadan, Sultan Murat'ın daha küçük, san-

cakbeyliğine bile çıkmamış İki kardeşini de her İhtimale karşı kör ettirdiğini belirtelim.

Çelebi Sultan Mehmet'i ve oğlu Sultan Murat'ı uğraştıran bu saltanat kavgalarından da anlatılıyor ki Osmanlı tahtı, beylerin, komutanların desteğini kazanabİlen rakiplere açıktı. 8u durumda sultanın da devletin ileri gelenlerini hoş tutması, vezirlerini ve beylerini önemli bir denge unsuru olarak kabullenmesi gerekiyordu. Her biri namlı bir sülalenin temsilcisi olan bu beylerin gücünü kısıtlayabilmek için Sultan Murat'ın daha sonraki yıllarında, özellikle oğlu Fatih Sultan Mehmet'in döneminde, kulluktan yetişerek sarayda terbiye görmüş bendelerin önemli mevkilere ge-tirildikleri, sultan kapısının güçlendirildiği görülüyor.

Ankara bozgunundan başlayıp 1423 yılına kadar süren saltanat kavgalarının bir sonucu da, tahtı ele geçirmeye uğraşan rakiplerin komşu dev-letlere ödünler vermek zorunda kalmasıydı. Çevreden destek bulabilmek için çeşitli şehzadeler Bizans'a, Sırbistan'a, Eflak'a, Arnavutluk beylerine Yıldırım Bayezid devrinde ele geçirilmiş arazi ve kentleri geri vermeye mecbur oldular. Nihayet Çelebi Sultan Mehmet, kardeşi Mustafa Çelebi'

nîn serbest bırakılmaması İçin Bizans'a para ödemeyi de kabullendi. Gene bu saltanat çekişmeleri sırasında Osmanlı deniz gücünün eksikliği de kendini hissettirdi. Sultan Murat'ın, amcası Mustafa Çelebi ile çatışmasında, orduların Çanakkale Boğazı'nı geçmesi ancak yabancı donanmaların desteği ile sağlanabiliyordu, önce amcasının Anadolu'ya geçmesini önleye-bilmek için, Ulubad'daki karşılaşmadan sonra da kendisi Trakya'ya yürü-yebilmek İçin, Sultan Murat Foça'daki Ceneviz kolonisinden yardım istedi. Ceneviz valisi Sultan Murat'a gemi sağlamakla kalmadı, Edirne'ye yürüyen orduya da kendi askerleri İle katıldı. Bu yardım karşılığında ise Cenevızliler'in ödemekte olduğu yıllık haraç affedildi. Taht kavgaları böylece sultanın sadece içte vezir ve beylerine karşı değil, dışarda komşularına göre de zayıflamasına yol açtı.

Şeyh Bedrettin Olayı

Çelebi Sultan Mehmet, bir bakıma saltanat rekabetinden de daha önemli sayılabilecek bir ayaklanmayla da uğraşmak zorunda kaldı. Bu ayaklanmanın önderi olan Şeyh Bedrettin aslında bu dönemde Osmanlı

ülkesinde yetişen en değerli âlimlerden biridir. Osmanlı uç boyunun Rumeli'ye geçmesinden sonra Edirne yakınlarında kadılık yapan bir âlimin oğlu olarak yetişen Şeyh Bedrettin, Bursa'da ve Konya'da Anadolu'nun ileri gelen medreselerinde okuduktan sonra tahsilini o devrin en Önemli ilim merkezi olan Kahire'de sürdürdü. Mısır'da medrese eğitiminin yanı

sıra tasavvufa da daldı.

Osmanlı ülkesi Timur'un Anadolu'dan ayrılmasından sonra şehzade-69

lerin çekişmesine sahne olurken, Şeyh Bedrettin de Anadolu'ya dönmüş, çeşitli şehirlerde ilminin derinliği yanında hoşgörülü, eşitlikçi

fikirleri ile de kendini tanıtmıştı. Nihayet Edirne'ye dönen Şeyh Bedrettin'in ünü arttıkça kendisine uyan müridlerî de çoğaldı. Musa Çelebi I410'da Edirne'yi ele geçirdikten sonra şeyhi kendine kadıasker (kazasker), yani devlet kadısı yaptı. Şeyh Bedrettin hakkında Osmanlı yazarları din sınırını aştığını eşitlikçi görüşlerinin devlet ve toplum düzenini bozucu, hattâ ah-

lâk dışı olduğunu ileri sürerler. Başarısız bir ayaklanmanın doğal sonucu sayılabilir bu hücumlar. Şeyh Bedrettin'in görüşleri ve tutumu bu kadar aşın olsaydı, kazaskerliğe gelmesi çok garip kaçardı. Bununla beraber şeyhin dir. ve toplum görüşlerinin tasavvuf yoluyla esnekleştiği, ulemanın kesin ve katı kuralları yerine dinler ve toplumsal bölünmeler arasındaki farkları gidermeye yönelik bir şekilde geliştiği anlaşılıyor.

Aslında uç boylarında, bu arada Osmanlı ülkesinde din anlayışı toplumun niteliği dolayısıyla zaten esnek sayılabilirdi. Ondördüncü yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunda dinler arasında pek fark olmadığı, fakat müslümanhk en son gelişmiş din olduğundan hıristiyan ve yahudilerin de ergeç müslümanlık içinde birleşeceği görüşü ağır. basıyordu. Bu dönemlerde hem Osmanlı toplumunda, hem diğer Anadolu beyliklerinde en sık kullanılan İsimler de bu hoşgörülü tutumun bîr belirtisi sayılabilir. Meselâ Murat Hüdavendigâr oğullarına başlıca peygamberlerin adlarmı vermişti.

Mehmet ve Mustafa Çelebilerin yanında Süleyman, İsa ve Musa Çelebilerin isimleri Murat Bey'İn oğullarına bilinçli olarak hep tek tanrılı dinlerin peygamberlerinin adlarını seçtiğini gösteriyor. Anadolu ve Balkanlar'daki müslümanlar arasında bu dönemde Yahya, Yakup, Yusuf gibi yaııudiliğin ve hıristiyanlığın kutsal kitaplarından gelen isimlerin yaygınlığı da uç boylarında dinlerin kaynaşması ile açıklanabilir. Üstelik hem Osmanlı bey ailesi mensupları, hem akıncılar ve diğer müslüman halk arasında hıristiyan ailelerden kız almak çok olağandı. Şeyh Bedrettin'in annesinin de Rum asıllı olduğu söylenir.

Uç toplumunun esnekliği içinde Şeyh Bedrettin'in eşitlikçi tutumuna şaşmamak gerek. Fakat anlaşılan Musa Çelebi ve kazaskerinin, Rumeli'

nin ünlü beylerine karşı belki de bu eşitlikçi görüşlerden kaynaklanan davranışları sonucunda Çelebi Sultan Mehmet Rumeli'ni ele geçirmeyi ba-

şarmıştı.

Musa Çelebi'nin ölümünden sonra Bedrettin'in müridleri üzerindeki etkisi tehlikeli görüldüğünden, şeyh İznik'te göz hapsinde oturmaya gönderildi Bedrettin'in kendisi İznik'te oturadursun, ünü ve görüşleri Osmanlı toplumunun çeşitli yörelerinde, özellikle yeni müslümanlaşmış ya da müslüman olmayan halk arasında, bir de toplumun yamacında kalan alevî Türkmen grupları içinde yayılmaya devam ediyordu. Şeyh Bedrettin'in halifeleri, yani temsilcileri, Aydın ve Saruhan'da ayaklanmaları baş-

70

latifken şeyhin kendisi İznik'ten Isfendiyar Bey'in ülkesine, oradan Karadeniz'i aşıp Rumeli'ne geçti ve burada taraftarlannı yanına topladı. Çelebi Sultan Mehmet İse Önce Ege bölgesindeki ayaklanmaların üzerine ordu gönderdi, sonra 1419'da Şeyh Bedrettin'i de yakalatıp idam ettirdi.

Yeni bir toplum düzeni yaratmak üzere gelişen bu dinî - siyasî hareket böylece fazla dallanıp budaklanmadan bastırılmış oldu.

Saltanat kavgalarının bir özelliği, gereğinden fazla kanlı olmamasıy-dı. Garip görünebilecek bu sözü açıklayalım. Taht rakipleri doğal olarak mümkün olduğu kadar çok bey, komutan ve askeri kendi taraflarında bulundurmaya gayret ediyorlardı. Fakat hem beyler, hem asker için hangi rakibin saltanatı kazanacağından çok, çarpışmayı ve kayıpları en azında tutabilmek önemliydi. Rakiplerin orduları karşılaştığında, iki taraf birbirini tartıyor, bir ordu öbüründen güçlü görünürse karşı taraf çatışmaktan kaçınıp güçlü tarafa katılabiliyordu. Sultan Murat ve amcası Mustafa Çelebİ'nin ordularının iki defa karşılaşmasında da aynı şey olmuş, şiddetli bir iç savaştan kaçınılmıştı. Şeyh Bedrettin ve halifelerinin ayaklanmaları ise öyle değil. Bunlar çok şiddetli bir şekilde bastırıldı. Nitekim daha ileride de dînî - siyasî hareketlerin en ağır, en kanlı çatışmalara yol açtığı görülecek.

Müslümanlığın çakış noktasından beri ümmet hem devleti, hem toplumu İfade eden bir kavram olduğundan, yani müslüman ümmeti hiç olmazsa Medine'ye hicretten sonra siyasal bir bîrim olarak geliştiğinden, islam tarihinde toplumu düzeltmek, değiştirmek İddiasıyla ortaya çıkan haıeketterin dînî görüşlerle pekiştirilmesi, ya da tersine dinî görüşler ileri süren hareketlerin siyasal amaçlara yönelmesi oldukça sık rastlanan durumlardır. Osmanlı tarihinde de Şeyh Bedrettin olayı son olmayacak, Safevî dinî hareketinin siyasal ve toplumsal etkileri, onaltıncı yüzyılın başlıca sorunları arasında yer alacaktır.

B. Genişleme Siyasetine Dönüş

Anadolu Beylikleri ile İlişkiler

Çelebi Sultan Mehmet ve oğlu Sultan Murat çağlarında bir yandan'

İç kargaşa sürerken, bir yandan Osmanlı sultanlarının Türkistan - İran -

Azerbaycan'da hüküm süren Tİmuroğulları'na karşı başı eğikti hâlâ. Bu donemde komşuları ile iyi geçinmek neredeyse zaruret olmuştu Osmanlılar'a. Daha önce Süleyman Çelebİ'ye tâbi olup Rumeli'nde sancağa gönderilen Aydınoğlu Cüneyt Bey, Çelebi Sultan Mehmet'in Musa Çelebi ile çatışması sırasında İzmir'e kendi beyliğine dönmüş olduğu halde affedil-miş, tekrar Niğbolu sancakbeyliği verilmişti kendisine. Böylece Yıldırım 71

Bayezid döneminde işgal edilen Anadolu beyliklerinden sadece Saruhan ve Aydın Osmanlı eline girmiş, diğerleri ile barışçı ilişkiler sürdürülmüştü.

Gene 1413'te Çelebi Sultan Mehmet Rumeli'nde iken Karamanoğullan Osmanlı toprağına girmiş, Bursa'ya kadar ilerlemişti. Bu durumda sultan Karaman'a sefer açmaya mecbur oldu, üstüste İki yıl Konya'ya yürüdü. Fakat Karamanoğlu ülkesinin zaptı güçtü Osmanlılar için. Konya ovası işgal edilse bile Karamanoğulları, en büyük askerî güçlerini oluşturan Türkmen aşiretlerinin yoğun olduğu Toros yaylalarına çekiliyordu. Bu sarp, dağlık yerlerde çevik Karaman savaşçılarını izlemek mümkün de-

ğildi. Bu yüzden daha Murat Hüdavendigâr döneminde başlayan Osmanlı - Karamanoğlu çatışmaları, Osmanlı ordularının çeşitli seferler Konya'

yi almasına karşın, Karaman ordularını ezememesi yüzünden yüzyıldan fazla sürmüştü,

Murat II 1423'de devletin iç durumunu düzelttikten, yani taht rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra Anadolu'ya çevirdi dikkatini. Bir süıedır Osmanlılar Kastamonu - Sinop yöresindeki komşuları Candaroğlu îsfendiyar Bey'in, oğlu Kasım Bey'le çekişmesine taraf olmuşlardı. Bu çekişme çatışmaya dönüşünce, Murat II tsfendiyar Bey'in üzerine yürüdü; yeniden Isfendiyar Bey Osmanlılar'a tâbi olmak zorunda kaldı.

1425'de, Sultan Murat'ın amcası ile çarpışmasından faydalanarak üç

yıl önce İzmir'e dönmüş bulunan Cüneyt Bey üzerine sefer yapılıp Aydınoğlu ve Menteşe beylikleri bu defa kesin olarak Osmanlı ülkesine katıldı.

1429'da ise Germiyan beyi Yakup Bey ülkesini Osmanoğullanna vasiyet edip öldüğünde, Kütahya yöresi savaşsız ele geçirilmiş oldu. Böylece Yıldırım Bayezid'in fetihlerinden otuz-kırk yıl sonra Anadolu'da Osmanlı

topj aklan Ankara bozgunu öncesindeki duruma dönmüş oldu. Karamanoğullan ise 1415'den beri kendi aralannda beylik kavgaları içinde oldu-

ğundan Anadolu cephesi bir süre sakin kaldı. Anadolu'daki durumun durağanlaşması üzerine Osmanlılar kaç zamandır ihmal ettikleri Balkan uçlanna döndüler.

Baîkanlar'da Rekabet

Çelebi Sultan Mehmet çağında komşulara ödün verme zorunluluğu yükünden Balkan cepheleri genellikle durgun kalmıştı. Balkanlar'ın iki önemli devleti Macaristan ve Osmanlılar arasındaki rekabet doğrudan bir çatışmaya dönüşmeden, Eflak üzerinde üstünlük kurmak çekişmesi halinde sürdürüldü. Diğer uç boylan arasında sadece Arnavutluk'ta akınlar canlılığını korudu. 1430 sıralarında Sultan Murat Rumeli'ndeki girişimlerini yoğunlaştırdı. 1430'da Bizans'ın Venedik'e bırakmış olduğu, Makedonya'nın önemli limanı Selanik, 1431'de ise kuzey Yunanistan'ın baş-

lıca şehirlerinden olup güney Arnavutluk cephesine üs vazifesi görecek Yanya alındı.

Murat II döneminde Balkanlar'da egemenlik İçin Macar - Osmanlı

rekabeti gittikçe Sırbistan üzerinde toplandı. Eflak gibi iki güçlü devlet arasında tampon olan Sırbistan prensi Stefan Lazareviç gerçi uzun süre Osmanlılar'a tâbi olmuştu. Fakat 1427'de ölümünden Önce Belgrad'ı Macaristan'a bırakarak Kral Sigİsmund'a güney hududunda çok sağlam bir kilit noktası sağlamış oldu. Buna karşı Osmanlılar da Sırbistan'ın Kruşevaç

(Alacahisar) ve Güvercinlik gibi iki önemli kalesini ele geçirince, yeni Sırp prensi Corce Brankovİç'in elinde Semendire kaldı sadece. Macarlar'

in Osmanlı elinden Güvercinlik! alma girişimleri de başarısız oldu.

1437'de Macar kralı Sigismund ölüp yeni kral seçimi uzayınca, Osmanlılar yeni bir hamleye girişti. Ertesi yıl Osmanlılar'a tâbi Eflak ve Sırp birliklerinin de katılmasıyla Macaristan'ın Erdel vilayetine Önemli bir akın düzenlendi. Nihayet 1439'da Murat II Semendire'yi alıp Sırbistan'ı

doğrudan doğruya ülkesine kattı ve Macaristan'a yeni akınlar saldı.

1441'de Osmanlılar Sırbistan'daki durumlarını daha da güçlendirmek ve Macaristan'ın direncini kırmak için Belgrad'ı almaya çalıştılar. Sağlam Belgrad kalesinin uzun süren muhasarası başarısız olduğu gibi Osmanlı

talihi de dönmeğe başladı birden. Ertesi yıl Erdel'in yeni voyvodası Yanoş

Hunyadi, vilayetine gönderilen iki Osmanlı ordusunu peşpeşe perişan etti.

Yanoş Hunyadi'nİn, birkaç yıl önce Avrupa'dan yardım istemeye gitmiş olan Bizans imparatorunun çağrılarından hemen sonra gelen bu büyük basanları, orta Avrupa'da Osmanlılar'a karşı yeni bir haçlı seferi projesinin ortaya atılmasına yol açtı. Macaristan'ın yeni kralı Ladislas'ın etrafında toplanan savaşçılar 1443 sonbaharında Sırbistan'a girdiler. Osmanlılar, bu büyük orduya Niş'te karşı koymak

istediler, fakat yenildiler. Ladislas'ın önderliğinde fakat Yanoş Hunyadi'nin komutasındaki Macar -

Avrupa ordusu Niş'ten Sofya'ya ilerledi, Rodop dağlarını tutmaya çalı-

şan Osmanlı ordularını bir daha yenerek Filibe'ye kadar geldi. Haçlı ordusu kış yüzünden geri çekildiğinde, iki yıldır peşpeşe gelen yenilgiler Edirne'de bezginlik ve telaş doğurmuştu. Osmanlılar'ın Rumeli'nde tutunabil-meleri bile güçleşecekti haçlı ordusu İlerlemesine devam etse. Sultan Murat bu zor durumda Macaristan'la barış yapmaya karar verdi.

1444 ilkbaharında Edirne'ye gelen Macar elçileri ile anlaşabilmek için Sultan Murat Semendire ve Güvercinlik kalelerini Corce Brankoviç'e bırakarak Sırbistan'ın yeniden ayrı bir prenslik olarak devamını kabul etmek zorunda kaldı. Anlaşma sağlandıktan sonra Macar kralının onaylaması İçin bu sefer Osmanlı elçileri Segedin'e yollandılar. Batıda barış yolu açıiınca Sultan Murat iki yıldır Osmanlılar Balkanlar'da zor durumda İken Anadolu'daki topraklanna saldıran Karamanoğlu ibrahim Bey'İ cezalandırmak için Karaman ülkesini işgal etti. 1444 yazında Sultan Murat'ın **73**

ordusu İbrahim Bey'in halkını ezip ülkesini yıktı, Karamanoğlu'nu kendine tâbi kıldı.

Sultan Murat 1443 - 1444'de pek acı bir kış geçirmişti. Erdel, Sırbistan ve Bulgaristan'daki yenilgiler birbirini izlerken, büyük oğlu Amasya sancakbeyi Alaaddin Bey'in genç yaşında zamansız ölümü haberini de almıştı. 1444 yazında bir yandan Macaristan'la ödün karşılığı barışı sağlamış öte yanındaki Karamanoğlu'nu da cezalandırmıştı. Ağır üzüntülerden sonra ülkesinin nisbeten huzura kavuştuğu bu sırada tahtı 12 yaşındaki oğlu Mehmet Bey'e bırakıp kendi Bursa'da kaldı.

Tarihte ender görülen olaylardan biri bu, bir hükümdarın yaşlı ya da hasta değilken tahtından çekilmesi. Sultan Murat'ın o yıllarda üstüste gelen büyük üzüntü ve sıkıntılarının sonucu olmalı. Fakat oğlu Mehmet Bey Edirne'de tahta oturduktan sonra Sultan Murat kendi köşesinde fazla kalamadı. O sonbahar, daha önce Edirne'de ve SegedinMe yapılan barış anlaşmasına, Osmanhlar'ın Sırbistan kalelerini boşaltmasına karşın, or-ducunun bîr kısmı ile beraber Anadolu'da kalan sultanın tahtını küçük yaştaki oğluna bırakmasını

fırsat saydı Macarlar ve müttefikleri. Zaten geçen yılın başarılarından sonra, Osmanlılarla barışa karşı olan, Osmanlı

egemenliğini Balkanlar'dan temizlemek heveslisi az değildi.

Eylül'de toplanıp yola koyulan Macar-Avrupa ordusu bu sefer Bulgaristan'ın kuzeyinden, Tuna'nın güney kıyısını izleyerek tekrar Osmanlı

topı aklarına girdi. Bu ordunun müttefiki olan donanmalar da Çanakkale Boğazı'nı kapatmış, Anadolu'daki Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli'ye geç-melini Önlemek için tedbir almıştı. Osmanlıların denizdeki zayıflığı bir kere daha ortaya çıkmış oldu. Macar-Avrupa ordusunun ilerleyişi Edirne'de telaşın canlanmasına sebep oldu. Genç Sultan Mehmet bu büyük tehlikeyi karşılayacak tecrübeye sahip olmadığından babası Murat II or-.

dunun başına geçmek üzere davet edildi.

Çanakkale Boğazı haçlı gemilerince tutulmuş olduğundan Murat II İstanbul Boğazından, Ceneviz gemilerine büyük ücret ödeyerek Trakya'

ya geçebildi. Kral Ladislas ve Erdel Voyvodası başkomutan Yanoş Hunyadi'nin yönetimindeki ordu, Bulgaristan'ın kuzeyini işgal ederek müttefik donanma ile buluşmak üzere Karadeniz sahiline, Varna'ya ilerlemekteydi, Osmanlı ordusu komutanı Murat II de Trakya'ya geçirdiği orduyu Rumeli kuvvetleri ile birleştirerek Varna'ya yürüdü.

Son yılların yenilgilerinden sonra Vama'daki karşılaşma Osmanlılar için çok önemli bir savunma savaşıydı. Varna'da Kral Ladislas'in bile hayatım kaybetmesine yol açacak derecede ağır bir yenilgiye uğrayan Yanoş Hunyadi ve ordusu, Osmanlılar5! Balkanlar'dan çıkarmak hülyasını

unutmak zorunda kalarak ve ağır kayıplar vererek kaçtılar savaş alanından. Ülkesini büyük gayretle savunarak oğluna rahat bir taht bıraktığına İnanan Murad II ise tekrar Anadolu'ya döndü, Manisa'ya çekilerek siya-

sal dertlerden uzak, tasavvuf, edebiyat, ilim âleminin daha geniş ufkuna daldı.

Genç Sultan Mehmet gerçi babasının Varna'daki zaferi üzerine nisbeten kaygısız bir hükümdarlık devralmıştı. Fakat özellikle Arnavutluk'ta Osmanlı egemenliğine karşı uzun zamandır süren direniş bir türlü bastırılmamış, hattâ gittikçe alevlenmişti. Bir ara Osmanlı üstünlüğünü kabul etmiş, hattâ müslüman olarak İskender Bey adıyla sancakbeyliğine yükselmiş bir Arnavut beyi, Balkanlar'da 1442-1443'de Osmanlı yenilgilerinden sonra yurduna dönerek Osmanlılarca karşı savaşın önderliğini üstlenmişti.

1445'de Arnavutluk'daki direnişi kırmak üzere gönderilen bir orduyu da yendi İskender Bey.

Varna zaferinden sonra Manisa'da kalan Murat II, ne kadar devlet işlerinin dışında kalmak istese oğlunun durumunu izlemekten, gerekirse nasihat etmekten geri kalmıyordu. Belki de 1443 -1444 yıllarının bunalımından kurtulduktan sonra köşesinde oturmaktan sıkıldı. Nihayet 1446'

da Edirne'de kapıkullannm oğlu Sultan Mehmet'e karşı ayaklanır olması

üzerine Edirne'ye gelerek tahta tekrar oturdu, bu sefer Mehmet Bey döndü Manisa'ya,

Murat II ikinci defa sultan olunca Mora'yı ve Arnavutluk'u kesin olarak Osmanlı hakimiyetine almakla uğraştı. Fakat özellikle Arnavutluk dağlarında çatışma daha sürerken 1448'de yeni bir Macar ordusu hücuma geçti. Gene Yanoş Hunyadi'nin komutasında, yeni Macar kralının da katıldığı bu orduyu Sultan Murat, büyük dedesi ve adaşı Murat Hüdavendigâr'ın son zaferini kazandığı Kosova'da karşıladı. Üç gün süren zorlu bir savaştan sonra Kosova'da zafer bir defa daha Osmanlılar'ın, Sultan Murat'ın oldu.

Kosova'daki başarıdan sonra kuzey sınırından emin olarak tekrar Arnavutluk'a donen Sultan Murat, I450'de İskender Bey'in merkezi olan yalçın Akçahisar'ı muhasara etti, fakat kışa kadar uzayan kuşatma sonuçlandınlamadan seferden vazgeçildi. O kış, 1451 başlarında Sultan Murat Edirne'de öldü; şehzade Mehmet Bey bu defa yetişkin ve çok daha tecrübeli olarak Osmanlı tahtına oturdu.

VII. İMPARATORLUK ÇAĞININ BAŞLAMASI

A İstanbul'un Alınması

Osmanoğullan Yıldırım Bayezİd Bey çağında birden uç boyu devletinden Rum topraklan sultanlığına sıçramayı denediklerinde Timur'un istilası sonucunda parçalanıp dağılma tehlikesine düşmüşlerdi. Onbeşinci yüzyılın İlk yansında Osmanlılar bu büyük sarsıntıyı atlatıp devleti sağlam bir şekilde tekrar ortaya çıkarmayı başardılar, 1451'de babası Sultan Murad'ın ölümü üzerine ikinci defa tahta oturan Sultan Mehmet çağında ise Osmanlı ülkesi yeni yönlere doğru büyüdü; devlet ve toplum yepyeni bîr gölünüm aldı. K/Öhne Bizans'ın sönük alevini büsbütün söndürüp «Fatih»

unvanını kazanan Sultan Mehmet, saltanatının geri kalan otuz yılında da hem fetih siyasetinde, hem iç düzenlemelerdeki başarılan İle bütün Osmanlı tarihînin en önemli hükümdarları arasında yer aldı. İstanbul'u almasıyla «Fatih» diye anılan bu padişahın, oğullarına ve torunlarına kalan diğer bir unvanı ise «sultan ül-berreyn ve hakan ül-bahreyn.» İstanbul'un fethi Osmanloğullan'nın gerçekten iki kıtanın sultanı ve iki denizin haka-

nı olmasını sağladı, bu yolda ilk adımı oluşturdu. İstanbul'u ele geçirip burayı başkent olarak geliştiren Fatih Sultan Mehmet, siyasetinin bu temel taşını yerine oturttuktan sonra ülkesinin Rumeli ve Anadolu kanat-lannda uzun süredir direnen bölgeleri kesin olarak itaate alıp iki kıtanın sultanı oldu, daha tahta geçer geçmez donanmasını güçlendirmeyi başlıca hedefleri arasında sayıp Karadeniz'in ve Ege'nin sahillerini ve adalarını

mutlak egemenliğine aldı, İki denizin hakanı olmayı da başardı böylece.

Osmanlı elinin uzandığı yöreleri kesin olarak eline geçirdiği gibi ülkesinin İçinde de sultanlığını, hükmünü kayıtsız şartsız kabul ettirerek Osmanlı

toprağında güçlü bir merkezci devlet geleneğinin yerleşmesini sağladı. Bu bakımdan Asya'da ve Avrupa'da güçlü merkez devlet kurumlannı oluşturmaya çalışan diğer hükümdarlara örnek olmasıyla sadece Osmanlıların değil, dünya tarihinin en önemli kişileri arasına girdi denebilir.

Kostantiniyye'den İstanbul'a

Sulta®r) Mehmet Osmanlı tahtına oturduğunda ülkenin İki kanadım 76

daha sıkı birleştirmek gereği çoktan meydana çıkmıştı. Kuvvetli bir donanmaya sahip olmadıkça Osmanlı hükümdarının ve ordularının bir yakadan diğerine geçmesi bile sorun olabiliyordu. Üstelik Anadolu ve Rumeli kanatları arasında Bizans gibi, ne kadar yaşlanmış ve zayıflamış olursa olsun, boğazlarda ve Marmara'da hâlâ gemileri dolaşan, hatta hâlâ uluslararası güç dengesinde etkisi olan bir devletin bulunması da zedeliyordu Osmanlı ülkesinin bütünlüğünü. Sultan Mehmet, yedi yıl önce babasının Anadolu'dan Varna'ya koşarken çektiği güçlükleri biliyordu zaten. Kendisi de 1451'de tahta geçer geçmez deniz gücünün eksikliğini ve Bizans'ın aradaki hayırsız rolünü bir kere daha hissetti.

Bizans'ın elinde Osmanlı soyundan bir şehzade vardı. Osmanlı devleti bu Şehzade Orhan'ın masraflarına karşı Ödediği yıllık 300.000 akçeyi bir misli arttırmazsa çaresiz Bizans, Orhan Bey'i salıvermek zorunda kalacaktı Bizans elçilerinin bu nazik tehdidine kulak asmadı Sultan Mehmet. Aynı yıl Karamanoğlu İbrahim Bey'in ülkesine saldırması yüzünden Anadolu'ya geçen sultan, Karamanoğlu kuvvetlerini bir kere daha Toros dağlarının ardına sürüp Edirne'ye dönerken Rumeli yakasına Karadeniz boğazından geçti. Büyük dedesinin Anadolu sahilinde yaptırdığı hisarın karşı kıyısını inceledi ve boğazı sıkıca elde tutmak üzere bir hisar daha yaptırmaya karar verdi.

Anadolu'daki kıpırdanmaları bastırdıktan sonra batı cephesinde Venedik'e, Macaristan'a, Sırbistan'a karşı da barışçı bir siyaset izleyen Sultan Mehmet'in artık bütün gücünü ve imkânlarını Bizans'ı almak için kullanmaya niyet ettiği anlaşılıyor. 1452 yazında Karadeniz boğazındaki heybetli Boğazkesen hisarı büyük bir gayret ve hızla inşa edildi. Aynı yıl donanmasını mümkün olduğu kadar güçlenmeye çalıştı Sultan Mehmet; Gelibolu'daki tezgâhlarda yeni gemi yapımına hız verdi. Bizans İmparatorluğunun bin yıllık başşehri Kostantîniyye'nin dillere destan sağlam sur-lannı yıkabilmek için o zamana kadar görülmemiş büyüklükte topların yapımına çalışıldı. Genç padişah, Boğazkesen hisarının beş - altı ayda bi-tirilmesi İçin hem kendi gayretiyle herkese örnek olmuş, hem paşalarının dostça bir rekabet içinde canla - başla çalışmasını sağlamıştı. Edirne'de top yapımı İşinde de Osmanlı ülkesinden ve dışardan usta dökümcülerin hesaplan ve denemeleri İle yakından ilgilendi Sultan Mehmet.

Kostantiniyye'nin alınmasında sultanın tutumunun, komutanları, gemi yapımcıları, top ustaları, İnşaat işçileri, nihayet bütün ordusunun arasında estirdiği havanın önemi büyük. Bizans'ın fethi kolay iş değildi Deniz gücünün kara gücünü desteklemesi, çağın teknik bilgisinin elverdiği en gelişmiş silahların ve araçların yapımı gerekiyordu. İki aya yakın süren ku-

şatma sırasında da görüldüğü gibi, önceden görülmemiş, denenmemiş risk-lere girmekten çekinmeden süratle karar vermek, kararların aynı hızla **77**

uygulanması için insan gücünü düzenli, ahenkli ve etkili bir şekilde işe koşmak gerekiyordu.

Bu girişimlerin herbiri teker teker başarılı oldu denemez. Mesela süratle geliştirilen Osmanlı donanması bir - iki yıl içinde Avrupa gemileri ile boy ölçüşecek dereceye getirilemedi. Kuşatma sırasında yardıma gelen gemileri geri atmayı başaramadı Osmanlı denizcileri. Ama Marmara kıyısındaki surlara hücum ettiler, hatta akıl durduracak şekilde bir gecede Beyoğlu sırtlarından aşarak Halic'e indirildi Osmanlı gemileri ve oradan kuşatmanın sıkılaştırılmasına yardımcı oldular. Macar top ustası Urban'

in meşhur dev topu da başarılı olmadı; Edirne'den türlü güçlükle ve büyük bir çabayla getirilen bu top, kuşatmanın başlarında havaya uçtu. Osmanlılar'ın gene 'bîr gecede inanılmaz hızla inşa ettikleri yürüyen hücum kulesini de bir gün sonunda yakmayı başardı Bizanslılar. Ama yılmadan, gayretle, kararlı bir şekilde, her akılcı çareye başvurarak sürdürülen ku-

şatma zaferle sonuçlandı.

Nisbeten az sayıda savaşçının yürüttüğü Bizans savunması da canla başla sürdürüldü. Şehrin heybetli surlarında açılan gedikler gayretle dol-dumldu. Günlerce, haftalarca Avrupa'dan geleceği söylenen yardım bek-lendi Nitekim Sultan Mehmet'in ordugâhına iki defa gelen Macar elçileri, kuşatma kaldırılmazsa Kral Ladislas'ın ve meşhur komutan Yanoş

Hunyadi'nin Osmanlı ülkesine yürüyeceğini bildirdiler. Denize açıldığı

duyulan bir Venedik donanması da bekleniyordu Bizans'ta. Sonunda ne Macar ordusu kımıldadı, ne Venedik donanması geldi. Son Bizans imparatoru Konstantin Dragazes de sadece tahtını değil, canını da kaybetti şehrin alındığı 29 Mayıs 1453 günü. Sultan Mehmet ise ülkesinin doğal, merkezini ele geçirmiş oldu.

Kendilerinden önceki müslümanlar gibi Osmanlılar da Bizans'ın baş-

şehrini Rumca Konstantınopolis'ten Arapçalaştınlmış Kostantinİyye diye biliyorlardı. Fakat Rum halkın ağzında şehre

İstanbul da deniyordu. Osmanlı eline geçtikten sonra da bu iki isim sürdürüldü. Devletin sonuna kadar şehrin adı resmi yazılarda, mesela paraların üstünde Kostantinİyye şeklinde geçti çoğu zaman, günlük hayatta, edebiyat ve tarih yazımında ise İstanbul İsmi yer etti. Tabii Osmanlı dilinde ve yazımında padişahların şehrini ifade eden çeşitli terimler de kullanıldı «asitâne-i saadet», «der-İ

devlet» gibi. Ama, ikisi de Bizans'tan kalan Kostantinİyye ve İstanbul adlan içinde ikincisi gittikçe yaygınlaştı Osmanlı kullanımında.

Başşehir İstanbul

İstanbul alınana kadar Osmanoğullan'nın belli bir merkezi, başşehri yoktu İç Asya steplerinin siyasal geleneğinde hakan neredeyse merkez orasıdır. Osmanlılar'da da sürdürüldü bu gelenek. Komşu Türk - İran dev-

letlerinde olduğu gibi, sultanlar sefere gittiklerinde hazinelerini, kâtiple-

rini, devlet yazışmalarını, hatta bazen haremlerini de götürüyorlardı. Yani merkezi oluşturan öğeler de padişahlarla yürüyordu. Diğer yandan pad/şahın bir merkezî de vardı tabii. Ama bu merkez, dönemlerin deği-

şen gereklerine göre değiştirilebiliyordu. Osmanoğullan da önce Yenişehir'i merkez edinmişlerdi; Bursa alındığında bu önemli şehre yerleşti Orhan Bey. Uç boyu Rumeli'ne geçtikten sonra gerçî Edirne'de daha çok oturur oldu beyler, fakat Bursa da bey şehri sıfatını sürdürdü. Başka kentlere, yörelere sancakbeyi gönderildi ama Bursa, hüdavendigâr'ın (hünkâr'

in) kendi has şehri olarak kaldı. Edirne'ye de sancakbeyi atanmadı, burası da sultanın kendi şehriydi. Rumeli beylerbeyliği oluştuğunda Sofya merkez oldu, Edirne şehri, Bursa - Hüdavendigâr sancağı gibi, sultanın yönetiminde kaldı.

İstanbul alındıktan sonra da Edirne ve Bursa'nın bu özel durumu sürdürüldü gerçi, üç şehirde de sultanın sarayları vardı; fakat İstanbul, Anadolu ve Rumeli'yi birleştiren doğal merkez olduğundan Fatih Sultan Mehmet'in başlıca şehri oldu. Sarayların, camilerin, medreselerin, çarşıların en büyüğü İstanbul'da İnşa edildi. Sadece

padişah değil, vezirler, paşalar, beyler de katıldılar İstanbul'un bir Müslüman - Türk şehri olarak gelişmesine. Her biri, sonradan kendi adıyla anılacak bir mahalleyi ele aldı

ve orada vakıflar kurdu.

Bir defa daha gözden geçirelim. Her vakfın İki ana unsuru var. Cami, medrese, hastane, imaret gibi dinî, toplumsal, eğitim kurumlan para har-camayı gerektiren ve vakfın asıl gayesini oluşturan binalar, öte yandan her vakfın gelir kaynağı da bulunması gerek ki, ortaya konan kurumlar yaratılabilsin. Çoğu vakfın gelir kaynağı arasında köylerin tarımsal gelirleri yer alıyordu. Yani kırsal alanlardan kentlere bir kaynak aktanım söz konusuydu. Fakat birçok vakfın, özellikle en büyük vakıfların hemen kendi yakınlarında yapılan dükkânlar, hanlar, depolar da vakfa gelir getiriyordu.

îslam tarihînde özellikle Osmanlı mimarisinde vakıf olarak meydana getirilen binaları ve bunlara gelir getiren diğer binaları uyumlu bir bütün olarak ele almak ve planlamak gittikçe yaygınlaşan bir uygulama oldu. Böyle binalar topluluğuna «külliye» deniyordu Osmanlı deyimiyle, yani «bütünleme, bütünleştirme». Osmanlı külliyelerinde merkezi cami oluşturuyordu; onun etrafında medreseler, hastaneler, hamamlar, dükkânlar düzenli bir şekilde yer alıyordu. Bazen önemli külliyelerde vakfın kurucusunun türbesine de yer verilmişti. Hatta büyük Mimar Sinan, Kanunî Sultan Süleyman için İstanbul'da planlayıp inşa ettiği Süleymaniye külliyesi içinde kendine de mütevazı bir türbe yaptı.

Vakıf yoluyla meydana getirilen Osmanlı külliyeleri çeşitli bakımlardan önemliydi. Külliyenin binaları arasında uyumlu bir mimari düze-

ninin gelişmesi İslam medeniyeti içinde Osmanlılardın kendilerine özgü

bir mimarlık ve şehircilik anlayışının oluşmasında önemli rol oynadı. Aynı zamanda Bursa, İznik, Edirne, Üsüp, Filibe gibi, İstanbul'un ve Osmanlı eline geçen her şehrin tipik İslam - Osmanlı görünümünü kazanması sağlandı. Külliyelerde yer alan kurumlar halkın yüksek bir toplumsal kültür seviyesine ulaşmasına yardımcı oldu. Nihayet vakıfların gelir getiren kanadını oluşturan dükkânlar,

hanlar ve depolar Osmanlı şehir-lerinin canlı bir ticaret hayatıyla beslenmesini sağladı.

Şehirlerin ticaret, gümrük, sınaî üretim gelirlerinin yüksek rütbeli Osmanlı görevlilerine verilen hâslara katıldığını, en önemli şehirlerin vergilerinin havâss-ı hümâyûn içinde yer aldığını belirtmiştik. Osmanlı ülkesinde uluslararası ve yöresel ticaretin canlı olması, sadece toplumun genel ekonomik durumunu düzeltmeye değil, aynı zamanda padişahların gelir kaynaklarının zenginleşmesine ve böylece sultanın devlet içindeki yerini pekiştirmesine de yarıyordu. Vakıfların ve külliyelerin şehir hayatım canlandırması, toplumsal, kültüre!, ekonomik yararları yanında dolaylı olarak siyasal hayata da etki yapıyordu denebilir bu bakımdan.

1453'ten itibaren, Selim H'nin Edirne'deki Selimiye'si dışında en önemli Osmanlı külliyeleri İstanbul'da oluşturuldu. Fatih Sultan Mehmet ça-

ğında padişahın önderliğinde vezirlerin ve paşaların da katkısıyla yürütülen geliştirme çabası sayesinde İstanbul kısa sürede mamur, canlı, hareketli; yüksek bir kültür seviyesine sahip bir şehir oldu yeniden. Şehrin Bizans çağında gittikçe azalan nüfusunu takviye için diğer Osmanlı ellerinden, ya da Fatih Sultan Mehmet döneminde ele geçirilen yörelerden sürgün yoluyla her dinden binlerce kişi getirildi, özellikle hünerli ya da ticarette becerikli, ilim - irfan sahibi, sanatçı kişilerin Osmanlı başşehrine yerleşip yeni yapılmakta olan binalara can vermesine özen gösterildi.

B. Padişah ve Devleti

Saray ve Yönetim

Başşehrini imara ve canlandırmaya gayret eden Fatih Sultan Mehmet, bir yandan da padişah sarayları yaptırarak Osmanlı devlet düzeni içinde saray kurumunun ve sultanın mevkiini yüceltmeye de gayret sarfetti. Sultan ilk önce, şehrin daha sonra Bayezİd diye bilinecek semtinde bir saray yaptırdı. Bu «eski» saray sultanın haremini barındırdığı içîn «evi»

satılabilir. Birkaç yıl sonra Sarayburnu'nda, şehrin en göz alan mevkiinde

«yeni» saıayını da yaptırdı padişah. Zamanla Topkapı Sarayı diye bilinecek bu yeni saray bir yönetim ve eğitim merkezi olarak

yapıldı.

Topkapı Sarayı'mn planı, bîr kurum olarak sarayın çeşitli işlevlerini çok açık bir şekilde ortaya koyar. Sarayın birbirini izleyen üç avlusu ve **80**

her avluyu çevreleyen binaları ayrı ayrı bölümler oluşturuyor. îlk avlu sultanın kapıkulu askerlerine ve çeşitli saray hizmetçilerine mahsus; mesela bu avlu içinde kalan Aya irini kilisesi, kapıkullarmın silah deposu olarak kullanıldı. Sarayın asıl Önemli kapısı ikinci avluya açılan kapı, Ba-

.büsselam ya da Ortakapıdır (günümüzde de Topkapı Sarayı Müzesi'ni gez-mtk isteyen giriş ücretini bu kapıda ödüyor). İkinci avlu ve bunu çevreleyen binalara «birun» deniyor; bu dönemin çoğu yönetim terimi gibi Fars-

ça bir söz, «dış» demek. Binin, sarayın devlet yönetimine ayrılmış dış kısmı.

Padişah, vezirleri, paşaları, kazaskerleri, kâtipleri ve kapıkullarmm subayları ile ülkesini sarayının birunundan yönetiyor. Devletin en yüksek kurulu olan padişah divânı, ya da tam tabiriyle «dîvân-ı hümâyûn» burada Kubbealtı denen divan salonunda toplanıyor. Padişahın, en önemli İşlevi olan haltına adaleti sağlama görevinin sembolü olan adalet .kulesi, divan odasının hemen yanı başında. Devletin en önemli belgeleri, devlet gelirlerinin kimden toplandığını ve kimlere dağıtıldığını gösteren mufassal ve icmal defter-i hakanîler (padişahlık defterleri) divan odasının bitişiğindeki defterhanede saklanıyor. Gerekirse dîvan toplantı halinde iken defterha-nedeki defterlere bakılabilsin diye, hem de yönetimin temel taşı oldukları

için bu tahrir defterleri birunda saklanıyor.

Balüssaade ya da Arz kapısı (Taht kapısından) girilen sarayın üçüncü avlusu «enderun»u oluşturuyor. Enderun birunun aksi, «iç» demek.

Padişah kulluğuna girenler arasında ister devşirme yoluyla alınmış, ister başka bir şekilde (mesela hediye olarak verilmiş, ya da esir pazannda satın alınmış) kul olmuş gençlerin en seçkinleri, en yüksek bir eğitim ve öğrenim görmek üzere enderunda yaşıyordu. Sarayın iç bölümünde eğitilen delikanlılara «gulam» ya da «iç

oğlanı» deniyordu Osmanlı dilinde. Yakışıklılığı, boyu - poşu, gözlerinden okunan zekâsı ve iyi huyu dolayısıyla seçilen iç oğlanları bir yandan öğrenim ve eğitim görürken, bir yandan padişahın kişisel hizmetinde çalışıyordu. Bir grubu padişahın giyim - kuşamı, giysilerinin temizliği ve bakımı ile görevlendirilmişti (seferli odası); başka bir grup padişahın yiyeceği - içeceğinden mesuldü (kilerli odası). Üçüncü

ve daha kıdemli bir grup padişahın en kıymetli eşyalarının, kumaşlarının, mühevherterinin bakımı ve saklanmasından mesuldü (hazine odası), tç oğlanlarının arasında en seçkin, en yetişkinleri ise padişahın en yakın hizmetkârları, en güvenilir gençleri olarak «hasoda»yı oluşturuyordu. Yavuz Sultan Selim çağında Kahire'den getirilen mukaddes emanetler hasodah-ların mesuluyetine bırakılmıştı.

Topkapı Sarayı, yaşamak İçin değil eğitim ve yönetim için yapıldığın-dan harem kısmı yoktu. Yüz yıl sonra, Kanunî Sultan Süleyman döneminde padişahın kadmlan Topkapı'da oturabilsin diye, padişahın devletin başı niteliği ile kişisel yaşamı birleştirilebilsin diye Topkapı Sarayı'na harem dairesi eklendi. Sarayın planına bakılırsa, harem bölümünün sonradan 81

eklendiği, asıl binalara yamandığı için İğreti durduğu görülür. Demek ki enderun/iç ve birun/dış, konaklardaki harem - selamlık gibi kadınlarla erkekler arasında bir ayırım değil, padişah sarayında iç oğlanlarının eğitimi ile böyle eğitilmiş ya da başka yollardan yükselmiş devlet görevlileri ve padişah tarafından devletin yönetilmesi işlevlerinin ayınnu. Devlet yönetiminin en önemli yönlerinin padişah sarayının birununda yürütülme-si, yani yönetimin padişah kapısının bîr parçası sayılması, padişahın ülkesi içiudeki mutlak hakimiyetinin en açık belirtisiydi diyebiliriz.

Enderundan Biruna

Topkapı Sarayı'na bakarken dışından içine doğru geldik. Şimdi bir de tersinden, içinden dışına doğru, enderundan biruna doğru bakarsak padişah kapısı İle devlet yönetimi arasındaki İlişkiye daha yakından eği-lebiliriz.

Padişah kulluğuna alınanların en seçkinleri Bursa'da, Edirne'de, daha sonraki dönemlerde İstanbul'da Galatasarayı'nda ve Atmeydanı'nda İbrahim Paşa sarayında eğitiliyordu. Bunların

arasında da en gözde olanlar; ise Topkapı Sarayı'nın enderununa gelebiliyordu. Saraylara alınan iç

oğlanları eğitimlerini, ortak bir temel öğrenim dışında kendi heves ve kabiliyetlerine göre seçebiliyorlardı. Enderun oğlanları arasında ressam, şair, tarihçi, âlim, yazıcı (kâtip) olarak yetişenler görülüyordu. Fakat çoğu, komutan - yönetici olarak görevlendirilecekti. Usta hocaların elinde öğrendikleri silah kullanma ve ata binmenin yanında, siyaset sanatı hakkındaki bilgi ve anlayışlarını da uygulamalı olarak, yani padişah hizmetinde sefere gittikçe ya da ava çıktıkça gözlerini - kulaklarını açıp olup biteni izleyerek geliştiriyorlardı.

İç oğlanlarından bazıları, daha genç gulamlara nezaretle görevlendi-rilmeden önce hadım ediliyorlardı. Haremde hizmet gören siyah ağa/

hadımlardan ayırmak için ak ağa/hadım denen bu oğlanlar onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar diğer gulamlarla aynı öğrenimi görüp eğitildikten sonra saray yönetimini üstleniyor, daha sonra sancakbeyi olabiliyorlardı. Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda isminin başında «hadım» sıfatı olan, ak ağalıktan yükselme paşa ve vezirler çoktur. Daha sonraki dönemlerde ise ak hadımlar enderundan çıkmadan saray görevlisi olarak kullanıldılar, taşrada görev almadılar.

Belirli aralıklarla, üç-beş yılda bir, enderun oğlanlarından öğrene-ceğini öğrenmiş sayılanlara birunda, yani asıl padişah kapısında veya taşrada görev veriliyordu. Bir grup iç oğlanının dış görevlere dağıtılmasına

«çıkma» diyordu Osmanlılar, yani mezuniyet gibi birşey. Fakat enderun eğitimi, şimdinin öğrenimine benzemiyordu. Belli bir süresi ve programı

yoktu Her iç oğlanı hem hevesine göre yöneliyor, hem öğrenebildiği ka-

dar öğreniyordu. Çıkma olduğunda kıdemli ya da kıdemsiz, çeşitli seviye-lerde gulamlar dışarı gönderiliyordu. Enderunda daha uzun kalmış, daha Önemli hizmetler görmüş, hattâ hasodaya yükselmiş olanlar çıktıklarında nisbeten önemli görevlere

getiriliyordu; mesela kapıkulu askerlerine subay, ya da il yönetiminde subaşı olabiliyordu. Daha az okumuş, öğrenmiş

olanlar ise kapıkulunda atlı, ya da taşrada timarlı olabiliyordu.

Şimdiye kadar kapıkulu askeri olarak sadece yeniçerilerden söz ettik.

Aslında kapıkulunun çeşitli bölükleri vardı. Bir kısmı cebeciydi, yani silahçı. Silahların, tüfeklerin bakımı, tamiri, saklanmasıyla görevli olanlar.

Osmanlılar yaklaşık 1400 yılından beri hem kuşatmalarda, hem meydan savaşlannda top kullanmaya başladıktan sonra kapıkullannın bir kısmı

topçu olarak yetiştirildi. Padişahın toplarının sayısı arttıkça, topların ulaştırılmasıyla görevli top arabacıları bölüğü de çıktı ortaya. Kapıkullanmn içinde en büyük grup yeniçerilerdi, ama en nüfuzlu olanlar kapıkulu atlıları İdi. Altı bölükten oluştuğu İçin «altı bölük halkı» dîye de anılan kapıkulu sipahilerine saraylarda eğitilmiş iç oğlanları ya da Ödüllendirilen yeniçeriler katılıyordu. Kapıkulu sipahilerine taşrada dirlik verildiğinde yeniçerilerin alabileceğinden daha büyük oluyordu bu dirlikler.

Daha önce sultan kapısı, Osmanlı ülkesindeki kapılardan sadece bir tanesiydi, her Osmanlı beyinin kendi kapısı vardı demiştik. Ama padişah kapısı ülkedeki en büyük, en güçlü kapı olmasının yanında, top ve tüfek, gibi ateşli silah kullanmak sadece sultanın kapıkullanna mahsustu. Dünya tarihinde, bu dönemde, ateşli silahlar kullanma sayesinde hükümdarların yöresel ya da feodal beylere üstünlüğü belirginleşmekteydi. Osmanlı

ülkesinde de padişah, kendi has ordusunun, kapıkulunun en etkili, en gelişmiş silahları kullanmasıyla komşularına karşı olduğu kadar, ülkesi içinde de kendi durumunu pekiştirpıiş oluyordu.

Padişah Divânı

Devletin tümüne baktığımızda, sultanın kapıkullarmdan başka çeşitli yollardan yetişmiş pek çok önemli kişi olduğu görülüyor. Uçlardaki akıncı beyleri çok önemli sülaleler oluşturmuşlardı, Bu ailelerin mensupları

nesilden nesile Osmanlı ülkesinde üst tabakayı oluşturmuştu. Sadece- uç

beyleri aıasında değil, merkezde bile böyle sülaleler vardı. Murat Hüdavendigâr döneminde parlayan Çandarlı ailesi üyeleri yüzyıl boyunca vezirliğe yükselmişlerdi. Bu önemli bey ailesi üyeleri ya da diğer İl yöneticileri için yükselme yolu sancakbeyliğinden geçiyordu. Sancakbeylerinİn en tecrübeli ve seçkinleri beylerbeylik rütbesini kazandıktan sonra sultanın yanında vezirliğe bile yükselebiliyorlardı. Vezirlerin en kıdemlisi ise büyük vezir (vezir-i âzam) sıfatıyla yönetimde padişahın vekili sayılıyordu

83

Vezirler, kazaskerler, nişancı ve defterdar, devletin bütün işlevlerinin, görevlerinin en yüksek yöneticileri olarak padişah divânını, divân-ı

hümâyûnu oluşturuyordu. Yönetimi yürüttüğü için günümüzün hükümet-lerine benzetilir bazen divân-ı hümâyûn; kanunnameleri düzenlediği için mîllet meclisine; adaletin uygulanmasında en yüksek organ olduğu için anayasaya mahkemesiyle ya da yüksek temyiz kurulu ile kıyaslandığı da olmuştur. Ama aslında bunlann hiçbirine beenzemez divân-ı hümâyûn, çünkü tamamen değişik bir siyasal anlayışa göre oluşan bir kuruldur. On-sekizicci yüzyıl Avrupası'nın aydınlanma çağında beliren ve yaygınlaşan, günümüzde de demokratik siyasal hayatın temelini oluşturan anlayışa göre, devletin üç ana görevinin ve bu görevleri yürüten kurumların birbirinden tamamıyla ayrılması gerekir (kuvvetler ayrılığı). Yürütme görevi hükümettedir; yasama meclîsin İşidir; adaletin uygulanması mahkemelere bırakılmıştır. Bu kurumların ayn olmaları, birbirlerini denetlemeleri, bİrinin diğerlerine baskın olmaması ve devlet gücünün tek kurumda toplan-maması İstenir.

Osmanlı siyasal anlayışı ise bunun tam tersi. Bütün güç padişahta toplanmış sayılır, çeşitli görevleri o dağıtır en yüksek görevlilere. Divân-ı

hümâyûn da devletin bütün görevlerinin toplandığı, birleştirildiği bir kuruldur Padişah toplantıya katılmasa bile onun adına, padişahın divânı

olarak bütün işlevleri yürütür. Fatih Sultan Mehmet vezir-i âzamin kendisinin mutlak vekili olduğunu belirtmiştir, bu sıfatla vezir-î âzam yönetir divân-ı hümâyûnu, Diğer vezirler de genellikle askerî il yönetimi kanadının temsilcisi olarak hazır bulunurlar. Paşalık -

vezirlik görev değil, rütbe olduğu için, Çandaruoğlu İbrahim Paşa gibi kazaskerlikten, Karamanlı Mehmet Paşa gibi nişancılıktan vezir-i azamhğa kadar yükselenler de görülür.

Devletin yargıç - yöneticisi olan kadıların en üst âmirleri Anadolu ve Rumeli kıtaları için birer tane olmak üzere, iki kazaskerdir. Şeriat), Özellikle Osmanlı ülkesinde uygulanmasını en iyi bilen kişiler olarak divân-ı

hümâyûna gelebilecek davaları sonuçlandırırlar. Şeriatın temsilcisi olan kazaskerlerin yanında, padişahın İradesiyle oluşan örfî, yani geleneksel -

hükümdarlık kanunlarının uzmanı ise nişancıdır. Nişancı, padişahın tuğrasını yazdıran kişi demek, yani padişah adına, padişahın tuğrası ile çıkarılacak fermanların, kanunnamelerin devlet kanunlarına (şeriata değil), örfî hukuka uygunluğunu sağlayan kanunname uzmanı. Divan salonunun hemen yanındaki defterhanenin başındaki defter emini ile divan kâtiple-rinin başındaki reis ül-küttâp nişancının altında yer alır. Nişancı ve emrindeki defter emini dirliklere ayrılmış gelirlerin hesabını tutarlar.

Padişahın havâss-ı hümâyûnunda toplanıp nakit olarak merkezî hazineye gönderilen gelirlerin, ya da padişahın kendi hazinesinin dışında **84**

devlet hazinesi denebilecek beyt ül-mal getrlerinin defterlerini tutan ve hesaplarına yürüten ise defterdardır. Nakit hesaplan ile uğraştığı için defter emininden ayırmak üzere mal (para) defterdarı, hazine defterdarı da denir. Kazaskerler gibi nişancı ve defterdarlar da medreseden yetişir genellikle, fakat devlet bürokrasisi içinde uzmanlık alanları ayrılmıştır.

Devletin her konudaki görevlerini padişah ve onun adına vezir-İ âzam ile başkanlık ettiği divân-ı hümâyûn yürütür böylece. Fakat vezir-i âzam her ne kadar padişahın mutlak vekili olarak gösterilmişse de, aslında defterdarların, nişancıların, kazaskerlerin işine karışamaz. Bütün yetki ger-

çekte padişahta toplanmış ve onda kalmıştır. Fatih Sultan Mehmet bu devlet düzenini bir yönetim kanunnamesi ile saptamıştır. Gerçi kanunna-mesinde padişah bu kuralların atası - dedesi kanunu olduğunu söyler, yani öteden beri Osmanoğullan'nda uygulanagelen usulü saptadığı anlaşılır; fakat ashıda Sultan Mehmet değişiklikler

yaparak saptamıştır yönetim düzenini; padişahın yönetimin temel taşı, mutlak yetkilisi olduğunu belirtmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, devlet içinde padişahın yerini yüceltmek için başka bir yol daha seçmişti ki, bu da vezirliğe daha çok padişah kullu-

ğundan yetişmiş, devşirme ya da esirlikten gelerek padişah sarayında enderunda ve birunda hizmet görmüş kişileri getirmesiydi. Divân-ı hümâyûnda gerçi devletin çeşitli yetkileri ayrı ayn geleneklerden yetişmiş ve her biri sultana karşı mesul olan yöneticiler tarafından temsil ediliyordu.

Fakat aslında askerî-İl yönetimi kanadını temsil eden vezirler ağır basıyordu 11 yönetiminde ve komutanlıkta köklü bey aileleri üyeleri hâlâ sancakbeyliğine, beylerbeyliğine gelebildiği halde vezirlerin, Özellikle yezir-i âzamların büyük çoğunlukla kullardan seçilmesi, padişahın yönetimi başkalarına ödün vermek zorunda kalmadan sıkıca kendi elinde tutmasını

sağlıyordu Fatih Sultan Mehmet saıay düzenini, kapıkulîarını güçlendirdi»: gibi, yönetim düzeninde en önemli mevkileri kullarına bırakmakla da Osmanlı padişahının ülkesindeki mutlak hakîmivetini sağlamış oldu.

Devlet Gelirlerinde Düzenleme

Fatih Sultan Mehmet'in ülkesinin iç siyasal düzenlenmesinde yaptığı

diğer bîr değişiklik de, devletini askerî - siyasal açıdan güçlendirmek amacına yönelikti. Ülkede ticaretten, sanayiden ve en Önemlisi tanmdan alınan vergi gelirlerinden söz ederken bunların dirlik sistemi içinde sultan-dan başlayarak devlet görevlilerine ayrıldığını söylemiştik. Bunlar mîrî

gelirler, yani doğrudan padişahın, devletin kontrolünde olan gelirler. Bir kısım gelirler ise vakıflara bırakılıyordu. Vakıf kurmak kişisel bir iş olduğuna göre vergi gelirleri nasıl bîr vakfa ayrılabilir?

85

Devletin vergi gelirlerinin hepsi padişahın tasarrufunda sayılıyordu.

Sultan vakıf kurduğu zaman külliye binalarını kendi parasıyla yaptınyor, vakfa gelir getirecek binalar bulunmasına da özen gösteriyordu. Aynca devletin vergi gelirlerinden bazılarım da kimseye

danışmadan, izin almadan vakfına bırakabiliyordu. Padişah dışında her kim olursa olsun, vakıf kurduğu zaman vakfettiği gelir kaynaklarına sahip olması gerekir. Ancak padişah vezir ve paşalarına, vakfetmek üzere devlet geliri kaynakja-nnn sahipliğini verebilir. Padişah, her hangi bir vergi geliri kaynağını, mesela bir ya da daha fazla köyü bir kişiye temlik edebilir, yani mülk olarak verebilir.

Padişahın temliknamesiyle mülk edinilmiş vergi kaynaklan artık ta-

mamen kişinin tasarrufundadır. Tekrar belirtelim, dirlik sisteminde oldu-

ğu gibi mülk olarak verilen toprağın sahipliği değil, vergi gelirini toplama İnkkı. Bir köy, timar, zeamet, hâs gibi bir dirlik içinde de olsa, padişah tarafından bir kişiye temlik edilmiş de olsa, toprağın sahibi ekip -

biçen köylülerdir. Dirlik sahibi, mülk sahibi ya da vakıf, köylülerden veıgileri toplamak hakkına sahip. Padişahın temlik etmesiyle mülk olmuş

gelir kaynaklarının sahibi artık kendi mülkü sayılan geliri vakfedebilir.

Osmanlı tarihinde genellikle ancak kişilerin vakıf kurmalan için gelir kaynaklan temlik edilmiştir.

Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde muhakkak vakıf kurmak niyeti :1e olmasa da gelir kaynaklarının temlik edildiği olmuştur, özellikle Anadolu'da başka beyliklerden, devletlerden alman yörelerde, yani Anadolu'nun çoğunda, ta Anadolu Selçuklulan döneminden beri temlik edilmiş vergi geliri kaynakları önemli miktarlara ulaşmıştı. Anadolu'nun bir-

çok bey ailesi devlete karşı yükümlülükleri olmadan mülk gelirleri ile yaşıyordu. Yukarıda Osmanlı tahrirlerinden ve sayım defterlerinden söz ederken dirliklerin icmal defterlerine İşlendiğini söylemiştik. İcmal defterleri, her sancakta vakıf ve mülk olan gelir kaynaklarını da belirtiyordu.

Padişah sarayının birunundaki defterhanede toplanan defterlere göz atıldığında, nerede ne kadar mülk ve vakıf olduğunu saptamak zor değildi.

Temlik edilen gelirler vakfedilse bile bey ailelerinin, sülalelerinin devletin, yani padişahın kontrolü dışında zenginliğini sürdürmesine yaradığı

da oluyordu. Dinî ve toplumsal amaçlı da olsa vakfın, vakfı kuran kişinin ailesine gelir sağlamasının çeşitli yolları vardı. En basiti, vakıfnamede vakfın çeşitli hizmetleri için ayrılan masraflann yanında aileye de para ve-rilmesinin belirtilmesi. İkinci bir yol ise, vakfa dahil kurumlara yapılacak masraflar sayıldıktan sonra arta kalan gelir olursa aileye verilmesi. Bir vakfa yılda 20.000 akçelik gelir vakfedilse, vakıf camiin imamına, müez-zinine, hizmetkârlarına, mektebin hocasına verilecek gündelikler ve bakım giderleri 10.000 akçe tutsa, vakıf kuranın çocuklarına yılda 10.000 akçe **86**

gelir sağlanmış demektir. Nihayet üçüncü bir yol vakfa yönetici (nazır, T

mütevelli) olarak aile üyelerinin atanması ve bunlara zahmetleri karşılığı

gündelik verilmesi.

Ülke gelirleri mülk ya da vakıf oldukça dirlik sistemine kalan, devlet görevlilerini ve bunların kapılarını beslemek üzere hâs, zeamet, timar olarak verilebilecek mîri gelirler de azalıyordu. Vakıfların ve mülklerin artmasına karşı mîri gelirleri ve dirlikleri çoğaltmanın tek yolu, ülke topraklarım genişletmekti. Gerçi aşağıda anlatılacağı gibi Fatih Sultan Mehmet döneminde dirlik olarak verilebilecek yeni toprakların alınması ba-

şarıyla sürdürüldü. Bir yandan da padişah, saltanatının son yıllarında vakıf ve mülk olarak devlet kontrolünden çıkmış gelir kaynaklarını gözden geçirtti; zamanla asıl amacı kaybolmuş, ancak köklü bazı ailelerin zenginliğini sürdürmekte olan birçok vakıf ve mülk gelirleri bu defa mîrî

olarak kaydedildi. Vakıf ve mülk gelirlerini kaybeden eşraf aileleri bu durumdan hiç de memnun kalmadılar, ama yetkisini büyütmüş, hakimiyetini güçlendirmiş padişahın girişimine karşı koyamadılar. Bir çırpıda padişahın dirlik olarak verebileceği mîri gelirler önemli ölçüde artmış oldu Bu da doğal olarak Osmanlı ordusunun, siyasal gücünün artması

sonucunu doğurdu.

C. Fetih Siyaseti

Şimdiye kadar Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u başşehir yapışın-dan sonra siyasal yapıdaki gelişmeleri ve padişahın mutlak hakim olmasını sağlayan düzenlemeleri ele aldık. Bir yandan İç düzen geliştirilirken sultanın genç yaşında şevkle başlattığı fetih girişimleri de etkili bir plan içinde sürdürüldü. Sultan Mehmet tahta gelinceye kadar Osmanlı ülkesi Balkanlar'da ve Anadolu'da epey büyümüş olmasına rağmen genç sultan 1451*de önemli sorunlarla karşı karşıya gelmişti.

Bu sorunların başında ülkenin iki kanadı arasındaki kopukluk geliyordu ki bu durum Bizans'ın ortadan kaldırılması ve İstanbul'un başşehir olarak gelişmesi ile halledilmiş oldu. Diğer taraftan Anadolu'da Karaman beyliği, Rumeli'de ise İskender Bey'İn komutasındaki Arnavutluk beyleri, ülkelerinin sarp dağlarından faydalanarak Osmanlı ordularını uğraştırıyor, Osmanlı hakimiyetinin kurulmasını önleyebiliyordu. Nitekim Fatih Sultan Mehmet'in saltanatı boyunca Osmanlılar'a karşı Arnavut ve Karaman direnişi sürecekti. Sultan Murat döneminde Sırbistan'ı

ele geçirme girişimi de başarısız olmuştu. Diğer önemli bir sorun ise Osmanlı deniz gücünün eksikliği yüzünden ülke sahillerinin korunamaması

ve denizlerdeki üstünlüğün çeşitli yabancı ellere bırakılması dolayısıyla ticaret gelirlerinde ve genişleme siyasetinde beklenen gelişmelerin sağlana-maması îdi.

87

Ege ve Karadeniz

Fatih Sultan Mehmet, saltanatı sırasında en çok bu son saydığımız deniz gücü sorunu ile ilgilendi denebilir. Zaten padişahın topyekûn savaş

anlayışı kara gücünün deniz gücü ile desteklenmesini gerektiriyordu. İstanbul'un almışı için hazırlanan donanma bu anlayışın ilk belirtisi sayılabilir. İkinci hamlede genç sultan donanmasını Ege denizindeki en önemli adalar olan Sakız ve Rodos'a yolladı. Bu adaların meşhur kalelerini almak, yeni yeni gelişen Osmanlı donanması için mümkün olmadı. Sakız ve Rodos'un alınması çok daha fazla hazırlığı ve tecrübeyi gerektiriyordu. Bu başarısızlık üzerine Ege denizinin Osmanlı eline geçirilmesi daha

yavaş ilerleyen bir plan içinde ele, alındı. 1456'da Ege'nin en kuzeyinde, Osmanlı kıyılarına ve Çanakkale boğazına en yakın İmroz, Limni ve Se-madirek adaları ile Meriç nehrinin Ege'ye döküldüğü noktadaki Enez alındı. Bunları l462'de Midilli'nin alınması izledi.

Kuzey Ege'deki bu girişimlerde özellikle Cenova ile çarpışılmıştı. 1460'

da doğu Anadolu'da Akkoyunlu devletinin önderliğinde Trabzon Rum devleti ve Isfendiyar beyliği arasında anlaşma sağlanıp bu ittifak Avrupa ül-kelerinden destek aramaya girişemeden, 1461'de kuzey Anadolu sahillerine sefer açtı Sultan Mehmet. Önce gene Cenova'nın elindeki Amasra limanı alındı, arkasından Isfendiyar beyliği Osmanlı ülkesine katıldı. Do-

ğu Anadolu'ya ilerlerken bir Akkoyunlu ordusunu da yenen Sultan Mehmet, Akkoyunlu padişahı Uzun Hasan'ın barışa taraftar olması dolayısıyla güney kanadından emin' olarak Trabzon Üstüne yürüdü. Amasra ve Sinop'ta olduğu gibi Trabzon'da da Osmanlı donanması, karadan yürüyen padişahın ordusu ile birlikte kuşatmaya katıldı. Hem denizden, hem beklenmedik bir şekilde dağlan aşan orduyla karadan kuşatılan. Trabzon kayıtsız şartsız teslim olmak zorunda kaldı. Bu yılın ortak donanma - ordu seferi sayesinde bütün kuzey Anadolu sahili Osmanlı eline girmiş oldu.

İstanbul alınıp Bizans devleti sona erdirildikten sonra Trabzon'da olduğu gibi Yunanistan'ın güneyinde, Mora yanmadasında da Bizans kalıntısı bir Rum devletî bulunmaktaydı. Saltanatının ilk yıllarında Fatih Sultan Mehmet Mora'yı da hedefleri arasına aldı. Trabzon'la birlikte Mora'nın fethiyle hem bütün Rumlar Osmanlı hakimiyetine alınacak, hem güney Ege sahilleri karşılıklı Osmanlı toprağı olacaktı. 1458 ve 1460'daki iki seferle Mora'nın tamamı Osmanlı eline girdi gerçi, fakat Mora sahillerinde önemli liman ve kalelere hakim'olan Venedik'le karşı karşıya geldi Osmanlılar, Bu ana kadar iki devlet de çatışmaktan kaçınmıştı. Osmanlılar başka yönlerde meşgul oldukça Venedik'in Ege'de ve Osmanlı

ülkesinde alışılagelmiş ticaretini yürütmesini engellememişlerdi. Fakat Osmanlı deniz gücünün artması, Osmanlılar'ın Ege adalarında ve Mora'-

daki fetihleri üzerine Venedik, sıranın kendisine gelmekte olduğuna kanaat getirmişti.

1463'de Venedik, Osmanlılar'ın Rumeli'deki hasımları Macar kralı

Matyaş Korvinus ve meşhur Arnavut prensi İskender Bey ile anlaşarak, hattâ ittifaka Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Padİşah'ı da katmaya çalışarak Osmanlılar'la savaşa girişti. Hem Mora'da, hem de Midilli adasında hücuma geçen Venedik, Osmanlı ordusunun ve donanmasının yetişmesîyle Midilli'den çekildi. İkinci hamlede Venedik kuvvetleri Osmanlı dindeki kuzey Ege adalanna ve Atina'ya saldırdı. Venedik bu hücum-larla ele geçirilen yerlerde tutunmayı başaramadan geri çekildi gerçi, ama Osmanlı kentlerini yıkmayı, Osmanlı halkını huzursuz bırakmayı başardı.

Venedik'in vurkaç saldırılarım önlemek için Ege'de Venedik'in en önemli toprağı ve üssü olan Eğriboz adasına sefer açtı Fatih Sultan Mehmet. 1470'de Yunanistan'ın doğu sahiline değecek kadar yakın bu ada, gene ordu ve donanmanın müşterek seferi ile ele geçirildi. Eğriboz'un kaybı Venedik'te büyük bir korkuya yol açtı, Venedik'in yeniden Uzun Hasan Padişah'la ittifak aramasına sebep oldu. Üç yıl sonra Osmanlı -

Akkoyunlu savaşında Venedik gemileri Hasan Padişah'a ateşli silahlardan ibaret savaş malzemesi ulaştırmaya çalıştıysa da başaramadılar. Buna kar-

şı Lynı yıl Napoli krallığı ve diğer Avrupa devletlerinin de Venedik'e katılmasıyla oluşan güçlü donanma Antalya ve İzmir dahil, Akdeniz ve Ege'deki Osmanlı limanlarını bastı.

Onaltı yıl süren Osmanlı - Venedik savaşının son safhalarında, Osmanlılar'ın 1477'de Yunanistan'ın Korint körfezindeki Venedik limanı

İnebahtı'y. alma girişimleri başarısız oldu, fakat ertesi yıl Hırvatistan'ı

aşan Osmanlı kuvvetleri Venedik toprağına akın yaptılar. Bu safhada Venedik savunmada kalmış, Osmanlılar savaş alanını Ege'den Adriyatik denizi sahilerine aktarmışlardı. 1478'de Arnavutluk'ta elinde tuttuğu iki önfcmlİ kaıeyi de kaybeden Venedik'in barış istemesiyle 1479'da iki devlet arasındaki savaş sona erdirilmiş oldu.

Bu çatışmanın sonucunda Osmanlılar Ege'de en önemli güç haline gelmişlerdi. Venedik'le barış yapıldıktan sonra denizlerdeki hakimiyetin güçlendirilmesine hız verildi. 1479'da hem Yunanistan'ın batı sahilindeki Yunan adaları alındı, hem Rodos'a bir keşif seferi gönderildi. Rodos-un 1480'de gerçekleştirilen şiddetli kuşatması sonuç vermedi, fakat aynı

yıl Yunan adalarındaki başanlı hareket İtalya'ya sıçratıldı. 148Tde pa-

dişahın ölümü üzerine Rodos ve İtalya seferleri terkedilmiş oldu. Buna rağmen Fatih Sultan Mehmet'in Anadolu ve Yunanistan sahillerini tartışmasız Osmanlı kontrolüne almak hedefi gerçekleştirildi. 1461'de Karadeniz'in güney kıyılarını ele geçirmiş olan Osmanlılar, 1475'de bu sefer kuzey Karadeniz sahillerine çıkmak fırsatını buldular. Karadeniz kıyılarının, Anadolu sahilinde olduğu gibi, Kırım ve Kafkasya sahillerinde de **89**

Cenova'nın ticaret kolonileri vardı. Kırım'da ise Altınordiı hanlığının da-

ğılmasından sonra Giray ailesinin elinde ayrı bir hanhk oluşmuştu. Daha 1454'de Kefe'dekî Ceneviz kolonisine karşı Giraylar ile Osmanlılar ortak bir harekete girişmişler, Osmanlılar Kırım'a donanma göndermişlerdi. Yirmi yıl sonra, hem Kırım hanlığının iç işleri kanşık, hem Kefe ile Kınm ilişkileri belirsiz bir halde iken Osmanlı donanması tekrar Kefe'ye sefer açtı. Bu başanlı sefer sonucunda Kefe ve Azak dahil, bütün Ceneviz kolonileri Osmanlı eline geçtiği gibi, Karım hanlığı da Fatih Sultan Mehmet'in himayesine girmiş oldu. Karadeniz sahilinde sadece Buğdan, Lehistan'ın desteğine dayanarak Osmanlı işgaline direniyordu. 1474 ve 1476'

da Buğdan'a karşı Osmanlı seferleri sonuç vermeyince Tuna'nın kuzeyindeki bu kıyının fethi daha sonraki dönemlere kalmış oldu.

Rumeli Cepheleri

Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetine karşı daha Sultan Murat döne-mimde başlayan direnme, İskender Bey'in önderliğinde uzun yıllar sürdü. İskender Bey 1468'de ölene kadar Osmanlılar iki - üç yılda bir sefer düzenlediler Arnavutluk üzerine, hattâ 1465 ve 1467'de Fatih Sultan Mehmet kendisi de yürüdü bu bölgeye. Fakat

her defasında ya yenildi Osman h kuvvetleri, ya da sultanın kendisi sefere çıktığında güçlükle elde edilen başarılar sonuca ulaşamadı. İskender Bey'in ölümünden sonra onun meşhur kalesi Akçahısar ve tşkodra'da Venedik direnmeyi sürdürdü. 1478'

de Anadolu'daki çatışmaları sonuçlandırmış olan sultan tekrar kendisi sefer açtı; Akçahısar nihayet alınabildi o yıl. Ertesi yıl Işkodra da Osmanlı eline düştüğünde Venedik'le barış yapıldı ve Arnavutluk'ta kesin Osmanlı hakimiyeti yerleşmiş oldu.

Fatih Sultan Mehmet'in gene babasından devraldığı sorunlardan di-

ğer biri Sırbistan'ın durumu idi. istanbul'un alınmasından hemen sonra Osmanlılar Sırbistan'ı ilhaka çalıştılar. 1454'deki sefer başarısız oldu, üstelik Yanoş Hunyadi komutasındaki Macar kuvvetleri Sırbistan'da bırakılan Osmanlı ordusunu yendi. 1456'da Fatih Sultan Mehmet bir hamlede Belgrad'ı alıp Sırbistan sorununu kökünden çözmeyi amaçladı. Şiddetli Belgıad kuşatmasında Yanoş Hunyadi yaralanıp öldü, padişah bile hafif bir yara aldı; fakat şehrin alınması mümkün olmadı. Tuna üzerin-

, deki Osmanlı gemileri Macar donanmasına yenildikten sonra, şehre taze Macar askerinin girmesi Önlenemedi ve kuşatma kaldınldı. Buna karşı aynı yılın sonunda Sırbistan prensi Corce Brankoviç ölünce çıkan iç anlaş-mazlıktan yararlanan Osmanlılar, 1459'da Semendire'yi alıp Sırbistan'ı padişahın ülkesine katmayı başardılar.

Macarlar Belgrad'ı elde tuttukça geri kalan Sırp topraklarının Osmanlı yönetimine girmesine karşı koymadılar. İki taraf da Tuna'yı aşmadılar 90

bir süre. Fakat 1463'de Fatih Sultan Mehmet ordularını batıya, Bosna içine yürüttü. Osmanlı ordusu Bosna'nın önemli şehirleri olan Yayca, tz-

vornik ve Travnik'İ ele geçirince Macar kralı Matyaş Korvinus Sırbistan'

da durduramadığı Osmanlı ilerlemesine Bosna'da karşı koyabilmek için o kış Bosna'ya girdi ve Yayça'yı Osmanlı elinden aldı. 1464 yılında Bosna gene Macar - Osmanlı ordularının

çarpışmasına sahne oldu. Macar kuvvetleri tzvornîk'i, Osmanlı ordusu Yayça'yı sarmıştı. Bu durumda Yay-

ça'yı alamadan Izvornik'i kurtarmaya çalıştı ve Osmanlılar ve Macar ordusunu Sava'nın kuzeyine attılar.

Bundan sonraki yıllarda Osmanlı - Macar çatışması zaman zaman alevlenerek devam etti. Çatışma genellikle Sava nehri boyunca sürdürülüyor iki taraf da nehre yakın yeni kaleler inşa ederek Sava hattını tutmaya çalışıyordu. Zaman zaman, özellikle 1473 ve 1475'de Sirem ve Erdel'de Macar İllerine yapılan Osmanlı akınlarına karşı Macarlar 1476'da büyük bir saldırıya geçti, Sırbistan'a girerek Semendire'yİ kuşattılar. Fatih Sultan Mehmet Buğdan'dan hızla dönerek Macar saldırışım püskürttü.

Buna karşı 1479'da Osmanlı uç beylerinin Erdel'e yaptıkları büyük akın da Erdel voyvodası Stefan Batori tarafından bozuldu; yenilen Osmanlı

kuvvetleri büyük kayıplarla geri çekildiler. Osmanlı - Macar çatışması sonuçlanmadan süredursun, Bosna'da Osmanlı egemenliği yerleşmiş, hattâ

Hersek'e de uzanmıştı. Bosna eşrafının kısa sürede İslamiyet'i kabul etmesiyle bu yöre daha sonraki yüzyıllarda Balkanlar'da Osmanlı yönetiminin temel taşı oldu.

Akkoyuntu Rekabeti

Karaman beyliği, Murat Hüdavendigâr döneminden beri Rumeli'de ilerleyen Osmanhlar'a karşı Anadolu'da direnmenin .başını çekmekteydi.

Diğer batı Anadolu beylikleri nisbeten kolaylıkla Osmanlı egemenliğine girdikten sonra bile Karamanlılar hem iç yapılarındaki farklılık, hem coğrafî konumlan dolayısıyla Osmanlı işgaline karşı koyabilmişlerdi. Karaman beyleri, sırtlarını güney Anadolu'nun heybetli Toros dağlarına yas-layarak, hem bu dağların eteklerinde ve yaylalarında konaklayan Türkmen boylarının askerî gücünden faydalanıyor, hem de Osmanlı orduları

Konya ovasına girdiğinde Toroslann sarp yamalçaruıa çekilip Osmanlı

saldırısını atlatabiliyordu.

1463'de İbrahim Bey Öldüğünde ortaya çıkan beylik çekişmesinde Karaman şehzadeleri bir yandan Osmanlı, bir yandan

Akkoyunlu devletlerinden yardım aradılar. Rakip şehzadelerden Pir Ahmet Bey Osmanlı

desteği ile Karaman tahtına oturduğu halde, bir süre sonra tekrar alışılagelmiş Karaman siyasetine döndü. Doğu Anadolu'da Osmanlılar'a asıl rakip olan Akkoyunlu devleti ile çatışmanın gittikçe yaklaştığı bu sırada, 91

güney kanadından emin olmak İsteyen Fatih Sultan. Mehmet, 1466'da Karaman ülkesini almaya girişti. Pir Ahmet Bey yenilip başlıca desteğini sağlayan Türkmen oymakları ile Toroslar'm güneyine kadar çekildiğinde bu sefer Osmanlı yönetimini kesinlikle yerleştirebilmek için Karaman ülkesinde kalan Rum Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu halkı

şiddetle bastırmaya, sindirmeye koyuldu. Fakat Rum Mehmet Paşa Toroslar'a tırmanmayı deneyince burada kalan Karaman - Varsak Türkmenlerıne yenildi.

147O'de ikinci bir Osmanlı seferinden sonra Pir Ahmet Bey artık burada tutunanıayarak Uzun Hasan Padişah'a sığındı. Ertesi yıl Gedik Ahmet Paşa'nın yönettiği Osmanlı donanması Karaman ülkesinin Akdeniz kıyılarını, Alaiye ve Silifke'yi de aldı. Fakat iki yamacı da Osmanlı eline geçen Toroslar'da direniş ancak Osmanlı - Akkoyunlu çatışması sonuçlandırıldıktan sonra, 1474'de kuzey yamaçta Ermenak, güney yamaçta İçel alınarak kınlabildi .

Anadolu'da Osmanlı genişlemesini engelleyen, hattâ Osmanlı egemenliğini tehdit eden asıl büyük rakip Hasan Padişah'ın Akkoyunlu devleti İdi. Bu devlet doğu Anadolu ve batı İran'da yasayan Türkmenler'in birleşmesi ite oluşmuştu. Onbeşinci yüzyılın ilk yansında kendisine benzer bîr şekilde gelişen Karakoyunlular'ı atfetmiş, Timur'un muazzam İmparatorluğu her geçen nesilde bölünüp zayıfladıkça egemenliğini İran'a doğru uzatmıştı. Tam Fatih Sultan Mehmet'in Bizans'a son verdiği sıralarda Akkoyunlu hakimi olan Uzun Hasan, Osmanlılar Karadeniz, Ege ve Balkanlar'da egemenliklerini yerleştirmeye çalışırken, ülkesini Kafkas dağlarına ve iran'da Horasan'a kadar genişletmişti. Hele Horasan - Afganistan - Türkistan'da hüküm süren Timuroğulları'm da yendikten sonra Uzun Hasan Bey «padişah» unvanını kullanır olmuştu. Devletinin genişliği bakımından Hasan Padişah kendini Sultan Mehmet'ten kat kat güçlü

görüyordu

Hasan Padişah İran'ı fethe girişmişken kuzey Anadolu'da Osmanlı

ilerlemesine ses çıkarmamış, daha sonra iki devletin rekabeti Karaman ülkesinde yoğunlaşmıştı. Fakat eninde sonunda, benzer siyasal gelenekler içinde doğdukları halde değişik gelişme yollarından geçen bu iki güçlü

devlet birbirini tartmayı bırakıp doğrudan çatışmaya girecekti. Osmanlılar da Akkoyurilulular gibi Anadolu'nun Türkmen boylarında yetişmişlerdi. Fakat Rumeli'nin uç boylarındaki ilerlemeleri sırasında güçlü merkezî

yönetim kurumları da geliştirmişlerdi. Osmanlı sultanlarının kapıkulu askerleri Balkanlardaki savaşımlar sırasında Avrupa'da geliştirilen ateşli silahlan en mükemmel şekilde kullanan bir askerî güç haline gelmişti.

Akkoyunlular ise Türkmen oymaklarının birleşmesi ile iç Asya tarihinde çok Örneği görülen devletler gibi, birdenbire büyüdü ve güçlendi; becerikli bîr komutan olan Hasan Padişahın yönlendirmesi ile Diyarbakır'daki **92**

merkezinden doğuya doğru yayılarak kısa sürede batı Asya*nm en büyük devleti oldu.

Hasan Padişah Azerbaycan ve İran'daki üstünlüğü ile yetinse, Fatih SuUan Mehmet belki güney doğu Anadolu'yu da Akkoyunlular'a bırakıp Karadeniz, Ege ve Balkanlar'dakİ bütünleşme siyasetini sürdürecekti. Fakat 1472'de Hasan Padişah egemenliğini Osmanlı elindeki Anadolu içlerine doğru genişletmeye girişince Osmanlılar elbet buna karşı koyacaktı.

Ertesi bahar toplanan Osmanlı kuvvetleri Sivas - Erzincan üzerinden Akkoyunlu ülkesine girdi. Nihayet Erzincan - Erzurum arasında Tercan'a yakın Otlukbeli'nde İki devletin orduları bütün güçleri ile çarpıştılar. Çok şiddetli bir savaştan sonra Akkoyunlular'ın İran'ı fetheden Türkmen atlıları, merkezini top ve tüfek kul anarak savaşan kapıkulu askerlerinin oluşturduğu Osmanlı ordusuna yenilip çekilmeye mecbur kaldı.

Otlukbeli'ndeki karşılaşma Osmanlı açısından savunma savaşıydı. Zaferden sonra hedef Akkoyunlu ülkesinin fethi değil, Anadolu'daki Osmanlı halkının dış tehditlerden kurtulmuş, güven ve barış içinde yaşamasını sağlamaktı. Savaş alanına yakın Bayburt ve

Şebinkarahisar kaleleri de alındıktan sonra amacına ulaşmış olan Fatih Sultan Mehmet başken-tine ve kendi fetih siyasetine döndü.

Osmanlı devletini bir imparatorluk gücüne ulaştırmış olan Fatih Sul-

tan Mehmet, 1481'de doğuda bir sefere çıkmak üzereyken öldü. Otlukbeli'nden beri Akkoyunlu tarafından bir kıpırtı görülmediğine, hatta Hasan Padişah 1478'de ölmeden önce bile ülkesi taht kavgalarına sahne olduğuna göre, Anadolu cephesinde Osmanhlar'ın Memluk devleti üzerine yürümek niyetinde olduğu sanılabilir. Fatih Sultan Mehmet otuz yıl ık saltanatında belirgin bir fetih siyaseti izleyerek ülkesini bütünleştirmiş ve büyütmüş olduğu gibi, padişahın ve merkezî yönetimin güçlenmesini de sağlamıştı. Kendisinden sonra gelecek padişahların çok daha büyük fetihlere girişebilmesi için gerekli temel onun döneminde sağlam bir şekilde oluşturulmuştu. Fatih Sultan Mehmet'in siyaseti, Osmanlı padişahlarına iki kıtanın sultanı, iki denizin hakanı unvanını hakkıyla kazandırdı.

Ç. İç Sorunların Ağırlığı ve Durgunluk

Taht Çatışması ve Siyasal Güç Dengesi

Fatih Sultan Mehmet'in sefer yoluna koyulmuşken ölümü gizli tu-tuldu; büyük şehzade Bayezid acele Amasya'daki sancağından İstanbul'a çağrıldı. Fakat bir gün içinde ordugâhdaki yeniçeriler durumun farkına vardılar, hızla İstanbul'a dönerek vezir-i âzam Karamanlı Mehmet Paşa ve diğer bazı paşalara karşı bir ayaklanma ve yağma hareketine giriştiler.

Sultanın ölümü neden gizlendi? Kapıkulu neden böyle ayaklanma sa-93

yılabîlecek bir güç gösterisine baş vurdu? İlk bakışta öyle görünüyor kî

148l'de yetişkin iki şehzade bulunduğu, aralarında saltanat çatışması çıkabileceği ihtimalini göz önünde tutarak büyük şehzade tahta çıkana kadar Fatih Sultan Mehmet'in ölümünü gizli tutmak istedi vezirler. Sultanın ölümünün saklanması bundan önce 1421 ve 1451'de de görülmüştü, onaltıncı yüzyılda da görülecek. Her sultan ölümünde ve yeni padişahın tahta oturmasında bir saltanat kavgası söz konusu değildi. Mesela 1451'de Sultan Mehmet'ten başka tahta

aday şehzade yoktu ortada. 1421'de de gerçi Çelebi Sultan Mehmet'in ağabeyi Mustafa Çelebi Bizans elinde bir koz olarak tutuluyordu. Fakat Bizans'ın istediği Mustafa Çelebi'yi hemen serbest bırakmak değil, ellerindeki bu kozu kullanarak yeni sultan-dan ödün koparmaktı. Yani sadece saltanat davası çıkması ihtimalinden değil gibi görünüyor sultanın ölümünün gizli tutulmaya çalışılması.

1451'de Sultan Mehmet tahta oturabilecek tek şehzade olduğu halde Manisa'dan Edirne'ye varana kadar kapıkulu askerlerinin bir yağma ve taşkınlığa girişmek üzere olduğu anlaşılıyor. Nitekim birkaç ay sonra, Sultan Mehmet Karaman seferinden dönerken ilk seferi olmasını bahane eden yeniçeriler küstah bir şekilde bahşiş istemişlerdi. Gerçi uygun bir fırsatta yeniçeri subaylarını cezalandırdı Sultan Mehmet, fakat ancak yeniçeriler istedikleri bahşişi aldıktan sonra. Sultan Bayezİd de İstanbul'a geldikten sonra kapıkulunun bahşiş isteğini kabul etmek zorunda kaldı.

Bundan sonra da yeni sultanın kapıkuluna «cülus», yani tahta oturma bahşişi vermesi adet oldu.

Kapıkulu, belli bir sultanın has askeriydi. Fatih Sultan Mehmet'in yeniçerileri, doğrudan onun kullarıydı. Yeni sultan gerçi babasının tahtı ve ülkesi ile beraber kapıkulunu da devr alıyordu doğal olarak. Fakat cülus bahşişi kapıkullannın yeni efendilerine kulluk etmesinde ilk adım olarak yerleşti Osmanlı geleneğinde. Bu kulluk tazeleme, kapıkullannın çeşitli siyasal ve parasal isteklerini öne sürebilmeleri için bir fırsattı. Hele bir saltanat çatışması da bekleniyordu, kapıkullannın siyasal ağırlığı o kadar artıyordu

Hassa askeri bulundurmak, tarih boyunca bütün hükümdarlar için iki yönlü etkisi olan'bir durum olmuştur. Bir yandan kullarına, hassa askerine dayanarak devleti içinde gücünü yüceltebiliyor hükümdar. Bir yandan da böyle güçlü, seçkin bir askerî gücü bir arada, başşehrinde tutunca, hassa askerinin siyasal ağırlığını göz önünde bulundurmak, hesaba katmak gerekiyor. Tarih boyunca efendilerine baskın çıkan hassa askerine çok rastlanıyor. OsmanoğuUan'nda da onbeşinci yüzyıl boyunca kapısını

ülkenin en büyük ve etkili toplu askerî gücü haline sokan sultan, devlete mutlak hakim olmayı başardı. Bu başarının bedeli ise kapı askerini hoş

tutmak zorunluluğu idi, özellikle saltanat değişimi anında, kulluk tazeleme sırasında.

94

Sultan Bayezid 1481 Mayıs'ında Amasya'dan İstanbul'a koştuğunda, hem devletin ileri gelen paşaları arasında bir siyasal güç çatışması, hem bu çatışmaya paralel kapıkulu istekleriyle karşılaştı. Sadece cülus bahşişi dağıtarak değil, vezirlerinin rekabetinde de yeniçerilerin istekleri doğrultusunda hareket ederek tahtı ve devleti ele geçirdi Sultan Bayezid. Şehzade Cem saltanat davasına kalkıştığında önemli devlet adamlanndan çok azının desteğini kazanabildi.

1474'de ağabeyi Şehzade Mustafa'nın ölümünden beri Şehzade Cem Karaman'da vali idi. 1481'de Sultan Bayezid'e karşı çatışmaya hazırlanın-ca* vilayetinin askerî gücünden, Karaman Türkmenleri'nden faydalandı.

Ortaya çıkan durum bir Osmanlı iç savaşından çok, Osman - Karaman çatışmasını andırıyordu. Karaman vilayeti askeri ile Bursa'ya ve İznik'e yürüyen Şehzade Cem, anlaşılan Sultan Bayezid'i altedemeyeceğine kanaat getirmiş olmalı ki, ülkeyi Rumeli ve Anadolu kanatlan arasında bölmeyi, kendisi Anadolu'da hüküm sürmeyi teklif etti. Fakat Osmanlı devleti güçlü merkezî devlet kurumlarını geliştirmişti, diğer iç Asya geleneğine uyan devletler gibi bölünmesi pek kolay değildi. Sultan Bayezid bu teklifi reddettiği gibi Anadolu'ya geçti ve Şehzade Cem'in Karaman askerini Yenişehir'de yendi. Ordusu dağılan Şehzade Cem İlk adımda Konya'ya kaçtı, burada da tutunamayacağım anlayınca Toros dağlarım aşıp Memluk devletine sığındı.

Şehzade Cem'in Osmanlı tahtı iddiası ile beraber Karamanoğlu beyza-delerinin sonuncusu Kasım Bey de kendi beyliğini yeniden diriltmeye çabalıyordu. Fakat o da Karaman'a yürüyen Osmanlı orduları karşısında Toros yamaçlarına çekilmeye mecbur oldu. 1481 -1482 kışın Memluk sultanının misafiri olarak geçiren Şehzade Cem, ertesi bahar gene Kasım Bey'le ortak hareket ederek Anadolu'ya girdi. Taraftarları bir kere daha yenildikten sonra, Şehzade Cem kendisini Rumeli'ye ulaştırmaları için Rodos şövalyelerinden yardım isteği İle Rodos'a gitti.

Sultan Bayezid daha önceki nesillerde Osmanlı şehzadelerinin İstanbul'da tutulması için Bizans'a para ödendiği gibi, Şehzade Cem'e de Kudüs'te Memluk toprağında sessiz - sedasız oturması için yılda bir milyon akçe vermeyi teklif etmişti. Bu teklifi reddeden Şehzade Cem, şimdi birden Rodos şövalyelerinin eline girmişti. Rumeli'ne çıkıp orada toplaya-cağı taze kuvvetlerle çatışmaya devama niyetlenirken, Rodos şövalyelerinin komutanı şehzadeyi Fransa'ya yollayıp Sultan Bayezid'le ^pazarlığa oturdu Yılda 45.000 altın, yani yaklaşık iki buçuk milyon akçe ile diğer ödünler karşılığı, şövalyeler şehzadeyi serbest bırakmamaya söz verdiler.

Bu anlaşma sonucunda Şehzade Cem 1495'de İtalya'da ölünceye kadar uzun zaman Rodos şövalyelerinin ve sonunda papanın ve Fransa kralının elinde tam on üç yıl süren bir zoraki misafirlik hayatına mahkûm oldu.

Suttan Bayezid yülıt tahsisatı ödemeye ve Rodos şövalyeleri ile iyi geçin-

95

meye Özen gösterdi, şövalyeler de sözlerini tutup şehzadeyi ellerinden bırakmadılaı

Sultan Bayezid Döneminde Dış Siyasal Gelişmeler Şehzade Cem'in saltanatı gerçi çok şiddetli bir iç savaşa yol açma-dan bastınldı, fakat 1495'te ölümüne kadar Osmanlı dış siyasetini belirleyen bir unsur olarak kaldı. Avrupa'da zaman zaman Şehzade Cem'i Rumeli'de iç kargaşa çıkarmak üzere salıverip Osmanlı topraklarına ortak bir sefer düzenlemek planları tartışıldı. Bu planlar uygulanamadı ama Sultan Bayezid de Fatih Sultan Mehmet'in son yıilannda Ege ve Akdeniz'

de izlediği yayılma siyasetini terketmek zorunda kaldı ve dikkatini başka alanlara çevirdi.

Sırbistan ve Bosna'da Macar ve Osmanlı uç beyleri karşılıklı akınlarla çatışmayı sürdürdüler bir ara, sonra iki devlet de barışa meyletti. Venedik'le de 1479'da başlatılan barış yenilendi. Batı sınırları böylece sakin bir halde İken Sultan Bayezid kendisi 1484'te Buğdan'a karşı sefere çıktı.

Fatih Sultan Mehmet'in Karadeniz kıyılarını çepeçevre Osmanlı eline ge-

çirmek girişimine sadece Tuna nehri ile Kırım arasında kalan Buğdan prensliği karşı koyabilmişti. Sultan Bayezid'in kendi başlattığı bir dizi sefer sonucunda Buğdan'ın önemli limanlan Kili ve Akkerman Osmanlı

yönetimine alındı, voyvoda Stefan da Osmanlı üstünlüğüne baş eğdi. Karadeniz'in böylece bir Osmanlı iç denizi haline -gelmesinden sonra uzun yıllar Sultan Bayezid'in başlıca sorunları Memluk devleti ile olan ilişkiler üzerinde yoğunlaştı.

Şehzade Cem'in 1481 ve 1482 Anadolu seferleri son Karamanoğlu Kasım Bey ile ortak yürütülmüştü. Cem Sultan gibi Kasım Bey de başarıya ulaşamadı gerçi, fakat Taşeli'ne çekildikten sonra devleti daha fazla uğraştırmaması İçin Toroslar'ın her iki yamacında Osmanlı valisi gibi kalmasına göz yumuldu. Kasım Bey 1483'de ölünce bu bölge artık kesin olarak Osmanlı toprağı oldu. Osmanlılar, Yıldırım Bayezid döneminden beri, bu yüzyıllarda batı Asya'nın en güçlü devleti olup Mısır ve Suriye'

deki egemenliği güney - doğu Anadolu'ya da uzanan Memluk sultanlığı

ile komşu olmuştu. Bu iki önemli devletin çıkarları ve hedefleri başka ta-raflara yönelik oldukça aralarında banş sürdürülmüştü. Aralarında kalan Maraş - Elbistan yöresindeki Dulkadirli Türkmen beyliği Memluk sultanlarına tâbi olup tampon görevi görüyordu. Daha Fatih Sultan Mehmet'

in son yıllarında Memluk devletinin iç durumu sarsılıp özellikle Otlukbelı zaferinden sonra OsmanoğuUarının yıldızı parladıkça Dulkadirli beyleri Osmanlı devletine meyletmeye başlamıştı. Karaman beyliği de Osmanlı ülkesine katılınca Osmanlı sımn bu defa Çukurova'da Memluk devletinin uç beyi gibi hüküm süren Ramazanoğlu toprağına dayandı.

96

Osmanlı genişlemesi nihayet 1485'de Memluk sınırlarını da astı; bir Osmanlı ordusu Toroslar'ı aşıp Çukurova'ya girerken ikincisi Dulkadirli beyi Alaüddevle'ye yardım için Malatya'ya ilerledi. Her iki Osmanlı ordusu da ilk anlardaki başarılarına karşın Memluk atlılarına yenilmekten kurtulamadı. Ertesi yıl Adana'ya yürüyüp tekrar yenilen Osmanlı ordu-

sunun komutanı Anadolu beylerbeyi Hersekzade Ahmet Paşa da Memluklara esir düştü. Osmanlı sultanı kendisi sefere çıkmadıkça kendi has ordusu olan kapıkulu askeri de savaşa katılmıyordu genellikle. Asıl Osmanlı ordusunu oluşturan dirlik sahipleri ve bunların cebelileri İse doğunun Türk - Müslüman devletlerinin atlıları karşısında etkisiz kalabiliyor-du. Bu nedenle savaşın üçüncü yılında, 1487'de sultanın mutlak vekili sıfatıyla sefere komutanlık edea vezir-i âzam Davut Paşa'nın yanına kapıkulu askeri de katıldı. Böylece ateşli silahlarla güçlendirilmiş Osmanlı

ordusu önemli bir direnişle karşılaşmadan Adana ve Tarsus'u ele geçirmeyi başardı. Bu üstünlüğü pekiştirmek için 1488 yılında tekrar yola koyulan Osmanlı ordusuna bu defa donanma da yardımcı oldu; ordu Çukurova'da ilerlerken donanma Antakya ve Suriye sahillerine saldırdı. Fakat bu defa Çukurova'da çok daha büyük bir Memluk ordusu çıktı Osmanlılar'ın karşısına ve Osmanlı ordusunu geri sürmeyi başardı. Daha sonraki yıllarda üstünlüğü ele geçiren Memluk atlıları Osmanlı toprağına bile girdi- 1490'da Adana'yı elden çıkaran Osmanlılar, Dulkadirli Alaü